

Διεθνές Συνέδριο
Κορνήλιος Καστοριάδης: 1922-2022
Εκατό χρόνια από τη γέννηση του φιλοσόφου της αυτονομίας

International Conference
Cornelius Castoriadis: 1922-2022
One Hundred Years since the Birth of the Philosopher of Autonomy

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ / ABSTRACTS

CVs

Σχολή Πολιτικών Επιστημών, ΑΠΘ
School of Political Sciences, Aristotle University of Thessaloniki
11-13 Μαρτίου 2022 / 11-13 March 2022

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ / ORGANISING COMMITTEE

Διονύσης Γ. Δρόσος (Dionysis G. Drosos), Γιώργος Λ. Ευαγγελόπουλος (Georgios L. Evangelopoulos), Βίκυ Ιακώβου (Vicky Iakovou), Αλέξανδρος Κιουπκιολής (Alexandros Kioukhiolis), Γιάννης Κτενάς (Yannis Ktenas), Κανάκης Λελεδάκης (Kanakis Leledakis), Βάνα Νικολαΐδου-Κυριανίδου (Vana Nicolaïdou-Kyrianiδου), Γιώργος Ν. Οικονόμου (Yorgos N. Oikonomou), Γιάννης Περπερίδης (Giannis Perperidis), Αλέξανδρος Σχισμένος (Alexandros Schismenos)

ΣΥΜΜΕΤΟΧΕΣ / PARTICIPANTS

Μάριος Βαβάτσης, Πάντειο Πανεπιστήμιο / Φωτεινή Βάκη, Ιόνιο Πανεπιστήμιο / Σπύρος Βαρδαρός, ΕΚΠΑ / Παναγιώτα Βάσση, ΕΚΠΑ / Μηνάς Βλάχος, ΕΚΠΑ / Βαγγέλης Γαλάνης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου / Κώστας Γαλανόπουλος, Πάντειο Πανεπιστήμιο / Μιχάλης Δαγτζής, ΕΚΠΑ / Γιώργος Δρίτσας, Ανεξάρτητος ερευνητής / Διονύσης Γ. Δρόσος, ΑΠΘ / Γιώργος Η. Ηλιόπουλος, ΕΚΠΑ / Νίκος Ηλιόπουλος, Συγγραφέας / Αλέξανδρος Θεοδωρίδης, ΔΠΘ / Δανάη Θεοδωρίδου, Σκηνοθέτης / Νίκος Ιωάννου, Συγγραφέας / Βασίλειος Καλτσάς, ΑΠΘ / Αλέξανδρος Κιουπκιολής, ΑΠΘ / Κωστής Κοσμέας, Πάντειο Πανεπιστήμιο / Ευάγγελος Κουμπαρούδης, Ανεξάρτητος ερευνητής / Γιάννης Κτενάς, ΕΚΠΑ / Σπύρος Κωνσταντούλας, Ανεξάρτητος ερευνητής / Κανάκης Λελεδάκης, Πάντειο Πανεπιστήμιο / Στέλιος Μακρής, Ψυχαναλυτής / Γιώργος Κ. Μιχαηλίδης, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων / Άγγελος Μουζακίτης, Πανεπιστήμιο Κρήτης / Χάρης Ναξάκης, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων / Νίκος Νικολέτος, Ανεξάρτητος ερευνητής / Αναστασία Οικονόμου, Ανεξάρτητη ερευνήτρια / Γιώργος Ν. Οικονόμου, Συγγραφέας / Βέρα Παύλου, ΑΣΠΑΙΤΕ / Γιάννης Περπερίδης, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων / Ειρήνη Π. Περπερίδου, Ανεξάρτητη ερευνήτρια / Χάρης Πεχλιβανίδης, ΑΠΘ / Βασίλειος-Διονύσιος Πίνας, ΕΚΠΑ / Γιώργος Πουλάδος, Μεταφραστής / Γιάννης Πρελορέντζος, ΕΚΠΑ / Νίκος Προγουύλης, ΕΜΠ / Αντώνιος Σαρρής, ΕΚΠΑ / Μιχάλης Σκομβούλης, Πανεπιστήμιο Πατρών / Κώστας Σπηλιώτης, Ψυχοθεραπευτής / Πάνος Σταθάτος, Ανεξάρτητος ερευνητής / Θωμάς Συμεωνίδης, ΑΣΚΤ & ΕΑΠ / Αλέξανδρος Σχισμένος, ΑΠΘ / Λουκάς Τριάντης, Αρχιτέκτονας-Πολεοδόμος / Πάρης Τσούτσης, ΔΠΘ / Γιάννης Φλυτζάνης, ΕΚΠΑ / Γιάννης Ψωμάκης,

ΕΚΠΑ / Duaa Abouzaid, Arab Center for Research and Policy / Adrián Almazán Gómez, Autonomous University of Madrid / Marianna Charitonidou, Athens School of Fine Arts / Vicky Iakovou, University of the Aegean / Sophia Kanaouti, University of Athens & Hellenic Open University / Luís Lóia, Catholic University of Portugal / Christos Marneros, University of Kent & Riga Graduate School of Law / Theo Papadopoulos, University of Bath / Silvia Pierosara, University of Macerata / Clémence Saintemarie, University College Dublin / Rajesh Sampath, Brandeis University / Chris Spannos, Independent scholar / Ingerid Straume, University of Oslo / Yavor Tarinski, Independent Scholar / Haridimos Tsoukas, University of Cyprus & University of Warwick

ΕΙΔΙΚΟΣ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΣ ΚΟΝΔΥΛΙΩΝ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ 35 ΧΡΟΝΙΑ

Πέραν του υπερβατολογικού υποκειμένου: φαινομενολογία της άμεσης εμπειρίας και οντολογία της δημιουργίας

Μάριος Βαβάτσης
Πάντειο Πανεπιστήμιο

Στην «έρημο του πραγματικού» της μετα-μαρξικής πράξης (Praxis), δύο έργα συνθέτουν μια απόπειρα διερεύνησης της πιθανότητας θεμελίωσης μιας κοινωνικής φιλοσοφίας με χειραφετικό χαρακτήρα πέραν των αδιεξόδων μιας ιδεαλιστικής διαλεκτικής και πολιτικής η οποία «παίρνει προφυλάξεις απέναντι στον εαυτό της». Αυτά τα δύο έργα είναι *Οι περιπέτειες της διαλεκτικής* του Μωρίς-Μερλώ Ποντύ και *Το περιεχόμενο του σοσιαλισμού* του Κορνήλιου Καστοριάδη. Η συντριπτική αποδόμηση της μαρξικής πράξης σε φιλοσοφικό επίπεδο συμπληρώνεται από μια (την μόνη έως τα σήμερα) απόπειρα σκιαγράφησης μιας κοινωνικής δομής και συνθήκης που έχει χειραφετικό χαρακτήρα άνευ ιδεαλιστικής βάσης.

Σε αυτό το σημείο ξεκινά ουσιαστικά το ταξίδι της μετα-μαρξικής χειραφετικής κοινωνικής σκέψης από δύο φιλοσόφους που βλέπουν εξ αρχής το «κοινωνικό» ως την οντολογική (όχι ανθρωπολογική) «κατάστασή μας» και συνάμα «πρόταγμα» προς υλοποίηση εις το διηνεκές. Η πολυεπίπεδη μεταφυσική του Καστοριάδη (ψυχοειδές, ανθρωπολογικό, κοινωνικο-ιστορικό) στοχεύει στην «ενεργοποίηση» του υποκειμένου, το οποίο με τη σειρά του θα λειτουργήσει ως σημασιολογικός πόλος κάθεξης καινούργιων κοινωνικών σημασιών-αξιών.

Εντούτοις, αυτό το «ενεργοποιημένο» υποκείμενο διαφέρει από τη διυποκειμενικότητα του Μερλώ-Ποντύ παρ' όλη τη θεμελίωση και των δύο στα πράγματα και όχι στον κόσμο των καθολικών (universals). Εξ ου και η θέση του Καστοριάδη περί αδυναμίας του Ποντύ να διαλύσει τις «προκαταλήψεις της κληρονομημένης οντολογίας». Κατά πόσον ισχύει όμως αυτό, ποια υποκειμενικότητα διανοίγει πραγματικά το πεδίο της χειραφετικής πολιτικής; Είναι εν τέλει η ελευθερία μας πιο σημαντική από την αυτονομία μας;

Ο Μάριος Βαβάτσης είναι υποψήφιος διδάκτορας Κοινωνιολογικής Θεωρίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών

Επιστημών. Μελέτησε Ευρωπαϊκή Φιλοσοφία και Λογοτεχνία στο Κέιμπριτζ (Anglia Ruskin University) και Κοινωνιολογική Θεωρία στο Κόβεντρι (University of Warwick). Η διατριβή του ερευνά το υποκείμενο στη μεταφυσική του Κορνήλιου Καστοριάδη και τη σχέση του με την έννοια της «κοινωνικής αυτονομίας».

Ριζικό φαντασιακό και *sensus communis*: κρίση και πράξη στους Καστοριάδη και Καντ

Φωτεινή Βάκη
Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Στη *Φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, ο Καστοριάδης επιχειρεί να αναδιατυπώσει και να μεταφράσει στο ιδίωμα της νεωτερικότητας την αριστοτελική έννοια της πράξης, αποσκοπώντας στην ανάδειξη της δυνατότητας ενός χειραφετητικού προτάγματος απαλλαγμένου από τον δογματικό μαρξισμό. Η πράξη, κατά Καστοριάδη, εμπεριέχει εντός της τον σκοπό της, προσανατολίζεται στη γένεση του «ριζικά άλλου», ήτοι του νέου, στην πραγμάτωση της αυτονομίας, και είναι μη αναγώγιμη στην ορθολογική ως προς τον σκοπό οργάνωση των μέσων.

Η θέσμιση κάθε κοινωνίας ερμηνεύεται ως μια αέναη αυτο-δημιουργία που εδράζεται στο «μάγμα», έναν ορίζοντα σημασιών μιας συγκεκριμένης κοινωνίας, ενώ τη θεσμοποίηση ενός νέου «μάγματος» γεννά το ριζικό φαντασιακό που ουδέποτε διαμορφώνεται από τις θεσμισμένες μορφές της κοινωνικής φαντασίας. Υπό αυτή την έννοια, κάθε φαντασιακή δημιουργία λαμβάνει χώρα ex nihilo.

Σκοπός της παρούσας εισήγησης είναι η ανάδειξη προβλημάτων που απορρέουν από την παραπάνω οντολογική ερμηνεία και θεμελίωση του ριζικού φαντασιακού στο έργο του Καστοριάδη. Η πρόσληψη της πράξης ως της αέναης δημιουργίας μιας πληθώρας σημασιών από το ριζικό φαντασιακό δεν επιτρέπει, όπως τονίζει ο Habermas, ούτε την ερμηνεία της με όρους διυποκειμενικής πρακτικής ούτε τη διάκριση μεταξύ νοήματος και κανονιστικής εγκυρότητάς του. Αν το ριζικό φαντασιακό μπορεί να γεννήσει αυτονομία και ετερονομία, το αγαθό και το κακό, γιατί

ο Καστοριάδης ισχυρίζεται ότι τίποτε δεν πρέπει να περιορίζει τη δραστηριότητά του και πώς μπορεί να γίνει λόγος για το κανονιστικό περιεχόμενο της έννοιας της πράξης;

Η εισήγηση θα επιχειρήσει να δείξει ότι ο ρόλος που διαδραματίζει η φαντασία στη διαμόρφωση των αναστοχαστικών κρίσεων στην *Κριτική της κριτικής δύναμης* του Καντ υπό το φως της ανάλυσης της Χ. Άρεντ υπερβαίνει τις απορίες της οντολογικής θεμελίωσης του ριζικού φαντασιακού συνδέοντας την κανονιστική εγκυρότητα των κρίσεων με τη διυποκειμενική συνεννόηση κοινωνικών δρώντων.

Η Φωτεινή Βάκη γεννήθηκε στην Αθήνα και σπούδασε Φιλοσοφία στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και το Πανεπιστήμιο του Essex στην Αγγλία. Είναι Αναπληρώτρια Καθηγήτρια της ιστορίας της φιλοσοφίας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο. Έχει συγγράψει τις μονογραφίες *Η πρόοδος στον Διαφωτισμό: Πρόσωπα και προσωπεία* (Αθήνα, Ευρασία, 2012) και *Νεοφιλελευθερισμός, δημοκρατία και δικαιώματα* (Αθήνα, Ευρασία, 2021). Επιστημονικά της άρθρα στις περιοχές της πολιτικής και ηθικής φιλοσοφίας και της κριτικής θεωρίας έχουν δημοσιευθεί σε ελληνόγλωσσα και διεθνή περιοδικά. Μεταξύ 2015-2019 διετέλεσε βουλευτρια Κέρκυρας.

Η παραγωγή της ελευθερίας, μέσα από την φαντασία στον Σαρτρ και στο Καστοριάδη

Σπύρος Βαρδαρός
ΕΚΠΑ

Η παρούσα πρόταση έχει ως βασικό θέμα ανάπτυξης τη σχέση ελευθερίας και φαντασίας στους Καστοριάδη και Σαρτρ. Η φαντασία ως εγγενής περιέκτης της άρνησης στον Σαρτρ και η ριζική φαντασία στον Καστοριάδη, λειτουργούν ως προϋποθέσεις της γέννησης της ελευθερίας. Αν και ο χαρακτήρας της φαντασίας διαφέρει στην πραγμάτευση των δύο φιλοσόφων, αποτελεί βασική συνιστώσα στις σκέψεις τους.

Για τον Σαρτρ, η φαντασία και η αντίληψη αποτελούν αντιδιαμετρικές αλλά και συμπληρωματικές λειτουργίες της συνείδησης. Η αντίληψη για τον Σαρτρ είναι η παρουσίαση του υπαρκτού, δηλαδή η επιβεβαίωση της πραγματικότητας, η φαντασία στον αντίποδα θέτει το μηδέν του αντικείμενου, σχηματικά μπορούμε να πούμε πως κατασκευάζει το μη πραγματικό. Στην καρδιά της φαντασίας υπάρχει το αρνητικό, σύμφωνα με τον Σαρτρ η ελευθερία είναι η δυνατότητα εξάσκησης του αρνητικού από μια συνείδηση.

Για τον Καστοριάδη, το ζήτημα της φαντασίας δεν εξαντλείται στο πεδίο του υποκειμένου αλλά ανατέμνει όλες τις πλευρές του κοινωνικοϊστορικού. Η εννοιοποίηση της φαντασίας στον Καστοριάδη ως «ριζικής φαντασίας», στοχεύει να υποδείξει το βάθος το οποίο αποδίδει ο φιλόσοφος της αυτονομίας αναφορικά με το ζήτημα της φαντασίας και του φαντασιακού. Στον Καστοριάδη η φαντασία δεν προσδέεται απλώς στον περίβολο μιας απλής συνειδησιακής λειτουργίας αλλά αποτελεί το θεμελιώδες χαρακτηριστικό του ανθρώπου. Η σκέψη του Καστοριάδη, βαθιά επηρεασμένη από την ψυχαναλυτική θεωρία, εκκινεί την αναζήτηση της φαντασίας από το πεδίο της πρωτογενούς εικονοποιίας του ασυνειδήτου και όχι από μια αφηρημένη φαινομενολογική προοπτική. Σχηματικά θα λέγαμε πως η ελευθερία στο έργο του Καστοριάδη εκπηγάει από τη φαντασία όχι ως μια συγκεκριμένη άρνηση του υπαρκτού, αλλά, ως θέση, ως ριζική δημιουργία.

Ο Σπύρος Βαρδαρός είναι φοιτητής της Μαθηματικής Σχολής του ΕΚΠΑ, με ενδιαφέροντα που άπτονται των πεδίων της φιλοσοφίας, της ψυχανάλυσης και της κοινωνικής ανθρωπολογίας, μέσα αλλά και έξω από την ακαδημία.

Το γονιμοποιό σπέρμα της αθηναϊκής δημοκρατίας και ο αναστοχασμός για την πολιτική

Παναγιώτα Βάσση
ΕΚΠΑ

Όταν, μετά το 1975, ο Κορνήλιος Καστοριάδης στρέφεται στη μελέτη της αθηναϊκής δημοκρατίας με τρόπο συστηματικό, αυτό συμβαίνει μετά την κριτική του στον μαρξισμό και πάντα σε συνάρτηση με αυτή και τον ευρύτερο πολιτικό του στοχασμό με κεντρική στόχευση την αυτονομία. Δεν πρόκειται δηλαδή για όψιμη αρχαιολατρία, αλλά για διαρκή επεξεργασία του πολιτικού, ειδικά στη μεταπολεμική Γαλλία, όπου το ενδιαφέρον για την πολιτική αναζωπυρώνεται και η κλασική σκέψη αποτελεί ποικιλώνυμο σημείο αναφοράς της πολιτικής θεωρίας. Αναγκαστικά, θα έλεγε κανείς, επιστρέφει ο φιλόσοφος στην αθηναϊκή δημοκρατία, όταν αναστοχάζεται την πολιτική εκκινώντας όχι από τη διαχειριστική ή διαδικαστική της πλευρά (τα μέσα και τις τεχνικές), αλλά από την ίδια της τη σκοπιμότητα. Η πολιτική δραστηριότητα έχει ως σκοπό τη θέσμιση της κοινωνίας καθεαυτήν και η Αθήνα συνιστά παράδειγμα ρητής και αυτόνομης δραστηριότητας. Ο Καστοριάδης μελετά τις κεντρικές φαντασιακές σημασίες που επέτρεψαν την εκδήλωση της πολιτικής ως αυτόνομης, συλλογικής και έλλογης δραστηριότητας, στο πλαίσιο της αθηναϊκής δημοκρατίας, αλλά και τις αναγκαίες της συνιστώσες του αυτοπεριορισμού και της οικουμενικότητας που, εφόσον εξέλιπαν, οδήγησαν τη δημοκρατία στην παρακμή. Έτσι (θα αναδείξουμε στην εισήγηση πως) τα σεμινάρια του στο Παρίσι, οι διαλέξεις του στην Ελλάδα και το συναφές με αυτά συγγραφικό του έργο συνέβαλαν αποφασιστικά στην ανάδειξη της άμεσης δημοκρατίας ως γονιμοποιού σπέρματος για τον σύγχρονο πολιτικό στοχασμό και ως αφετηρία αναστοχασμού και κριτικής στις όψεις του σύγχρονου κοινοβουλευτισμού.

Η Παναγιώτα Βάσση είναι Διδάκτωρ Φιλοσοφίας (ΕΚΠΑ), ερευνήτρια σε πανεπιστημιακά φιλοσοφικά εργαστήρια, συγγραφέας και εκπαιδευτικός. Στη φιλοσοφία έχει παρουσιαστεί με τη μονογραφία *Ο «πολιτικός άνθρωπος» στο έργο του Κώστα Στρ. Παπαϊωάννου* (Εναλλακτικές

Εκδόσεις, Αθήνα 2015) και δημοσιεύσεις σε επιστημονικά περιοδικά και συνέδρια. Έχει ασχοληθεί με την Κοινωνική και Πολιτική Φιλοσοφία, τη Νεοελληνική Φιλοσοφία, τη Νεότερη και Σύγχρονη Ευρωπαϊκή, την Ηθική και τη Φιλοσοφία για Παιδιά. Το τελευταίο της βιβλίο (*Φιλεῖν και Ἐρᾶν. Το ερωτικό φαινόμενο χθες και σήμερα*, Εκδόσεις Παρισιάνου, Αθήνα 2021) αποτελεί φιλοσοφικό δοκίμιο.

Ντερριντά και Καστοριάδης. Ριζοσπαστικοποιήσεις της διαφοράς: το ίχνος και το προς-είναι

Μηνάς Βλάχος
ΕΚΠΑ

Οι τροχιές της σκέψης των Καστοριάδη και Ντερριντά συγκλίνουν μεταξύ τους πολλαπλώς καθώς η *μεταφυσική της καθοριστικότητας* και η *μεταφυσική της παρουσίας*, τις οποίες αποδομούν αντιστοίχως οι δύο στοχαστές, αλληλοεπικαλύπτονται διαρκώς – πρωτίστως στα ζητήματα του χρόνου και της σημασίας.

Έχοντας υπόψιν το παραπάνω πλαίσιο, επιθυμούμε να αναδείξουμε τον τρόπο με τον οποίο συνδέονται θετικά δύο όροι, το ντερριντιανό «ίχνος» (*trace*) και το καστοριαδικό «προς-είναι» (*à-être*).

Συνοπτικά, αμφότεροι οι όροι κλονίζουν τη μεταφυσική σύλληψη της διαφοράς ως καθαρής σχέσης εξωτερικότητας μεταξύ καλώς ορισμένων στοιχείων και επιχειρούν να αποκαλύψουν κάτι που μόνο ως «λογική αντίφαση» μπόρεσε να σκεφτεί η κληρονομημένη σκέψη: ότι αυτό που δίδεται ως ταυτότητα δεν μπορεί να συγκροτηθεί, *ως τέτοιο*, παρά μόνο αν εργάζεται ήδη εντός του *η ριζική ετερότητα*. Έτσι, το ίχνος και το προς-είναι μάς καλούν να σκεφτούμε ότι η διαφορά δεν έρχεται έξωθεν, σε έναν δεύτερο χρόνο, για να πλήξει ένα, μέχρι εκείνη τη στιγμή, υποτίθεται, περικόλειστο πεδίο του ταυτού, αλλά λειτουργεί εξαρθρωτικά καθ' όλο το μήκος του χρόνου, οσοδήποτε μικρή και αν θεωρηθεί η έσχατη τμήση του. Το ίχνος, που ο Ντερριντά το συλλαμβάνει πρωτίστως χρονικά, ως αυτό «που καταστρέφει ριζικά κάθε δυνατότητα αυτο-ταύτισης», δεν συσχετίζει απλώς κάτι με τη διαφορά του αλλά ενδοβάλλει

την τελευταία ως προϋπόθεση της ίδιας της συγκρότησής του. Από την πλευρά του, ο Καστοριάδης επίσης αναλύει τον χρόνο ως διαρκή εισβολή «της ριζικής ετερότητας δίχως την οποία αυτό-που-είναι δεν θα ήταν παρά απολύτως αδιαφοροποίητο Ταυτό, δηλαδή Τίποτε». Όπως ο Ντερριντά σκέπτεται ότι το ίχνος «αρθρώνει τη δυνατότητά του σε όλο το πεδίο του όντος», ομοίως ο Καστοριάδης σκέπτεται τη ριζική ετερότητα ως διαρκή συνθήκη εκδήλωσης ολόκληρου του είναι, το οποίο μετεγγράφει πλέον ως προς-είναι. Το ίχνος, αναβάλλοντας διαρκώς την ταυτοτική πλήρωση, παράγει ένα *πλέονασμα* ετερότητας που αφήνει αμήχανη κάθε απόπειρα ουσιοκρατικής αναγωγής. Αντιστοίχως, ο Καστοριάδης δηλώνει πως «η συνύπαρξη αρχών ετερότητας μέσα στο “ίδιο” είναι ο λόγος που η συνολοταυτιστική αναγωγή χάνει τα δικαιώματά της» και αναλύει το προς-είναι ως διαρκές «πλέονασμα αυτού που είναι σε σχέση με αυτό που είναι».

Συνεπώς, το ίχνος και το προς-είναι παράγονται ως η διαρκής διαφορική κίνηση μεταξύ δύο α-δυνατοτήτων: να περισταλεί το υπάρχον στη διάφανη αυτοπαρουσία του και να προκαθοριστεί το ελευσόμενο.

Ο Μηνάς Βλάχος είναι απόφοιτος του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου και του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Πολιτικής και Κοινωνικής Θεωρίας του ίδιου τμήματος. Είναι υποψήφιος διδάκτωρ της Φιλοσοφικής Σχολής του ΕΚΠΑ. Τίτλος διατριβής: «Καστοριάδης & Ντερριντά. Από τη θέσμιση στην αποδόμηση και πάλι πίσω: λόγος, υποκειμενικότητες, κοινωνία».

Το μίσος στη θεώρηση της Melanie Klein και του Κορνήλιου Καστοριάδη

Βαγγέλης Γαλάνης
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Καθώς «το μίσος προσδιορίζει απαρχής τη σχέση της ψυχής με τον κόσμο» (Γ. Στεφανάτος), στην παρούσα εργασία θα αναφερθούμε σ' αυτό το αναγκαίο πρωταρχικό μίσος που διαχωρίζει και –εντέλει– συγκροτεί τον ψυχισμό (Μ. Klein), ένα μίσος «καταλυτικό», ως προς την ανάδυσή του,

ακόμη και στα πλαίσια της ίδιας της θεραπευτικής διυποκειμενικότητας, ως «μίσος στην αντιμεταβίβαση» (D.W. Winnicott) ή στην ιδιαίτερη εκείνη συνθήκη της «προσπάθειας να τρελαθεί ο άλλος» (H. Searles). Η ανωτέρω προβληματική, στην κατανόησή μας, αποτελεί τον έναν πόλο της ψυχικής καταβολής του μίσους, με τον έτερο πόλο να ακουμπάει στην προσπέλαση του μίσους από τον Καστοριάδη, ως μιας συνθήκης με εξίσου ψυχικές και κοινωνικές καταβολές, στην προσπάθειά του να κατανοήσει μια/τη διεργασία «ποιήσεως εαυτού και κόσμου», όπου η ψυχή και η κοινωνία νοούνται ταυτόχρονα ως αδιαχώριστες αλλά και μη αναγώγιμες η μία στην άλλη. Από τη Μ. Klein στον Καστοριάδη, σε μια προσπάθεια κατανόησης φαινομένων ατομικής (π.χ. ψυχοπαθολογία) και/ή κοινωνικής καθήλωσης (π.χ. ρατσισμός), εκεί όπου το μίσος αδυνατεί να λειτουργήσει ευεργετικά και μετατρέπεται σε μια «ομοιομορφία μίσους» (Γ. Στεφανάτος).

Ο Βαγγέλης Γαλάνης γεννήθηκε στα Τρίκαλα Θεσσαλίας. Σπούδασε Ψυχολογία στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, Πολιτισμικές Σπουδές (Σημειωτική) και Δημιουργική Γραφή στο Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας. Επίσης, Ψυχοδυναμική Ψυχοθεραπεία στο Τμήμα Ιατρικής του ΕΚΠΑ. Είναι υποψήφιος διδάκτορας Ψυχανάλυσης και Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Επίσης, είναι εκπαιδευόμενο μέλος της Βορειοελλαδικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας και της Εταιρείας Αναλυτικής Ομαδικής και Οικογενειακής Ψυχοθεραπείας.

Η παλαβή ιδέα της φυσικότητας της δημοκρατίας

Κώστας Γαλανόπουλος
Πάντειο Πανεπιστήμιο

Υπάρχει ένα κεντρικό οντολογικό ερώτημα στη φιλοσοφία: «μπορεί ο άνθρωπος να καθοδηγεί τη σκέψη του και να κατευθύνει τις πράξεις του με τρόπο σχετικά επιτυχή ως προς τους σκοπούς του;». Ελαφρώς παραλλαγμένο, μετατρέπεται στο κεντρικό ερώτημα της πολιτικής φιλοσοφίας: «μπορεί ο άνθρωπος να αυτοκυβερνηθεί με τρόπο σχετικά

επιτυχή ως προς τους σκοπούς του;». Η καταφατική απάντηση γέννησε τη δημοκρατία: «Η αρχική σημασία του όρου “δημοκρατία” είναι πολιτική: καθεστώς στο οποίο όλοι είναι ικανοί να κυβερνούν και να κυβερνώνται» (*Η άνοδος της ασημαντότητας*). Ο Καστοριάδης θέτει, εύλογα, μια εκ των ων ουκ άνευ προϋπόθεση της δημοκρατικής συνθήκης, την *αυτονομία*. Δηλαδή, τη ρητή αυτοθέσμιση, τη συλλογική και ατομική γνώση ότι το ίδιο το άτομο/η ίδια η κοινωνία είναι ο/η δημιουργός των νόμων του/της. Συνεπώς, ο ορισμός της δημοκρατίας συμπληρώνεται ως εξής: «καθεστώς της ανακλαστικής στοχαστικότητας».

Η συλλογική λήψη των αποφάσεων, λοιπόν, και η καθολική συμμετοχή δεν αρκούν για να θεωρήσουμε μια κοινωνία δημοκρατική. Γι' αυτόν τον λόγο, «αν και υπήρξε κάποια συλλογική εξουσία στους ινδιάνικους λαούς, δεν υπήρχε και κάποια δημοκρατία [γιατί] εκεί βρισκόμαστε μπροστά σε κάτι που είναι απλώς εκεί» (*Δημοκρατία και σχετικισμός*). Ο Καστοριάδης οντολογικοποιεί αυτήν τη θέση: στις φυσικές κοινωνίες δεν υπάρχει δημοκρατία γιατί «η δημοκρατία δεν είναι κάτι φυσικό» (*στο ίδιο*).

Γιατί ο Καστοριάδης θεωρεί «παλαβή» την ιδέα ότι υπάρχει μια φυσική κλίση προς τη δημοκρατία; Ποιες είναι οι οντολογικές προϋποθέσεις αυτής της θέσης; Και, κυρίως, ποιες είναι οι συνέπειές της για το συνολικό φιλοσοφικό εγχείρημα του Καστοριάδη;

Ο Κώστας Γαλανόπουλος είναι διδάκτορας Πολιτικής Φιλοσοφίας και μεταδιδακτορικός ερευνητής στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Είναι συγγραφέας τεσσάρων μονογραφιών πολιτικής φιλοσοφίας και θεωρίας.

Κουλτούρα και πολιτική στην Άρεντ και στον Καστοριάδη: μια σχέση αλληλεξάρτησης

Μιχάλης Δαγτζής
ΕΚΠΑ

Σκοπός της εργασίας είναι η ανάδειξη της άρρηκτης σχέσης μεταξύ πολιτικής και κουλτούρας, στη βάση ενός διαλόγου των θεωρήσεων του

Κορνήλιου Καστοριάδη και της Χάνα Άρεντ. Εκκινώντας από την προβληματική του Καστοριάδη περί της συμβολικής διάστασης των θεσμών, και συλλαμβάνοντας πρωταρχικά τη σύνδεσή τους με τη σφαίρα της κουλτούρας μέσω του ορίζοντα νοήματος, οδηγούμαστε στην έννοια του φαντασιακού. Ωστόσο αν η κοινωνική θέσμιση συσχετίζεται με την ανθρώπινη πράξη («ως αρχή» η οποία και «παράγει κάτι καινούργιο»), το ερώτημα που τίθεται αφορά την αλληλεπίδραση της τελευταίας με το φαντασιακό. Αν και ανιχνεύονται στοιχεία που επιτρέπουν να συναγάγουμε μια σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ φαντασιακού και πράττειν, παρ' όλα αυτά, η στοχαστική προσπάθεια του Καστοριάδη εστιάζει περισσότερο στη φαντασιακή παράμετρο της κοινωνικής θέσμισης, θέτοντας κατά κάποιο τρόπο, στα ύστερα γραπτά του, το ανθρώπινο πράττειν σε δεύτερη μοίρα. Η στροφή προς την αρεντιανή σκέψη μάς επιτρέπει να αναγνωρίσουμε ότι η πράξη δεν μπορεί παρά να λαμβάνει χώρα εντός ενός διαμορφωμένου κόσμου, νοούμενου τόσο ως κόσμου των πραγμάτων (*Dingwelt*), κομμάτι του οποίου είναι τα προϊόντα της κουλτούρας, όσο και ως πεδίου των ανθρώπινων υποθέσεων (*Mitwelt*), δηλαδή της δημόσιας συνομιλίας και συνέργειας. Υιοθετώντας το κοσμικό πρίσμα αναγνωρίζουμε ότι από τη μία πλευρά, κεντρικό χαρακτηριστικό του *Dingwelt*, και δη των πολιτιστικών προϊόντων, είναι η διάρκειά τους στον χρόνο, δυνάμει της οποίας συνιστούν ένα σταθεροποιητικό σημείο αναφοράς για τον κόσμο των ανθρώπινων υποθέσεων. Από την άλλη, μέσω του κοινού κόσμου, τον οποίο συνυφαίνει το πλέγμα των ανθρώπινων σχέσεων, τα προϊόντα του *homo faber* αποκτούν έναν ορίζοντα νοήματος. Τελικά, εφόσον η εμφάνιση της πράξης εξαρτάται από τον κόσμο των αντικειμένων της κουλτούρας, δηλαδή ενός ορίζοντα νοήματος, ο οποίος (χρησιμοποιώντας καστοριαδικούς όρους) αναδύεται εκ του κοινωνικού φαντασιακού, και δεδομένου ότι «η πράξη παράγει ιστορίες... [και] ... οι ιστορίες δημιουργούν κουλτούρα εκ της πολιτικής», τότε συμπεραίνουμε τη σχέση αλληλεξάρτησης των δύο πεδίων, έχοντας ως κέντρο συμβολής τους τη δημόσια σφαίρα.

Ο Μιχάλης Δαγτζής είναι υποψήφιος διδάκτορας του Τμήματος Φιλοσοφίας του ΕΚΠΑ, με την εν εξελίξει διατριβή του να έχει τίτλο «Πολιτική και οντολογία στο έργο της Hannah Arendt και του Maurice Merleau-Ponty: μια προσπάθεια σύνθεσης», με επιβλέπουσα την Καθηγήτρια Βάνα Νικολαΐδου-Κυριανίδου. Είναι πτυχιούχος του τμήματος Φυσικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, κάτοχος μεταπτυχιακού στην Αστροφυσική από το Πανεπιστήμιο του Leiden και από το 2020 είναι απόφοιτος του μεταπτυχιακού Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών (κατεύθυνση «Πολιτική Φιλοσοφία»). Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα κινούνται μεταξύ ηπειρωτικής φιλοσοφίας και πολιτικής θεωρίας. Πιο συγκεκριμένα, διερευνά την αλληλεπίδραση μεταξύ οντολογίας και πολιτικής όπως αυτή αναπτύσσεται στο ρεύμα της φαινομενολογίας με έμφαση στον Maurice Merleau-Ponty και τη Hannah Arendt. Ακόμα, μελετά μεταξύ άλλων τη σχέση κουλτούρας και πολιτικής, μετανεωτερικότητας και πολιτικών της ταυτότητας.

Η κρίση του «δυτικού κόσμου» και η ανάγκη δόμησης μιας πραγματικά «αυτόνομης κοινωνίας», σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του Κορνήλιου Καστοριάδη

Γιώργος Δρίτσας
Ανεξάρτητος ερευνητής

Η πορεία του «δυτικού κόσμου» και η κρίση που αυτός διανύει, αποτέλεσε και συνεχίζει να αποτελεί ένα πεδίο διαμάχης, σε επίπεδο ερμηνειών και αναλύσεων, μεταξύ πολλών και διαφορετικών στοχαστών για πάνω από έναν αιώνα. Ένας από αυτούς ήταν και ο Κορνήλιος Καστοριάδης. Αυτός όχι μόνο συμμετείχε σε αυτόν τον φιλοσοφικό και ταυτόχρονα πολιτικό διάλογο, αλλά προσπάθησε και να προτείνει μια εναλλακτική πρόταση, η οποία θα οδηγούσε στη δόμηση μιας αυτόνομης κοινωνίας. Παίρνοντας όμως τα πράγματα από την αρχή, κατά τον φιλόσοφο η κρίση της Δύσης, ως ολότητας, έχει τις ρίζες της στο ίδιο το πνεύμα του καπιταλισμού, οριζόμενο ως μια πραγμάτωση, μέσω της θέσμισης, ενός συγκεκριμένου μάγματος «κοινωνικών φαντασιακών

δομών». Και αυτό διότι η πραγμάτωση του αυτή, όπως και η ενσωμάτωση του στον «κόσμο των σημασιών» του κοινωνικο-ιστορικού πλαισίου μέσα στο οποίο ανήκει, είναι φύσει προβληματική λόγω του βαθύτατου ανορθολογισμού του, ο οποίος ενισχύεται από μια νέα και διευρυμένη μορφή γραφειοκρατίας και συνεπικουρείται από την κυριαρχία της τεχνοεπιστήμης, συντελώντας εν τέλει στην ενδυνάμωση των ανισοτήτων, οι οποίες πλέον ξεπερνούν τον τομέα της παραγωγής και διαχέονται εντός του συνόλου των κοινωνικών σχέσεων. Βέβαια αυτή η συνθήκη, για τον φιλόσοφο, δεν είναι μη αναστρέψιμη, αντιθέτως μέσω της καλλιέργειας μιας νέας κουλτούρας που θα απεγκλωβίσει την τεχνολογία από το ιδεολόγημα του «επιστημονικού προοδευτισμού» και μέσω της επιστροφής στη δημοκρατική αυτοθέσμιση είναι δυνατό να αποτραπεί ο κατακερματισμός του ανθρώπου και να καταστεί αυτός ξανά μέρος ενός συλλογικού πλαισίου. Στην εισήγηση αυτή, λοιπόν, θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε, λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις του Καστοριάδη: α) την ανορθολογικότητα του γραφειοκρατικού καπιταλισμού και τη σύνδεσή του με την κρίση του δυτικού πολιτισμού και β) τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να δομηθεί μια αυτόνομη και δημοκρατική κοινωνία, ως αντίποδας της παρούσας κατάστασης.

Ο Γιώργος Δρίτσας γεννήθηκε το 1994 στην Κόρινθο. Είναι απόφοιτος του Τμήματος ΦΠΨ και του ΠΜΣ Φιλοσοφία, με ειδίκευση στην *Ιστορία της Φιλοσοφίας και των Ιδεών*, της Φιλοσοφικής Σχολής του ΕΚΠΑ. Έχει πραγματοποιήσει ομιλίες και έχει λάβει μέρος μέσω εισηγήσεων σε συνέδρια, ενώ δοκίμια και άρθρα του έχουν δημοσιευτεί σε περιοδικά, συλλογικούς τόμους και στο διαδίκτυο.

Ο ναρκισσιστικός μηδενισμός και η φενάκη της ψευδούς αυτονομίας

Διονύσης Γ. Δρόσος
ΑΠΘ

Ο Καστοριάδης δεν ασχολήθηκε ειδικά με το φαινόμενο του «νεοφιλελευθερισμού», ωστόσο μας κληροδότησε εκτός από σειρά

διάσπαρτων κριτικών σκέψεων σχετικών με το φαινόμενο, ένα πολύτιμο εννοιολογικό οπλοστάσιο, το οποίο μπορεί και πρέπει να αξιοποιηθεί στη διάνοιξη προοπτικών διαύγασης του φαινομένου, πέρα από την πεπατημένη οδό της άγνοιας (δοξαστικής ή καταγγελτικής) χρήσης του όρου. Αυτό που προτείνεται στο παρόν κείμενο είναι να αναγνωστεί ό,τι έχει ονομαστεί «νεοφιλελευθερισμός», όχι ως αυτό που παρουσιάζεται από τους απολογητές του (και συχνά από τους επικριτές του): ένα μοντέλο οικονομικής θεωρίας και πολιτικής («ακαταμάχητο» και συγχρόνως «βέλτιστο» για τους μεν, «μαχητό» και «εξοβελιστέο» για τους δε), αλλά ως ένα καθεστώς «κοινωνικών φαντασιακών σημασιών» που διαποτίζει την ολότητα των κοινωνικών σχέσεων, υπό τη συνθήκη ενός καλπάζοντος άνευ εξωτερικών και εσωτερικών φραγμών καπιταλισμού. Δεν υπάρχει πτυχή του νεοφιλελεύθερου οικονομικού δόγματος που να μην έχει παταγωδώς χρεοκοπήσει. Ωστόσο, οι φαντασιακές σημασίες αχαλίνωτου καπιταλισμού θριαμβεύουν, εμφανιζόμενες ως περισσότερο εσωτερικευμένες και «αυτονόητες» από ποτέ, με κορύφωση την αυτοεικόνα του εργαζόμενου ως «αυτόνομου» επιχειρηματία του εαυτού του. Σε αυτό το παράδοξο προσκόπτεi κάθε κριτική σκέψη και πράξη με αυτό οφείλει να αναμετρηθεί.

Ο Διονύσης Γ. Δρόσος είναι Καθηγητής Ηθικής Φιλοσοφίας στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ. Διδάσκει Ηθική Φιλοσοφία, Ηθική και Πολιτική, Φιλοσοφία της Πολιτικής Οικονομίας και Νεώτερη Πολιτική Φιλοσοφία. Τα πεδία του ερευνητικού του έργου είναι ο Σκωτικός Διαφωτισμός, ο κλασικός πολιτικός και οικονομικός φιλελευθερισμός, ο νεοφιλελευθερισμός, καθώς και η ηθική και πολιτική φιλοσοφία. Έχει συγγράψει τα εξής βιβλία: *Αγορά και Κράτος στον Adam Smith. Κριτική στην αναδρομική θεμελίωση του Νεοφιλελευθερισμού* (Ίδρυμα Σάκη Καράγεωργα, 1994), *Αρετές και Συμφέροντα. Η βρετανική ηθική σκέψη στο κατώφλι της νεωτερικότητας* (Εκδόσεις Σαββάλας - Ίδρυμα Σάκη Καράγεωργα, 2008), *Το ευγενές εμπόριο της συμπάθειας. Αστικός πολιτισμός και ηθική κοινότητα στο Σκωτικό Διαφωτισμό* (Νήσος, 2016) και *Άνταμ Σμιθ: Η Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων* (Εισαγωγή, Επιμέλεια, Μετάφραση, Εκδόσεις Παπαζήση, 2011). Έχει επίσης

δημοσιεύσει άρθρα σε συλλογικούς τόμους και σε επιστημονικά περιοδικά (*Adam Smith Review, History of Economic Ideas, Philosophy, Culture and Traditions. A Journal of the World Union of Catholic Philosophical Societies, Cosmos and Taxis. Studies in Emergent Order and Organization, The European Legacy, Giornale di Filosofia, Θέσεις, Δευκαλίων, Αξιολογικά* κ.ά.). Το 2012 ίδρυσε και διευθύνει τη *Mediterranean Society for the Study of Scottish Enlightenment*, η οποία συνεργάζεται με την *International Adam Smith Society* και την *Eighteenth Century Scottish Studies Society*, και έκτοτε πραγματοποιεί τακτικό ετήσιο διεθνές συνέδριο.

Ο Καστοριάδης και η πλατωνική διαλεκτική

Γιώργος Η. Ηλιόπουλος
ΕΚΠΑ

Η, εν πολλοίς γνωστή, κριτική του Κορνήλιου Καστοριάδη στη σύνδεση μεταξύ διαλεκτικής και «νομοτελειακής»-τελεολογικής θεώρησης της ιστορίας στην εγγεληνή-μαρξιστική κληρονομιά απολήγει κατά ενδιαφέροντα τρόπο στην υποτύπωση της δυνατότητας και της αναγκαιότητας μιας διαλεκτικής απαλλαγμένης από μεταφυσικές θεμελιώσεις («υλιστικού» ή «σπιριτουαλιστικού» τύπου) και «ορθολογιστικές αυταπάτες». Μια τέτοιου είδους διαλεκτική θα επιζητεί εξ ορισμού την ανοικτότητα, έχοντας αποδεχθεί «την ιδέα ότι υπάρχει άπειρο και απροσδιόριστο» (*Φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, σ. 83), όχι όμως ως νέα δογματική παραδοχή, αλλά ως καρπό της νοητικής εργασίας που κατ' αρχήν κατατείνει προς τον ορθολογικό καθορισμό και στην εκδίπλωσή της ανακαλύπτει τις περιοχές του πραγματικού που σε τελευταία ανάλυση εκφεύγουν του βεληνεκού της.

Στόχος της παρούσας παρουσίασης είναι η κατάδειξη της συμβατότητας ενός τέτοιου σχεδιασμού, ο οποίος δεν αναπτύχθηκε περαιτέρω στο έργο του Καστοριάδη, με την ύστερη πλατωνική διαλεκτική, ένα τμήμα της φιλοσοφικής παράδοσης που δεν έτυχε μεν συστηματικής πραγμάτευσης από τον ίδιο, όμως προβάλλει έκδηλα εντός

των σεμιναρίων του για τον *Πολιτικό* στη δεκαετία του '80. Ως άξονας προσανατολισμού ενός τέτοιου εγχειρήματος εκλαμβάνεται κυρίως η καστοριαδική θεωρία των μαγμάτων ως προς τη συνάφειά της με την πλατωνική διαλεκτική απείρου (απροσδιόριστου) και πεπερασμένου. Η όποια συσχέτιση μεταξύ καστοριαδικού και πλατωνικού στοχασμού, από την άλλη, οφείλει να λαμβάνει υπ' όψιν και την απόσταση που συνειδητά τηρείται από τις χρήσεις εκείνες των εννοιών που απολήγουν σε «τεχνικές» εμπέδωσης της (ετερόνομης) εξουσίας (πρβλ. Κ. Καστοριάδης, *Ο Πολιτικός του Πλάτωνα*, μτφρ. Ζ. Καστοριάδη, Ύψιλον, Αθήνα 2020, σ. 284).

Ο Γιώργος Η. Ηλιόπουλος (γεν. 1965) είναι διδάκτωρ του Freie Universität Βερολίνου και διδάσκει στο Τμήμα Φιλοσοφίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα εντοπίζονται στη φιλοσοφία της κλασικής αρχαιότητας, με προεκτάσεις σε μεταγενέστερες επιδράσεις και μετεξελίξεις. Έργα του, μεταξύ άλλων: I. *Ganzes und Teile des Politischen bei Aristoteles* (Tectum Verlag, Μαρβούργο 2004), II. σχολιασμένες μεταφράσεις των: α. Χ.-Γκ. Γκάνταμερ, *Η απαρχή της φιλοσοφίας* (Πατάκης, Αθήνα 2005), β. του ιδίου, *Η απαρχή της γνώσης* (Πατάκης, Αθήνα 2008), γ. Έγκελς, *Η διαφορά των συστημάτων φιλοσοφίας του Φίχτε και του Σέλλινγκ* (Εστία, Αθήνα 2006), δ. Πλάτων, *Σοφιστής* (Παπαζήσης, Αθήνα 2021).

Κορνήλιος Καστοριάδης και Χάνα Άρεντ: Αστείρευτες πηγές έμπνευσης δημοκρατικής πολιτικής σκέψης

Νίκος Ηλιόπουλος
Συγγραφέας

Η Χάνα Άρεντ και ο Κορνήλιος Καστοριάδης γεννήθηκαν, αγωνίστηκαν, δημιούργησαν, πέθαναν στον δεινό 20ό αιώνα. Έζησαν τον αιώνα, τον τρομερό για ό,τι χειρότερο και καλύτερο, με τη διττή έννοια: εξελίχτηκε η ζωή τους, αισθάνθηκαν τις προκλήσεις και τις συνέπειές του. Έφυγαν από

τη χώρα στην οποία γεννήθηκαν, δεν έγραψαν στη μητρική τους γλώσσα βασικό μέρος του έργου τους. Πολλά τα κοινά χαρακτηριστικά τους.

Κατ' εμέ, το θεμελιώδες στοιχείο συγγένειας της σκέψης και της ζωής τους, είναι η αναζήτηση νέων δρόμων για τη δημοκρατική πολιτική σκέψη. Εμπνέει την κοινή επιδίωξη, η ριζική κριτική των δύο ιδεολογιών της νεωτερικότητας, του φιλελευθερισμού και του μαρξισμού. Την παρακινεί η κατανόηση (Άρεντ) και η διαύγαση (Καστοριάδης) των κοινωνιών της εποχής τους.

Υπήρξαν καθολικοί στοχαστές. Ο Καστοριάδης δεν θα δεχόταν έναν οποιονδήποτε τίτλο. Η Άρεντ αρνείται τον τίτλο της φιλοσόφου, ενασχόλησή της είναι η πολιτική θεωρία, δηλώνει. Ελληνιστές φοβεροί, βαθιοί γνώστες της κληρονομημένης φιλοσοφικής παιδείας, άνθρωποι απaráμιλλης καλλιέργειας, προικισμένοι αναλυτές του γεγονότος και ακούραστοι δουλευτές της πέννας, αγωνίστηκαν εναντίον όλων των ολοκληρωτισμών και ολιγαρχιών, για την ελευθερία/αυτονομία.

Ο στοχαστής της αυτονομίας υπερτερεί της Άρεντ ως προς τη γνώση των θετικών επιστημών και τη θεωρητική εμβάθυνση της ψυχής. Επιπλέον, επινοεί νέες φιλοσοφικές σημασίες (δημιουργία εκ του μηδενός), και προτείνει νέον ορισμό υπαρχουσών (πράξις, αλήθεια). Υστερεί ως προς την πληρέστερη ανάλυση των κοινωνιών της νεωτερικότητας.

Ο διάλογος για την εγγύτητα και τις αποκλίσεις των απόψεών τους, έχει αρχίσει από τον ίδιο τον Καστοριάδη. Ας τον συνεχίσουμε. Με κύρια θέματα: δημοκρατία και «ουσιώδεις αξίες», άμεση δημοκρατία και συμβούλια, επανάσταση, εργασία, σφαίρες της κοινωνικής ζωής και «κοινωνικό ζήτημα», ολοκληρωτισμοί.

Παρά τα κενά, τα λάθη και τις αδυναμίες του έργου τους, αποτελούν αστείρευτες πηγές έμπνευσης για τη δημοκρατική πολιτική σκέψη στην παρούσα συγκυρία. Με βάση όμως την ακλόνητη ιδέα ότι *σε μας* έγκειται να στοχαστούμε νέες μορφές πράξης.

Ο Νίκος Ηλιόπουλος, μαθητής, φίλος κατόπιν, του Κορνήλιου Καστοριάδη, απέκτησε Δίπλωμα της Σχολής Ανωτάτων Σπουδών Κοινωνικών Επιστημών (EHES)- διδακτορικό στο Paris X. *Participation et apathie politiques dans la*

France contemporaine, ANRT, Λιλ, 2005. Άλλες δημοσιεύσεις: «Cornelius Castoriadis et la création politique comme invention de nouvelles façons de vivre», στον τόμο *Six auteurs de théorie politique pour le XXIe siècle*, Παρίσι, L'Harmattan, 2011. Ελληνικά έργα του: *Νέοι δρόμοι για τη δημοκρατική πολιτική σκέψη. Κριτική παρουσίαση του πολιτικού στοχασμού του Κορνήλιου Καστοριάδη*, Θεμέλιο, 2005· *Άλλες στάσεις ζωής*, Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2013· *Προς μια αυτόνομη κοινωνία*, Νησίδες, 2015.

Η παιδεία στη σκέψη του Καστοριάδη

Αλέξανδρος Θεοδωρίδης
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Η κατανόηση της παιδείας ως το αποτέλεσμα της φαντασιακής θέσμησης του ατόμου, στον Καστοριάδη, είναι πολύ σημαντική, καθώς αποσαφηνίζει τι ακριβώς είναι το κοινωνικό άτομο. Εάν οι επιστήμες της εκπαίδευσης αξιοποιούσαν αυτή την κατανόηση, θα μπορούσαν να βγουν από τη γενικευμένη και παρατεταμένη σύγχυση νοήματος στην οποία υπόκεινται, ως αποτέλεσμα της δυσκολίας κατανόησης της ανθρωπολογικής κατάστασης του κοινωνικού ατόμου. Στην ανακοίνωσή μου θα παρουσιάσω, επίσης, πώς η καστοριαδική κατανόηση της παιδείας συνδέεται δημιουργικά με θεωρίες σχετικές με τη θεωρία της φαντασιακής θέσμησης των κοινωνιών.

Ο Αλέξανδρος Θεοδωρίδης είναι Αναπληρωτής Καθηγητής Φιλοσοφίας στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Διευθύνει το ΠΜΣ «Εκπαίδευση για το περιβάλλον και την αειφορία». Το ερευνητικό και συγγραφικό του ενδιαφέρον στρέφεται στις εξής περιοχές: φιλοσοφική ανθρωπολογία, φιλοσοφία και ψυχανάλυση, φιλοσοφία της παιδείας, πολιτική φιλοσοφία, πολιτική-ηθική-αισθητική αγωγή, φιλοσοφία του περιβάλλοντος, περιβαλλοντική ηθική, επαγγελματική ηθική, διαπολιτισμική ηθική. Συμμετέχει σε ερευνητικά προγράμματα και είναι μέλος φιλοσοφικών και ψυχαναλυτικών εργαστηρίων και εταιρειών.

PUBLIC/ING: Μια επιτελεστική προσέγγιση των ιδεών του Καστοριάδη για τον δημόσιο χώρο και τον δημόσιο χρόνο

Δανάη Θεοδωρίδου
Σκηνοθέτις

Με έναυσμα τη συμμετοχική μου περφόρμανς «Η πρακτική της δημοκρατίας/Μια αναλογική καμπάνια», στην οποία πολίτες διαφόρων ευρωπαϊκών πόλεων δημιουργούν και παρουσιάζουν δημόσιους λόγους περί δημοκρατίας και κοινωνικής συνύπαρξης, η ανακοίνωση θα εξετάσει τη σχέση τέχνης και πολιτικής στη βάση των ιδεών του Κορνήλιου Καστοριάδη. Πιο συγκεκριμένα, θα συζητηθεί ο επιτελεστικός τρόπος με τον οποίο η περφόρμανς προσεγγίζει τις ιδέες του Καστοριάδη για τη λειτουργία του «δημόσιου χώρου» αλλά πρωτίστως του «δημόσιου χρόνου», του χρόνου που δίνεται σε μια κοινότητα προκειμένου αφενός να εξετάσει κριτικά το παρελθόν της ως αποτέλεσμα των ενεργειών της, και αφετέρου να ανοίξει ένα απροσδιόριστο μέλλον ως πεδίο των δραστηριοτήτων της.

Η Αμερικανίδα θεωρητικός R. Schneider συζητά τη δημοκρατία μέσα από τις ενσώματες πρακτικές των Αθηναίων πολιτών στην αρχαία Ελλάδα, ορίζοντάς την ως τη διαδικασία «παρουσίασης στους άλλους με τον τρόπο που κι οι άλλοι παρουσιάζονται [σε μένα]» (2017), υποστηρίζοντας έτσι τη στενή σχέση δημοκρατίας και επιτέλεσης. Ο δημόσιος λόγος και η παρουσία του εκάστοτε ομιλητή μπροστά στους «πολλούς» –μια κατεξοχήν δημοκρατική πρακτική– αποτελεί μια επιτελεστική πράξη που δύναται να κατασκευάσει ορατές μορφές «δημόσιου χώρου» και «δημόσιου χρόνου», όπως τους όρισε ο Καστοριάδης. Προσεγγίζοντας τη δημοκρατία και τον δημόσιο λόγο μέσα από την υλικότητα του σώματος, των αισθήσεων και των συναισθημάτων, κατασκευάζοντας τεχνητές μικρο-συνελεύσεις πολιτών που επανενεργοποιούν τα κύρια χαρακτηριστικά του δημόσιου λόγου –την αιδώ, την παρρησία και την ευθύνη, σύμφωνα με τον Καστοριάδη– η τέχνη καταφέρνει να ανοίξει χώρο για νέα φαντασιακά μιας δημοκρατικής, αυτόνομης κοινωνίας, πέρα από τα κυρίαρχα του καπιταλισμού, με τρόπους που διαφορετικά δεν είναι εφικτοί. Τελικός στόχος της ανακοίνωσης είναι η πρόταση του

νεοσύστατου όρου *Publicing* για την κατανόηση της σχέσης τέχνης και πολιτικής τον 21ο αιώνα.

Η Δανάη Θεοδωρίδου είναι σκηνοθέτις και ερευνήτρια των σύγχρονων παραστατικών τεχνών. Τα τελευταία χρόνια, η καλλιτεχνική της δημιουργία ερευνά την έννοια του «κοινωνικού φαντασιακού», την πρακτική της δημοκρατίας και τον τρόπο που η τέχνη μπορεί να συνεισφέρει στην ανάδειξη εναλλακτικών κοινωνικοπολιτικών μοντέλων. Διδάσκει στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα *Performing Public Space* (Πανεπιστήμιο Fontys, Ολλανδία) και στο Τμήμα Θεάτρου του ΑΠΘ. Επιμελείται διεθνή προγράμματα καλλιτεχνικής έρευνας και παρουσιάζει και δημοσιεύει την έρευνά της διεθνώς. Συνυπογράφει την επιμέλεια του ερευνητικού πρότζεκτ *Dramaturgy at Work* (2013-2016) και του βιβλίου *The Practice of Dramaturgy: Working on Actions in Performance* (Valiz, 2017).

Με τη σκέψη του Καστοριάδη στον καιρό της απουσίας πολιτικής πρότασης

Νίκος Ιωάννου
Συγγραφέας

Παρότι ζούμε μια νέα εποχή στον χώρο των κοινωνικών κινημάτων παγκοσμίως, εντούτοις η ιδέα μιας πολιτικής πρότασης απουσιάζει παντελώς. Από τη μία, η ήττα της «επανάστασης» σε όλες τις εκδοχές της, από την άλλη η απώλεια θεσμισμένων λειτουργιών που την εξέφραζαν, έκαναν την ιδέα της πολιτικής αλλαγής με συγκεκριμένες προτάσεις, μια ιδέα χωρίς αντίκρουσμα.

Έτσι οι εξεγέρσεις των δύο πρώτων δεκαετιών του 21ου αιώνα, ενώ έθεσαν το ζήτημα του πολιτεύματος (πραγματική δημοκρατία, άμεση δημοκρατία), το έκαναν σαν να διατύπωναν απλώς ένα αίτημα, με αποτέλεσμα να μην κατορθώσουν να ασκήσουν την απαιτούμενη πίεση για θεσμικές αλλαγές οι οποίες θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην αλλαγή πολιτεύματος.

Ο παγκόσμιος χαρακτήρας της μεγαλύτερης από αυτές τις εξεγέρσεις, της εξέγερσης των πλατειών, έμοιαζε να ενσαρκώνει κάποια σημαντικά στοιχεία από την πολιτική σκέψη του Κορνήλιου Καστοριάδη όσον αφορά την παγκοσμιότητα της πιθανής εμφάνισης ενός νέου πολιτικού κινήματος. Τελικά μόνο το χαρακτηριστικό της παγκοσμιότητας φαίνεται να απόμεινε μετά από δύο δεκαετίες ασυνεχούς κοινωνικής κίνησης. Η πολιτική μπήκε για άλλη μια φορά στην άκρη και οι τομείς της οικονομίας και της παραγωγής έγιναν πεδία «δημοκρατικών» εφαρμογών διαχείρισης. Δεν επιχειρήθηκε ποτέ η έξοδος από το υπάρχον. Δεν αμφισβητήθηκαν τα βασικά χαρακτηριστικά των ολιγαρχικών συστημάτων εξουσίας ούτε και η απόλυτη κυριαρχία της οικονομίας απέναντι στους υπόλοιπους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Υπάρχουν πεδία στην παγκόσμια κοινωνική κίνηση των από τα κάτω στα οποία θα μπορούσαν να καλλιεργηθούν πολιτικές-δημοκρατικές προτάσεις;

Μπορούμε να ξαναδούμε μέσα από τη σκέψη του Καστοριάδη τον μετασηματισμό της γνώσης σε ιδεολογία και μύθο; Θα κατορθώσουμε άραγε να υπερβούμε την κριτική στις ιδεολογίες του παρελθόντος και να δώσουμε χώρο στις ιδέες της ατομικής και κοινωνικής αυτονομίας;

Πρόκειται για μερικά από τα ερωτήματα με τα οποία θα ασχοληθώ στην παρουσίασή μου.

Ο Νίκος Ιωάννου γεννήθηκε την Πρωτομαγιά του 1964 στο Αγρίνιο. Είναι μέλος της εκπαιδευτικής και εκδοτικής συνεταιριστικής δομής ATHENS SCHOOL ΚΟΙΝ.Σ.ΕΠ. Από τη δεκαετία του '80 αρθρογραφεί σε διάφορα πολιτικά έντυπα. Έχει συνεργαστεί με το περιοδικό *Ελευθεριακή Κίνηση* (1983-1994) ενώ ήταν συντάκτης του περιοδικού *ContAct* (2000-2007) και της *Βαβυλωνίας* (2007-2019). Συμμετέχει στη συντακτική ομάδα του πολιτικού περιοδικού *Αυτολεξεί*. Έργα του: *Μετά τον Καστοριάδη: Δρόμοι της αυτονομίας στον 21ο αιώνα* (με τον Αλέξανδρο Σχισμένο, 2014), *Το τέλος της εθνικής πολιτικής* (με τον Αλέξανδρο Σχισμένο, 2016) και *Castoriadis and Autonomy in the Twenty-First Century* (με τον Chris Spannos και τον Αλέξανδρο Σχισμένο, 2021).

Η ιστορία ως δημιουργία: η φιλοσοφία της ιστορίας κατά τον Καστοριάδη

Βασίλειος Καλτσάς
ΑΠΘ

Ο Καστοριάδης με αφετηρία την κριτική που άσκησε στον μαρξισμό, ως οικονομικό ντετερμινισμό και υλιστική φιλοσοφία της ιστορίας, θα οδηγηθεί σταδιακά στην κριτική της κληρονομημένης σκέψης (που την ονομάζει συνολιστική-ταυτιστική), η οποία θέτοντας το Είναι ως καθορισμένο, σταθερό και άχρονο, προσπαθεί να συλλάβει τους νόμους, που ρυθμίζουν το ιστορικό γίνεσθαι, τόσο στο παρελθόν, όσο και στο παρόν και στο μέλλον. Έτσι, ασκεί δριμεία κριτική σε κάθε προσπάθεια σύλληψης της ιστορίας θετικιστικού τύπου, η οποία θεωρεί το ιστορικό γίνεσθαι ως ένα κλειστό σύστημα, μηχανιστικό, ορθολογικά οργανωμένο στο σύνολό του, το οποίο μπορεί να συλληφθεί από το λογικό μας, εξωτερικά, ολιστικά και αιτιοκρατικά.

Σε αντίθεση με αυτή τη σύλληψη της ιστορίας, που κυριαρχεί, εν μέρει, μέχρι και σήμερα, ως επιστημονική ιστορία αντικειμενιστικού τύπου, (η οποία νοείται ως διαδοχή, ταυτότητα και καθοριστικότητα), ο Καστοριάδης συλλαμβάνει την ιστορία ως το πεδίο του ανθρώπινου πράττειν, μέσω του οποίου το ιστορικό γίνεσθαι τροποποιείται και μετασχηματίζεται. Ο άνθρωπος, ως ιστορικό ον, δεν δέχεται παθητικά την εξωτερική πραγματικότητα, αλλά μέσω του ριζικού φαντασιακού τροποποιεί τη σχέση του με αυτήν. Η ιστορία είναι το πεδίο των σημασιών, οι οποίες δημιουργούνται-θεσμίζονται από το ανώνυμο συλλογικό φαντασιακό και δεν ανάγονται σε αιτιακές σχέσεις, ανεξάρτητες από το ιστορικό υποκείμενο. Η ιστορία χαρακτηρίζεται από τη δημιουργία νέων ειδών-μορφών, οι οποίες δεν προ-έρχονται ούτε συνάγονται από το ήδη υπάρχον. Ο ιστορικός χρόνος είναι ο χρόνος της αυτο-αλλοίωσης, της ανάδυσης της ετερότητας, της δημιουργίας του πραγματικά νέου, το οποίο έρχεται από το τίποτα και το πουθενά. Έτσι, ο Καστοριάδης εισάγοντας τη δημιουργικότητα μέσω του φαντασιακού στο κοινωνικο-ιστορικό πεδίο, μας «προσφέρει» μια διευρυμένη προοπτική

διαύγασης του ιστορικού πράττειν, διαφορετικού τύπου από την αιτιοκρατική-αναγωγιστική της συνολιστικής-ταυτιστικής επιστημολογίας.

Ο Βασίλειος Καλτσάς γεννήθηκε στη Λάρισα το 1979. Είναι απόφοιτος του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του ΔΠΘ, με ειδίκευση στην Ιστορία. Από το 2007 υπηρετεί στη μέση εκπαίδευση ως μόνιμος φιλόλογος. Παράλληλα, συνέχισε της σπουδές του και απέκτησε πτυχίο από το Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής του ΑΠΘ, με ειδίκευση στη Φιλοσοφία, και έλαβε μεταπτυχιακό τίτλο από το ίδιο Τμήμα, με ειδίκευση στη Συστηματική Φιλοσοφία. Είναι υποψήφιος διδάκτωρ της Φιλοσοφίας της Τέχνης στο Τμήμα Εικαστικών και Εφαρμοσμένων Τεχνών του ΑΠΘ.

Από τον Γκράμσι στον Καστοριάδη και τα σύγχρονα κινήματα

Αλέξανδρος Κιουπκιολής
ΑΠΘ

Στο ύστερο έργο του, ο Κ. Καστοριάδης σκιαγραφεί και προβάλλει το πρόταγμα μιας «αυτόνομης κοινωνίας» η οποία θα πραγμάτωνε τα δημοκρατικά και νεωτερικά ιδεώδη της χειραφέτησης και της ισότητας σε μεγαλύτερο βάθος απ' ό,τι άλλες αντιλήψεις για τον σοσιαλισμό, τον κομμουνισμό και τη δημοκρατία.

Ωστόσο ο Καστοριάδης εγκαταλείπει τη συζήτηση για τη στρατηγική που θα μπορούσε να επιφέρει στην εποχή του και τη σημερινή εποχή μας έναν κοινωνικό μετασχηματισμό σε αυτή την κατεύθυνση. Επικαλείται την ικανότητα των κοινωνιών να «αυτο-αλλοιώνονται» με την ενεργοποίηση του κοινωνικού φαντασιακού που δημιουργεί το νέο, ωστόσο δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένες συνθήκες και πολιτικές πρακτικές που θα υποβοηθούσαν ή θα επέφεραν μια τέτοια ενεργοποίηση στις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες της νεοφιλελεύθερης ηγεμονίας από τα τέλη της δεκαετίας του '70 ως και σήμερα.

Η εισήγησή μου θα υποστηρίξει ότι το στρατηγικό κενό στη σκέψη του Καστοριάδη μπορεί εν μέρει να αντιμετωπιστεί με τη γκραμισιανή

στρατηγική της ηγεμονίας και αντι-ηγεμονίας, εφόσον αυτή αναθεωρηθεί και ανασυγκροτηθεί σύμφωνα με λογικές και πρακτικές δημοκρατικών κοινωνικών κινημάτων των τελευταίων δεκαετιών. Τα κινήματα αυτά ενσωματώνουν στη στρατηγική της ηγεμονίας πολιτικές της αυτονομίας όπως τις εννοεί ο Καστοριάδης –συλλογική συναπόφαση, συνειδητή διαμόρφωση θεσμών και πολιτικών πρακτικών, ισότιμη συμμετοχή, διαρκής αναστοχασμός και ενεργοποίηση της φαντασίας. Με τον τρόπο αυτό συνδέουν μέσα και στόχους, και πραγματώνουν εν μέρει το πρόταγμα της αυτονομίας μέσα στις ίδιες τις στρατηγικές και τα μέσα που μπορούν να επιφέρουν κοινωνικό μετασχηματισμό στην κατεύθυνση της αυτόνομης κοινωνίας.

Ο Αλέξανδρος Κιουπκιολής διδάσκει σύγχρονη πολιτική θεωρία στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στη φιλοσοφία της ελευθερίας, τη ριζοσπαστική δημοκρατία, τα κοινωνικά κινήματα και τα κοινά. Στα βιβλία του περιλαμβάνονται οι τόμοι *Για τα κοινά της ελευθερίας* (Αθήνα, Έρμα, 2014) και *The Common and Counter-hegemonic Politics. Rethinking Social Change* (EUP, 2019).

Περιοδολόγηση της καστοριαδικής έννοιας της αυτονομίας, απολογισμός και κριτικά σχόλια

Κωστής Κοσμέας
Πάντειο Πανεπιστήμιο

Υπάρχει μια λαθεμένη εντύπωση να παρουσιάζεται η αντίληψη του Καστοριάδη για την αυτονομία, την αυτοθέσμιση της κοινωνίας, σαν να είναι μία και ενιαία, να γνωρίζουμε μόνο τον Καστοριάδη της *Φαντασιακής Θέσμησης της Κοινωνίας* ή των ομιλιών στην Ελλάδα, πράγμα που έχει ως αποτέλεσμα να κόβεται και να πετιέται ένα μεγάλο κομμάτι της σκέψης και της πορείας του ίδιου, σαν να μην υπήρχε άλλο ή σαν να μην υπήρχε μια ιστορικότητα στην έννοια. Η έννοια της αυτονομίας έχει ιστορία που θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι η σκιά του Καστοριάδη σε

όλη την πορεία της πνευματικής του διαδρομής. Η περιοδολόγηση της καστοριαδικής έννοιας της αυτονομίας είναι ιδιαίτερα σημαντική και μας επιτρέπει να κατανοήσουμε πληρέστερα και πιο ολοκληρωμένα το έργο του. Όπως οι αρχαιολόγοι ανασκάπτουν ένα συγκεκριμένο τόπο για να φέρουν στο «φως» έναν κόσμο, έτσι και η «ανασκαφή» της αντίληψης του Καστοριάδη για την αυτονομία είναι το κλειδί που ανοίγει την πόρτα του κόσμου του Καστοριάδη.

Η έννοια της αυτονομίας γεννιέται από τον μαρξισμό, από μια ούτως ειπείν επιστροφή στις ρίζες του, χρησιμοποιώντας τον ως αφετηρία για να αναπτύξει μια πολιτική φιλοσοφία και μια κοινωνική θεωρία· η πορεία του Καστοριάδη άλλωστε ξεκινάει από πυρήνα της ΚΝΕ στο 8ο Γυμνάσιο Αρρένων. Όλη η πορεία του, τουλάχιστον μέχρι το 1964 είναι μια αναμέτρηση μαζί του. Η έννοια της καστοριαδικής αυτονομίας φέρει στο DNA της τη μαρξιστική οντολογία, ότι η κοινωνική πραγματικότητα θεωρείται το τελικό κριτήριο για την κοινωνική ύπαρξη ή μη ύπαρξη ενός φαινομένου. Ο Καστοριάδης σιγά σιγά σκέφτεται το φαινόμενο ως το προϊόν της κοσμοαποκαλυπτικής λειτουργίας του φαντασιακού, σε συνδυασμό με την ενδοκοσμική πρακτική. Η πρακτική αναφέρεται κάθε φορά σε μια ολότητα ζωτικών πράξεων, στην οποία ταυτόχρονα είναι ενταγμένη και που ως τέτοια δεν μπορεί να αντικειμενοποιηθεί – διαχωρίζοντας πλέον τη θέση του από τη μαρξιστική φιλοσοφία της ιστορίας. Και ο στόχος της πρακτικής είναι να προωθήσει την αυτονομία, από την οποία πηγάζει και η ίδια. Με αυτή τη σύλληψη ο Καστοριάδης ανοίγει τον δρόμο για την ανανέωση του διαλόγου σχετικά με την αυτονομία και την κοινωνική αλλαγή, σε μια περίοδο που αμφισβητείται η εγκυρότητα του ανθρώπινου υποκειμένου και της αυτονομίας του και που απορρίπτεται η δυνατότητα κοινωνικής αλλαγής, μέσα από τη χειραφέτησή του. Πού αρχίζει όμως και πού τελειώνει η κοινωνική πρακτική, εκείνη η χειραφετητική πρακτική της δημιουργίας και του προτάγματος στην οποία αποσκοπεί ο Καστοριάδης, σε σχέση με την κυριαρχική δύναμη του φαντασιακού; Κατά πόσο μπορεί να ανταποκριθεί προς μια πλήρη κανονιστικού περιεχομένου έννοια της πράξης;

Ο Κωστής Κοσμέας είναι υποψήφιος διδάκτορας στο Πάντειο

Πανεπιστήμιο στο αντικείμενο της Κοινωνικής Θεωρίας, με μεταπτυχιακό στην Πολιτική Επιστήμη και Ιστορία (κατεύθυνση Κοινωνική Θεωρία και Πολιτική Φιλοσοφία). Έχει προσφέρει επικουρικό διδακτικό έργο στο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου, στο πλαίσιο υποτροφίας του Ειδικού Λογαριασμού Κονδυλίων Έρευνας του Παντείου Πανεπιστημίου, και αρθρογραφεί στο socialpolicy.gr. Στο διδακτορικό του πραγματεύεται το ζήτημα της αυτονομίας, του εαυτού και της υποκειμενικότητας στην ηθική και πολιτική θεωρία, εξετάζοντάς το μέσα από την οπτική του Κορνήλιου Καστοριάδη και του Jürgen Habermas. Συμμετείχε επίσης ως ομιλητής στο διεθνές συνέδριο *Η κοινωνική και πολιτική σκέψη του Κορνήλιου Καστοριάδη. 20 χρόνια μετά*, που διοργανώθηκε στο Πάντειο Πανεπιστήμιο τον Δεκέμβριο του 2017.

Η οντολογία και το πολιτικό στους Καστοριάδη και Χάιντεγκερ και η σχέση τους με το σήμερα. Πόσο επίκαιρη είναι;

Ευάγγελος Κουμπαρούδης
Ανεξάρτητος ερευνητής

Η ομιλία θα έχει ως σημείο έναρξης και άξονα την οντολογία. Θα τεθεί η απόπειρα του Καστοριάδη και Χάιντεγκερ να αναζητήσουν τις πρώτες αρχές στους προσωκρατικούς. Ως *ex nihilo* παραγωγή ριζικού φαντασιακού ο πρώτος, ερχόμενος σε ρήξη με τον κλασικό μαρξισμό, και ως Λόγο-λογισμό ο δεύτερος μετά τη στροφή ή πιο πρώιμα στο *Είναι και Χρόνος*, ως απόπειρα ανασυγκρότησης της οντο-θεολογίας (Σκώτος, Ακινιάτης). Το φαντασιακό λέγειν και τεύχειν θα συγκριθεί με την τεχνική ως φορείς κατανόησης του υποκειμένου. Το πώς δηλαδή στην πρώτη περίπτωση είναι δυνατή η θέσμιση μέσω των μαγμάτων και του κοινωνικού φαντασιακού, ενώ στη δεύτερη ως πιθανότητα του ίδιου του είναι στον ορίζοντα του χρόνου ή στον ύστερο Χάιντεγκερ ως συν-είναι, μέριμνα και αγάπη. Με βάση την οντολογική διάκριση, θα προχωρήσουμε στη σύγκριση των πολιτικών προταγμάτων των δύο. Ο Καστοριάδης θέτει ξεκάθαρα το αίτημα για μια αυτόνομη και ρητή αυτοθέσμιση της κοινωνίας, ενώ ο Χάιντεγκερ εμμένει σε ένα μια έμμεση πολιτική

διάσταση στη φιλοσοφία του που περιορίζεται στον υπαρξισμό, στις αυθεντικές σχέσεις που οφείλει να δομήσει το Dasein σε σύγκριση με «τους πολλούς» (das Man). Επιπρόσθετα, ενώ ο Καστοριάδης παραμένει στον ευρύτερο χώρο της αριστεράς και συμμετέχει με τις θεωρητικές εργασίες του *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα* στις ζυμώσεις του Μάη του '68, ο Χάιντεγκερ ασπάζεται τις ιδέες του εθνικοσοσιαλισμού στη Γερμανία και μάλιστα αναλαμβάνει και θεσμικές θέσεις και ρόλο. Βέβαια η σκέψη του Χάιντεγκερ, μετέπειτα επηρεάζει φαινομενολόγους, δομιστές και μεταδομιστές που παρήγαγαν πιο ριζοσπαστική πολιτική θεωρία σε σχέση με τον ίδιο. Η ομιλία θα επεκταθεί στο σήμερα: γιατί η φιλοσοφία των δύο μπορεί να φωτίσει σημεία του τεχνοκρατικού πολιτισμού και της κοινωνίας της πληροφορίας, εν μέσω πανδημίας; Πώς μια μορφογένεση μέσα στην προσομοίωση των κοινωνικών δικτύων ή μια οντολογική βιομέριμνα είναι ικανή να παράσχει ερμηνευτικά εργαλεία; Ποιο το ριζικό φαντασιακό του σήμερα και ποιο το συν-είναι;

Ο Ευάγγελος Κουμπαρούδης γεννήθηκε στις Σέρρες. Σπούδασε Κτηνιατρική, πραγματοποίησε διετές μεταπτυχιακό στην Οντολογία και Ηθική στο πανεπιστήμιο της Σόφιας, τέλος διδακτορικό στη Φιλοσοφία της Ιατρικής Επιστήμης, στο πανεπιστήμιο της Σοφίας και ως επισκέπτης διδακτορικός ερευνητής στο πανεπιστήμιο της Σορβόνης (Paris IV) και ως ακροατής στην École Normale Supérieure. Είναι ιδρυτικό μέλος και συντάκτης του περιοδικού *In Statu Nascendi - Journal of Political Philosophy and International Affairs* (Ibidem/Columbia University Press), έχει συμμετάσχει σε τοπικά και διεθνή συνέδρια και συμπόσια, και δημοσιεύσει σε διεθνή περιοδικά. Είναι συγγραφέας της υπό έκδοση μονογραφίας *Medicine in the Post-Consumerist Society: A Philosophical Overview* (Ibidem/Columbia University Press).

Η αναστοχαστικότητα ενάντια στην περιχαράκωση του νοήματος; Για μια κριτική της καστοριαδικής έννοιας της αυτονομίας

Γιάννης Κτενάς
ΕΚΠΑ

Ο τρόπος με τον οποίο ο Κορνήλιος Καστοριάδης ορίζει το κοινωνικοπολιτικό του πρόταγμα, τη συλλογική και ατομική αυτονομία, είναι απολύτως συναφής με τον κομβικό ρόλο που αποδίδει στο στοιχείο του νοήματος: η αυτονομία είναι η συνθήκη στην οποία τα υποκείμενα διαρρηγνύουν τη νοηματική κλειστότητα ή περιχαράκωση, αμφισβητούν τις κληρονομημένες φαντασιακές σημασίες, τις καθιερωμένες αξίες και παραστάσεις, γνωρίζοντας ότι τα ίδια αποτελούν την πηγή των νόμων, των κοινωνικών νορμών και των θεσμών.

Σε αυτό το πλαίσιο, ως πρότυπο της ετερονομίας –του αντιθέτου της αυτονομίας– ορίζεται η θρησκευτική ετερονομία, μια κατάσταση στην οποία η πατρότητα των θεσμών, των νόμων και τελικά του νοήματος της κοινωνικής ζωής αποδίδεται σε μια εξωκοινωνική, και δη θεϊκή οντότητα. Όπως επαναλαμβάνει ο φιλόσοφος, αν πιστεύουμε ότι τον νόμο μάς τον έδωσε ο Θεός, είναι εξ ορισμού αδύνατο να τον θεωρήσουμε άδικο και να τον αμφισβητήσουμε.

Με αυτή τη λογική, αρκετές φορές η αυτονομία, ιδίως στο ώριμο έργο του στοχαστή, ορίζεται ως το πολίτευμα της συλλογικής αναστοχαστικότητας. Αυτόνομη είναι λοιπόν μια κοινωνία που επωμίζεται το βάρος της δημιουργίας και της ανανέωσης των θεσμών της.

Είναι άραγε δυνατό να διατηρηθεί αυτό το –αν μη τι άλλο, γόνιμο– σχήμα στις μέρες μας; Οι ετερόνομες μορφές ζωής του παρόντος βασίζονται πράγματι στην παράσταση μιας δεδομένης, αναλλοίωτης και εξωκοινωνικής νόρμας; Ή μήπως, όπως συμβαίνει λόγου χάρη στην περίπτωση του νεοφιλελευθερισμού, μπορεί να γίνει λόγος για μια ετερονομία που είναι ρητά και συνειδητά κατασκευασμένη και κατασκευασιοκρατική, επιδιώκοντας μάλιστα μια ιδιότυπη ανοικτότητα, μια διαρκή υπέρβαση των ορίων; Επιπλέον, για ποιον λόγο να θεωρήσουμε αδύνατο το ενδεχόμενο μιας αναστοχασμένης προσχώρησης

σε μια πολιτική θέση την οποία ο Καστοριάδης δικαίως θα θεωρούσε ως ετερόνομη;

Θέτοντας ερωτήματα σαν αυτά, η εισήγηση θα στοχεύσει σε μια «εσωτερική» κριτική στην καστοριαδική θεώρηση της αυτονομίας, προκειμένου να αναδείξει ορισμένες ενδογενείς εντάσεις που τη διέπουν, χωρίς ωστόσο να μειώνουν τη σημασία της.

Ο Γιάννης Κτενάς γεννήθηκε στην Αθήνα το 1991 και σπούδασε νομικά στην ίδια πόλη. Είναι διδάκτορας πολιτικής φιλοσοφίας και κοινωνικής θεωρίας του Παντείου Πανεπιστημίου, μέλος της συντακτικής ομάδας του περιοδικού *Kaboom* και μεταδιδακτορικός ερευνητής στο ΕΚΠΑ. Έχει επιμεληθεί ή συνεπιμεληθεί τόμους για τον Κορνήλιο Καστοριάδη (Ευρασία, 2018), τον Max Weber (Ευρασία, 2020) και τον Michel Houellebecq (Αντίποδες, 2022). Το βιβλίο του *Το πρόβλημα της θεμελίωσης των αξιών* θα κυκλοφορήσει σύντομα από τις εκδόσεις Πόλις.

Ο Κορνήλιος Καστοριάδης και η φιλοσοφία της ελευθερίας

Σπύρος Κωνσταντούλας
Ανεξάρτητος ερευνητής

Σκοπός της εργασίας είναι να αναδειχθεί η εμβριθής και βαθυστόχαστη προσπάθεια του Καστοριάδη σε όλο του το έργο να διαυγάσει με ελευθερία, κριτικό πνεύμα και αναστοχασμό όλη την κληρονομημένη φιλοσοφία και να θεμελιώσει το πρόταγμα της ατομικής και συλλογικής αυτονομίας.

Στη φιλοσοφία, ο Καστοριάδης απελευθερώνει το Είναι από μεταφυσικές (Πλάτων), υπερβατικές (Καντ) και οντολογικές (Χάιντεγκερ) ετερονομίες, παραμένει πάντα στην πλευρά των όντων και των πραγμάτων όπως ο Αριστοτέλης, και απαλλάσσει τη Χρονικότητα από τη μεταφυσική της Αιωνιότητας, ταυτίζοντας το Είναι με τον Χρόνο και ελευθερώνοντάς το ως δημιουργία και όχι χωρίζοντάς το όπως ο Χάιντεγκερ σε «Είναι και Χρόνος».

Επισημαίνοντας την κυριαρχία της συνολοταυτιστικής Λογικής στην κληρονομημένη σκέψη, την απεγκλωβίζει χωρίς να την καταργεί και την εμπλουτίζει με τη Λογική των μαγμάτων, το ριζικό φαντασιακό της ατομικής ψυχής, τη δημιουργική φαντασία και τις κοινωνικές φαντασιακές σημασίες.

Με ρηξικέλευθο και επαναστατικό πνεύμα ο Καστοριάδης απορρίπτει κάθε προκαθορισμό (Ντετερμινισμό) ή νομοτέλεια ή την ύπαρξη «νόμων» στη Φιλοσοφία της Ιστορίας ή την Ιστορία ως δώρο του Είναι (Χάιντεγκερ), ελευθερώνοντας τον ιστορικό χώρο και χρόνο και παραδίδει στον άνθρωπο την ευθύνη της πορείας της Ιστορίας προς τη δημιουργία ή την καταστροφή.

Στην Ηθική Φιλοσοφία, απελευθερώνει την επιθυμία από τα δεσμά της κατηγορικής προσταγής (καντιανής, θρησκευτικής ή άλλης) με το ακλόνητο επιχείρημα ότι η επιθυμία όπως και το συναίσθημα δεν μπορεί να είναι αντικείμενο προστακτικής, ενώ η προσχώρηση ή όχι σε αυτήν μπορεί να είναι πράξη ελεύθερης και υπεύθυνης επιλογής εξαρτώμενης από εμάς.

Τέλος, απορρίπτοντας τους ισχυρισμούς περί «τέλους της Φιλοσοφίας» του Χέγκελ και του Χάιντεγκερ προβαίνει στη σοβαρή επισήμανση ότι αυτό θα ισοδυναμούσε με το τέλος της ελευθερίας και του προτάγματος της αυτονομίας.

Συμπερασματικά, σε όλη την καστοριαδική σκέψη κατέχει κεντρική σημασία η αξία της ελευθερίας με αυτοπεριορισμό, ως θεμέλιο της αληθινής ατομικής και συλλογικής αυτονομίας και ως ρήξη με οιασδήποτε μορφής ετερονομία και ετεροπροσδιορισμό.

Ο Σπύρος Κωνσταντούλας γεννήθηκε το 1952 στη Λάρισα. Αποφοίτησε από τη Στρατιωτική Ιατρική Σχολή Θεσσαλονίκης, εξειδικεύτηκε στην Επεμβατική Καρδιολογία στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Είναι επιστημονικός συνεργάτης στην Καρδιολογική Κλινική του Γενικού Νοσοκομείου Αεροπορίας. Συνεργάζεται ως βοηθός σκηνοθέτη και σύμβουλος Δραματολογίου με το Θέατρο «Αιχμή». Άρθρα του, ανθρωπολογικού και ιατροφιλοσοφικού περιεχομένου, έχουν δημοσιευθεί στο ιατρικό περιοδικό *Ενδοσκοπήσεις*. Έχει συγγράψει δύο

βιβλία που περιλαμβάνουν δοκίμια και διαφωτιστικά αποφθέγματα με τίτλους: *Χρήση εγκεφάλου* (Εκδόσεις Αγγελάκη, 2015), *Υβρις-Κάθαρση*, (Εκδόσεις Κάκτος, 2019). Είναι ενεργό μέλος της Διεθνούς Επιστημονικής Εταιρείας Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας.

Το υποκείμενο και η αυτονομία: διαβάζοντας τον Φρόντ με τον Καστοριάδη και πέρα από τον Καστοριάδη

Κανάκης Λελεδάκης
Πάντειο Πανεπιστήμιο

Ο πυρήνας της θέσης του Καστοριάδη για τη δυνατότητα αυτονομίας του υποκειμένου βασίζεται στη θεώρηση του φροϋδικού ασυνειδήτου. Το ασυνείδητο έχει το είναι του μάγματος, δηλαδή είναι καθορισμένο αλλά ποτέ πλήρως καθορισμένο. Το υποκείμενο, επομένως, ενώ είναι (κοινωνικά) καθορισμένο, έχει πάντα τη δυνατότητα να γίνει ο φορέας του ριζικά καινούργιου.

Ωστόσο, ο Καστοριάδης δεν προσδιορίζει ποιο ακριβώς είναι το υποκείμενο στο οποίο αναφέρεται και ποια η σχέση του ασυνειδήτου με αυτό. Το υποκείμενο είναι ασυνείδητο ή συνειδητό; Ο τρόπος του είναι του ασυνειδήτου είναι ο τρόπος του είναι του ίδιου του δρώντος υποκειμένου, ή το ασυνείδητο είναι μόνο το υπόβαθρο του υποκειμένου αυτού;

Ο Φρόντ, ήδη στην πρώτη τοπική, υπονοεί την ύπαρξη ενός υποκειμένου/εαυτού στο ασυνείδητο, εμφανούς στα όνειρα και στις παραπαραξίες. Στη δεύτερη τοπική, η έννοια του εγώ προσφέρει μια θεώρηση του υποκειμένου/εαυτού, η οποία διατρέχει όλη την ψυχή, τόσο στη συνείδηση, όσο και στο ασυνείδητο. Επιπλέον, ο Φρόντ προσφέρει μια θεωρία κατασκευής του εγώ, μέσω της έννοιας της ταύτισης (με την τεχνική σημασία του όρου στην ψυχανάλυση). Το εγώ παράγεται σταδιακά από το αυτό μέσω εσωτερικοποιήσεων στοιχείων των σημαντικών άλλων.

Η ανοικτότητα που αποδίδει ο Καστοριάδης στο μάγμα πρέπει, στον βαθμό που χρησιμοποιεί το φροϋδικό πλαίσιο, να αφορά πρωταρχικά το

εγώ, το οποίο είναι τόσο συνειδητό όσο και ασυνείδητο. Από τον τρόπο του είναι του ασυνειδήτου δεν συνάγεται αυτόματα τι ισχύει για το ίδιο το υποκείμενο της δράσης. Είναι αξιοπρόσεκτο ότι ο Καστοριάδης, βαθύς γνώστης του Φρόυντ, σχεδόν ποτέ δεν αναφέρεται στο εγώ αλλά ούτε και προτείνει ένα εναλλακτικό θεωρητικό σχήμα (όπως, π.χ. ο Λακάν).

Θα υποστηριχθεί ότι στη θεώρηση του Φρόυντ για την κατασκευή του εγώ ενυπάρχουν στοιχεία απροσδιοριστίας. Αυτό όμως δεν επαρκεί για την υποστήριξη της θέσης ότι υπάρχει η δυνατότητα της αυτονομίας με την ισχυρή σημασία που της αποδίδει ο Καστοριάδης και η οποία αναπαράγει, τελικά, την καντιανή πίστη στις απεριόριστες δυνατότητες του ορθού λόγου.

Ο Κανάκης Λελεδάκης σπούδασε στην Αθήνα (ΕΜΠ) και στο Λονδίνο (London School of Economics, MS., PhD, οικονομικά, κοινωνιολογία, κοινωνική θεωρία). Είναι επίκουρος καθηγητής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Έχει διδάξει στο LSE, στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, στο Πανεπιστήμιο Κύπρου, στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, στο Πάντειο Πανεπιστήμιο και στο University of California, Los Angeles. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στον χώρο της κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας και ειδικότερα στη θεωρία κατασκευής του κοινωνικού υποκειμένου, τη θεώρηση της κοινωνικής δράσης, το ερώτημα της αυτονομίας και τη θεώρηση της κοινωνικής δομής. Οι δημοσιεύσεις του περιλαμβάνουν το βιβλίο *Society and Psyche* και άρθρα σε ελληνικά και διεθνή περιοδικά.

Το μίσος, θεμελιώδες στη δόμηση του υποκειμένου, διαλυτικό του κοινωνικού δεσμού, στη θεωρητικοποίηση του Γεράσιμου Στεφανάτου

Στέλιος Μακρής
Ψυχαναλυτής

Πυκνό μόρφωμα του φαντασιακού, το μίσος στέκει στον πυρήνα της ανθρώπινης ψυχής και αναδύεται πολυτροπικά στην ιστορία της ψυχανάλυσης: στο μίσος για τη μητέρα του Abraham, στον Freud, την

Klein και τον Winnicott, στο ατομικό και συλλογικό μίσος του Καστοριάδη, στο θεμελιώδες μίσος όπου εστιάζει ο Στεφανάτος, απαραίτητη προϋπόθεση διαφοροποίησης του εαυτού από αυτό που δεν είναι εαυτός. Από την οντολογικά αναπόδραστη αφετηρία του, σαν «μια σταγόνα λάδι» (A. Vernet-Sévenier), αδιάσπαστη και μετατιθέμενη, δυναμοποιεί την καταστρεπτική πλημμύρα που δι-εμβολίζει το απειλητικό πλησίασμα του αντικειμενοποιήσιμου έτερου, στην άρνηση του οποίου καθρεφτίζεται η καταφατική αγάπη για τον εαυτό. Από το ατομικό στο συλλογικό, το μίσος συνθέτει ιστορικούς κόμβους, αποσυνθέτει συλλογικές οντότητες. Από την εποχή του ναρκισσισμού των μικρών διαφορών του Φρόυντ, ένας αιώνας πολέμων, γενοκτονιών, και κλινικών εκφράσεων ενός δυσθεώρητου μίσους για τον εαυτό και τον Άλλον. Ο Στεφανάτος γράφει: «Το μίσος είναι παρόν εξαρχής, εγκατεστημένο στο βάθος του κοινωνικού δεσμού, έτοιμο να επανεμφανιστεί στα συντρίμια της κοινωνικότητας τις στιγμές του θριάμβου της βαρβαρότητας, όταν τα ταυτιστικά συμβολικά σημεία κλυδωνίζονται και το ναρκισσιστικό συμβόλαιο δεν είναι πλέον έγκυρο». Εκεί που το πολιτικό ως στοιχείο που επιτρέπει τη συνοχή εντός της διαφοράς, καταργείται. Εκεί που διακυβεύεται το ανθρώπινο. Θα επιχειρηθεί η ανάδειξη της σκέψης του Στεφανάτου, που αντηχεί εκείνη του Καστοριάδη, πάνω στο ατομικό και το συλλογικό μίσος, που αν και μη αναγώγιμα το ένα στο άλλο, πορεύονται διαρθρωμένα και ουσιαστικά συνδεδεμένα στους δαιδάλους της ατομικής και συλλογικής ιστορικοποίησης. Θα επιχειρηθεί η ανάδειξη του θεωρητικού άξονα μέσα από την ανάλυση των ψυχικών και κοινωνικο-πολιτικο-θρησκευτικών πτυχών της ισλαμικής κλειστότητας.

Ο Στέλιος Μακρής, είναι ψυχολόγος-εγκληματολόγος και ψυχαναλυτής, συνεργαζόμενο μέλος της Εταιρείας Ψυχαναλυτικής Μελέτης της Εφηβείας «Ένηβος», του Α2ΙΡ, και του ISFN. Σπούδασε Ψυχολογία στο Πανεπιστήμιο Κρήτης και Εγκληματολογία στο East Midlands Center for Clinical Criminology, UK. Από το 2001 εργάζεται στο Τμήμα Εφήβων-Νέων του 18 Άνω-ΨΝΑ. Συνεργάζεται σε παρεμβάσεις του Ιδρύματος Λασκαρίδη, είναι ιδρυτικό μέλος του Ψ-Δικτύου, και κλινικός επόπτης εργαζόμενων δομών φροντίδας ασυνόδευτων προσφύγων. Υπήρξε μέλος

του θεωρητικοκλινικού ψυχαναλυτικού σεμιναρίου του Γεράσιμου Στεφανάτου (Quatrième Groupe, OPLF) και στο πλαίσιο της δι-αναλυτικής συνεργασίας μαζί του, ίδρυσε και συντονίζει την Ομάδα Μελέτης του Φροϋδικού Έργου.

Κορνήλιος Καστοριάδης και Ουίλλιαμ Σαίξπηρ: Η τραγωδία της εξουσίας

Γιώργος Κ. Μιχαηλίδης
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Η παρούσα εργασία αποτελεί απόπειρα βαθύτερης κατανόησης της έννοιας της «εξουσίας» στο φιλοσοφικό έργο του Κορνήλιου Καστοριάδη και στο συγγραφικό έργο του Ουίλλιαμ Σαίξπηρ. Ο πρώτος θεωρεί ότι η εξουσία είναι εκείνη η ικανότητα ενός ατόμου ή μιας ομάδας να διαμορφώνει ένα άτομο ή μια ομάδα που θα υπακούει στις εντολές των πρώτων. Το είδος της εξουσίας αλλάζει ανάλογα με την ποιότητα της κοινωνίας: αν ζούμε σε μια «αυτόνομη» κοινωνία, τότε ως δημιουργοί και ως δημιουργήματά της, δεχόμαστε τους κανόνες της και υπακούμε στους φορείς της εξουσίας, περιορίζοντας τις πρακτικές που αντιβαίνουν τους κανόνες μας· από την άλλη, αν ζούμε σε μια «ετερόνομη» κοινωνία, τότε βρισκόμαστε είτε στη θέση των ειδικών «διευθυντών» είτε στη θέση των «εκτελεστών», δηλαδή βρισκόμαστε είτε στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας ως φορείς εξουσίας και ελέγχουμε τους «υποτελείς εκτελεστές», ώστε οι δεύτεροι να πράττουν αυτό που θεωρούμε σωστό και ωφέλιμο για την κοινωνία, είτε αντιστρόφως. Ο δεύτερος διανοητής μέσα από τα θεατρικά και ποιητικά έργα του καταδεικνύει πώς συμπεριφέρονται οι «ετερόνομες» κοινωνίες και πού οδηγεί η απληστία των αρχολίπαρων «διευθυντών», όπως του Μάκβεθ, του Ριχάρδου Γ', κ.τ.λ., όταν δεν μεριμνούν για το κοινό καλό, αλλά προσπαθούν να ικανοποιήσουν τα συμφέροντα και τις ματαιοδοξίες τους εις βάρος του λαού.

Σκοπός της εργασίας είναι η διάνοιξη της προβληματικής αναφορικά με τις σκοτεινές πτυχές της «ετερόνομης» εξουσίας μέσα από το έργο των δυο διανοητών, ώστε να φανεί αφενός η ανυπόφορη κατάσταση των

«ετερόνομων» κοινωνιών και αφετέρου η αναγκαιότητα για τη θέσμιση «αυτόνομων» κοινωνιών.

Ο Γιώργος Κ. Μιχαηλίδης είναι μεταπτυχιακός φοιτητής του Τμήματος Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, μεταφραστής, βιβλιοκριτικός και υπεύθυνος της οργανωτικής επιτροπής του IWPR (Institute for World Philosophical Research).

Ο Καστοριάδης και το αίνιγμα της Σφίγγας: Σκέψεις για την Αντιγόνη

Άγγελος Μουζακίτης
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Η *Αντιγόνη* του Σοφοκλή είναι αναμφισβήτητα το τραγικό έργο της κλασικής αρχαιότητας που γονιμοποίησε περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο τον φιλοσοφικό λόγο. Ο Hegel και ο Heidegger μας έδωσαν τις δημοφιλέστερες ίσως ερμηνείες του έργου αυτού και διαμόρφωσαν σε μεγάλο βαθμό τη σύγχρονη αντίληψη περί του νοήματός του. Τις τελευταίες δεκαετίες φεμινίστριες φιλόσοφοι, μεταξύ των οποίων σημαίνουσα θέση κατέχουν η Irigaray και η Butler, *διεκδίκησαν* την *Αντιγόνη* από την πατριαρχική τάξη πραγμάτων και από τη *βία* που αυτή συνεπάγεται. Η ερμηνεία της *Αντιγόνης* που αναπτύσσει ο Καστοριάδης υφάινεται γύρω από τις έννοιες της *ύβρης* και της *αυτοδημιουργίας*, ενώ παράλληλα αξιοποιεί μια σειρά διχοτομήσεων που χαρακτηρίζουν την ίδια την ιστορία, και κυρίως τις διακρίσεις μεταξύ *νόμου* και *φύσης*, *χάους* και *τάξης*, *πολιτικού* και *κοινωνικού*, *ατομικού* και *καθολικού*. Η εισήγησή μου επιχειρεί να αντιπαραβάλλει την καστοριαδική ερμηνεία της *Αντιγόνης* στις προαναφερθείσες ερμηνείες του έργου, στοχεύοντας να αναδείξει τη σημασία των στοχασμών του φιλοσόφου για την κατανόηση της «φύσης» του ανθρώπου, πράγμα που ο ίδιος ο Καστοριάδης ρητά επιχειρεί. Το ερώτημα περί του ανθρώπου είναι ίσως επιτακτικότερο σήμερα, σε μια τροπή της ιστορίας όπου μετα-ανθρωπιστικές και αντι-ανθρωπιστικές προσεγγίσεις δοκιμάζουν τα όρια των παραδοσιακών

ερμηνειών για τον άνθρωπο και τείνουν να απονομιμοποιήσουν ακόμα και τη χρήση αυτής της έννοιας.

Ο Άγγελος Μουζακίτης (MA, PhD University of Warwick, UK) είναι Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνικής Θεωρίας στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Υπήρξε Jean Monnet Fellow στο European University Institute (2003-2004). Από το 1999 μέχρι σήμερα έχει διδάξει σε διάφορα πανεπιστημιακά ιδρύματα της Ελλάδας και της Ευρώπης, ενώ από το 2000 διδάσκει και στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση, αρχικά ως Associate Lecturer στο Open University της Μεγάλης Βρετανίας και πιο πρόσφατα ως ΣΕΠ στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Η αυτονομία είναι ετερόνομη και η ετερονομία αυτόνομη

Χάρης Ναξάκης
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

«Έδοξεν τω δήμω», έτσι αρχίζει κάθε ψήφισμα στην κλασική Αθήνα για να υποδηλώσει ότι ο νόμος της πολιτείας ανθρωποποιείται, κάθε άνθρωπος δημιουργεί ο ίδιος τις συνθήκες της ύπαρξής του και όχι ως ευνοούμενος του θεού ή της φύσης. Η αυτόνομη κοινωνία σύμφωνα με τον Κ. Καστοριάδη είναι αυτή που αυτοθεσμίζεται, αναγνωρίζει δηλαδή ως πηγή και αιτία των νόμων τον εαυτό της, δεν αποδέχεται καμία αυθεντία ούτε καν τον ίδιο τον εαυτό της, γι' αυτό οι νόμοι, οι σημασίες της ύπαρξης, αμφισβητούνται και ανανεώνονται μέσω μιας διαρκούς αυτοθέσμησης εντός του δημόσιου χώρου, του δήμου. Το «έδοξεν τω δήμω» είναι η ανάδυση στην κλασική Αθήνα της αυτονομίας σε ρήξη με τον έβδομο και έκτο αιώνα που χαρακτηρίζονταν από την αριστοκρατική λατρεία των ηρώων και το διονυσιακό μυστικοπαθές μεθύσι.

Αν όμως ο σκοπός της ανθρώπινης ύπαρξης είναι η άρση κάθε αδιαφάνειας, αλλοτρίωσης, ταξικής ή πολιτικής, η επιδίωξη της ατομικής και συλλογικής αυτονομίας μέσω της αυτοθέσμησης και το πρόταγμα αυτό είναι εφικτό και επιθυμητό, τότε η αυτόνομη κοινωνία είναι ο τελικός σκοπός, μια εσχατολογική προσδοκία, ένας επίγειος παράδεισος. Ο

ελλείπων όμως κρίκος από τον παραπάνω σκοπό δεν είναι η ορθολογική αναζήτηση των κατάλληλων μέσων για την επίτευξή του αλλά ο ίδιος ο σκοπός, που δεν έχει επίγνωση του τραγικού, του ανέφικτου ενός ευτυχισμένου τέλους, της ταύτισης του εαυτού, του πρώτου προσώπου, με τον άλλο, του ατόμου με την κοινωνία, του υποκειμένου με το αντικείμενο. Για να είμαστε αυτόνομοι (ελεύθεροι) πρέπει να είμαστε ετερόνομοι (ανελεύθεροι), διότι η αυτονομία του όντος είναι συνδεδεμένη με την εξάρτηση (ετερονομία) από τον άλλο. Η απόλυτη αυτονομία (και ετερονομία) του ατόμου πραγματοποιείται μόνο με τον αφανισμό του, τον θάνατο. Ο χώρος της εργασίας είναι ίσως το καταλληλότερο παράδειγμα που καταδεικνύει γιατί η ετερονομία ενυπάρχει στην αυτονομία και η αυτονομία στην ετερονομία.

Ο Χάρης Ναξάκης είναι Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας στο Τμήμα Λογιστικής και Χρηματοοικονομικής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Έχει διατελέσει Πρόεδρος του Τμήματος, διδάσκων στο Μεταπτυχιακό πρόγραμμα και επιβλέπων διδακτορικής διατριβής, Διευθυντής του Εργαστηρίου «Τοπικές αγορές εργασίας, απασχόλησης και περιφερειακής ανάπτυξης», μέλος της τριμελούς επιτροπής του Ινστιτούτου οικονομικής ανάλυσης και αλληλέγγυας οικονομίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και μέλος της Κοσμητείας της Σχολής Οικονομικών και Διοικητικών Επιστημών. Επίσης έχει διατελέσει καθηγητής στο ΕΑΠ και επιστημονικός ερευνητής στο ΚΕΠΕ. Έχει γράψει ή έχει συμμετάσχει στη συγγραφή 13 βιβλίων, άρθρα του έχουν δημοσιευτεί σε ελληνικά και ξένα περιοδικά και έχει στο ενεργητικό του πολλές ανακοινώσεις σε διεθνή συνέδρια με έκδοση πρακτικών.

Ο Κορνήλιος Καστοριάδης και η κριτική της αυτονομημένης τεχνοεπιστήμης: ένας διάλογος με τον Ζακ Ελλύλ

Νίκος Νικολέτος
Ανεξάρτητος ερευνητής

Λίγο πριν το τέλος της ζωής του, ο Καστοριάδης στρέφεται στη ριζοσπαστική πολιτική οικολογία, την οποία δείχνει να θεωρεί τον μόνο τρόπο αποαποικιοποίησης του τεχνικιστικού, καπιταλιστικού φαντασιακού, στο οποίο είναι (ετερονομικά) ερριμμένη, για να χρησιμοποιήσω έναν χαϊντεγκεριανό όρο, σύνολη η νεωτερική φιλοσοφία και πράξη. Η καστοριαδική κριτική του καπιταλιστικού φαντασιακού, του φαντασιακού της απεριόριστης επέκτασης της ορθολογικής κυριαρχίας, βρίσκεται σε καθεστώς εκλεκτικής συγγένειας με την αξεπέραστη κριτική της αυτονομημένης Τεχνικής από τον Γάλλο θεολόγο και κοινωνιολόγο Ζακ Ελλύλ. Ο Ελλύλ έχει αναδείξει τη σημασία της οικολογίας ήδη από τη δεκαετία του 1940, όταν επεξεργαζόταν την ανεξέλεγκτη πορεία της νεωτερικής τεχνολογίας, η οποία στα έργα του απεικονίζεται ως η κοινωνική εκδήλωση του *Ge-stell*.

Η βεμπεριανή τυπική ορθολογικότητα διατρέχει την κριτική και των δύο στοχαστών. Η τεχνολογία για τον Ελλύλ είναι ακραϊφνώς ορθολογική. Ωστόσο, όταν αγγίζει πραγματικότητες που ανήκουν σε μη τεχνική συγκρότηση και οργάνωση, οι παραδοξότητες και οι ανορθολογισμοί είναι αναπόφευκτοι. Με τη σειρά του, ο Καστοριάδης υπογραμμίζει τον ανορθολογισμό και την αυτονομία που χαρακτηρίζει τη μοντέρνα σφαίρα της τεχνοεπιστήμης, η οποία οδηγεί με μαθηματική ακρίβεια σε οικολογική, μα και ανθρωπολογική καταστροφή των ανθρωπίνων όντων. Εδώ έγκειται το κεντρικό πρόβλημα της νεωτερικής τεχνοεπιστήμης και για τους δύο. Υπάρχει διέξοδος, άραγε; Ο Καστοριάδης αναζητά τη θεμελίωση μίας πραγματικής δημοκρατίας, μη θεοκρατούμενης, η οποία ωστόσο οφείλει να μάθει να αυτοπεριορίζεται γνωσιοθεωρητικά και τεχνολογικά. Ο Ελλύλ ελπίζει στην ανάδειξη της ηθικής της μη-ισχύος, στάση που θα υιοθετήσει και ο Γιόνας μερικά χρόνια αργότερα μιλώντας για μια ευρετική του φόβου.

Οι παραπάνω θεματικές θα απασχολήσουν την παρούσα εργασία του υπογράφοντος, ο οποίος θεωρεί ότι μεταξύ του Καστοριάδη και του Ελλύλ υπάρχει ένας γόνιμος διάλογος που, δυστυχώς, παραμένει ανύπαρκτος, παραμένει μη-διάλογος.

Ο Νίκος Νικολέτος σπούδασε Πολιτικές Επιστήμες και Κοινωνιολογία στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Στα ερευνητικά του ενδιαφέροντα εντάσσονται οι σχέσεις τεχνολογίας-κοινωνίας, η δυνατότητα για δημοκρατική πολιτική σε μια τεχνολογική κοινωνία και ο μετασχηματισμός της πολιτικής πράξης σε συνθήκες αυτόνομης τεχνικής, σύμφωνα με τις αναλύσεις του Ζακ Ελλύλ. Επί του παρόντος, δημοσιεύει μια μελέτη στο επιστημονικό περιοδικό *Techne* για τη σημασία της τεχνηματικής πολιτικής στο έργο του Αμερικανού φιλοσόφου Langdon Winner.

Η έννοια της επανάστασης στο έργο του Κορνήλιου Καστοριάδη

Αναστασία Οικονόμου
Ανεξάρτητη ερευνήτρια

Το παρόν κείμενο αποσκοπεί στη διερεύνηση των απόψεων του Κορνήλιου Καστοριάδη για την έννοια της επανάστασης. Σύμφωνα με τον φιλόσοφο, η επανάσταση αποτελεί συνειδητή συλλογική δράση με στόχο τον μετασχηματισμό των θεσμών μιας κοινωνίας και τη δημιουργία μιας ανώτερης από την υπάρχουσα κατάσταση. Δεν πρόκειται για βίαιη ανατροπή ενός status quo, αλλά για έναν αγώνα «εκ των έσω», δημοκρατικού χαρακτήρα, με τη χρησιμοποίηση νόμιμων μέσων.

Το επαναστατικό πρόταγμα του φιλοσόφου πραγματοποιείται αυτοβούλως, όταν δηλαδή ο σύγχρονος άνθρωπος αποφασίσει να αλλάξει τρόπο ζωής, συμπεριφορά και όταν αποκτήσει συνείδηση της δικής του φαντασιακής δημιουργίας. Έτσι ο Καστοριάδης προχώρησε σε μια πολυπλοκότερη πραγμάτευση της έννοιας της επανάστασης, δίνοντας περισσότερο έμφαση στις ουσιαστικές παρά στις διαδικασιακές όψεις της. Δυστυχώς όμως σήμερα, απουσιάζει κάθε διάθεση επαναστατική, καθώς το καπιταλιστικό μοντέλο ανάπτυξης που κυριαρχεί, δημιουργεί

ανθρώπους παθητικούς στο πολιτικό πεδίο που στρέφονται στον υπερκαταναλωτισμό ως τη μόνη υπέρτατη αξία.

Η Αναστασία Οικονόμου είναι διδάκτωρ φιλοσοφίας του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών με θέμα διατριβής: *Οι επιδράσεις της φιλοσοφίας του Αριστοτέλη στο έργο του Κορνήλιου Καστοριάδη*. Έχει πραγματοποιήσει εισηγήσεις σε συνέδρια και ημερίδες, ενώ έχει δημοσιεύσει σε έγκριτα επιστημονικά περιοδικά με θέματα που αφορούν στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη και του Κορνήλιου Καστοριάδη. Εργάζεται ως φιλόλογος στο Μουσικό Σχολείο Αθηνών.

Ανάγκη για δημοκρατία σε συνθήκες μετα-αντιπροσώπευσης

Γιώργος Ν. Οικονόμου
Συγγραφέας

Στις σημερινές συνθήκες γενικευμένης κρίσης της αντιπροσώπευσης που διέρχεται το αστικό πολίτευμα με αδυναμία επίλυσης των ποικίλων οικονομικών, οικολογικών και κοινωνικών προβλημάτων και μετά τη διαπιστωμένη παταγώδη αποτυχία και ανικανότητα της Αριστεράς, τίθεται επειγόντως το ζήτημα πολιτικού προσανατολισμού. Αυτός, σε συνθήκες μετα-αντιπροσώπευσης και μετα-σοσιαλισμού, δεν μπορεί να προέλθει από τις υπάρχουσες παραδοσιακές κομματικές δυνάμεις τόσο του αστικού συστήματος όσο και της αριστερής ιδεολογίας. Ο Κορνήλιος Καστοριάδης, ασκώντας ριζική κριτική στις δύο αυτές πρακτικές (χωρίς ασφαλώς να τις ταυτίζει), αναδεικνύει την ανάγκη εγκαθίδρυσης της δημοκρατίας και ανοίγει έναν δημιουργικό δρόμο προς αυτήν. Αυτόν τον δρόμο θα προσπαθήσω να αναδείξω.

Απαραίτητη προϋπόθεση προς τούτο είναι η επάνοδος στην ανάλυση, στη θεωρία πολιτευμάτων που απουσιάζει από τη μαρξική αριστερή ιδεολογία, ενώ η αστική φιλελεύθερη την αλλοιώνει. Ασχολούμαι συνεπώς με το ζήτημα αυτό. Στην οπτική αυτή εξετάζονται οι δυνατότητες για τη δημοκρατική προοπτική καθώς επίσης η μορφή που ένα δημοκρατικό πολίτευμα δύναται να λάβει στις σημερινές κοινωνίες των

εκατομμυρίων ανθρώπων. Η άμεση δημοκρατία, κατά τον Καστοριάδη, απαιτεί και προϋποθέτει την άμεση συμμετοχή των ατόμων και η πολιτική μορφή που επιτρέπει αυτή τη συμμετοχή είναι οι συνελεύσεις και τα συμβούλια. Διερευνώ τις δυνατότητες και προοπτικές αυτής της εναλλακτικής πρότασης, και τις διαφοροποιήσεις της από απόψεις συγχρόνων του, αλλά και μεταγενεστέρων διανοουμένων, αριστερών ή εναλλακτικών, που προσέγγισαν το πολιτικό ζήτημα, όπως ο Bookchin, οι Hardt-Negri, οι Dardot-Laval και άλλοι.

Ο Γιώργος Ν. Οικονόμου παρακολούθησε τα μεταπτυχιακά σεμινάρια του Κορνήλιου Καστοριάδη (EHSS), με τον οποίο ξεκίνησε τη διδακτορική του διατριβή. Έχει Master Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου της Σορβόνης και είναι Διδάκτωρ Φιλοσοφίας. Είναι συγγραφέας των βιβλίων: *Η άμεση δημοκρατία και η κριτική του Αριστοτέλη* (2007), *Η αριστοτελική πολιτεία* (2008), *Από την κρίση του κοινοβουλευτισμού στη δημοκρατία* (2009), *Πολυτεχνείο 1973. Η απαρχή του αυτόνομου κινήματος* (2013), *Μύθοι και πραγματικότητα για το Βυζάντιο* (2014), *Άμεση δημοκρατία. Αρχές, επιχειρήματα, δυνατότητες* (2014), *Η αποτυχία του ελληνικού πολιτικού συστήματος. Πλαίσιο για μια νέα πολιτική δράση* (2016) και *Δημιουργώντας ξανά την πολιτική* (2021).

Ψυχανάλυση, παιδαγωγική, πολιτική: το αδύνατο του τέλους ως εκκίνηση της αυτονομίας

Βέρα Παύλου
ΑΣΠΑΙΤΕ

Στο κείμενο «Περατή και μη περατή ανάλυση» (1937), ο Sigmund Freud αναφέρεται στα τρία «αδύνατα» επαγγέλματα. Ψυχανάλυση, Διαπαιδαγώγηση, Διακυβέρνηση (Regierung). Ο Κορνήλιος Καστοριάδης επαναδιαπραγματεύεται την έννοια του «αδύνατου» μέσα από τη θεώρηση της αυτονομίας.

Βλέπει την έννοια του αδύνατου σε σχέση με τον τελικό ορίζοντα. Η ψυχανάλυση ανατρέπει την έννοια του οριστικού τέλους καθώς έχει να

κάνει με το ασυνείδητο. Αποκτά κεντρική θέση στην προβληματική της συσχέτισής της με την Παιδαγωγική και την Πολιτική. Μεταγράφει την έννοια της Διακυβέρνησης σε Πολιτική. Θέτει έτσι εξαρχής τον ορίζοντα της αυτονομίας σε σχέση με την πιο κανονιστική φροϋδική προσέγγιση.

Κοινή προοπτική των τριών δραστηριοτήτων: η αυτονόμηση των υποκειμένων. Αυτός που μπορεί να θέσει τον νόμο για τον εαυτό, θεσμίζει με άλλους τους κοινωνικούς κανόνες. Απαραίτητος όρος η ικανότητα για αναστοχασμό, διαβούλευση, συμμετοχή. Ποιότητες που αναδύονται στην ψυχαναλυτική διαδικασία αλλά και στην παιδαγωγική όταν μαθαίνει το υποκείμενο πώς να μαθαίνει. Εδώ εμπεριέχεται το αδύνατο. Εκπαιδευτικός, ψυχαναλυτής, πολιτικός καλούνται να πράξουν την αυτονομία σε ετερόνομη πραγματικότητα. Το εγώ στην ψυχαναλυτική διαδικασία, οι θεσμοί του Άλλου, τα παιδαγωγικά ιδεώδη αποτελούν πόλους ετερονομίας. Η διαλεκτική σχέση ασυνειδήτου-εγώ, θεσμίζοντος-θεσμισμένου, δημιουργίας-ιδεώδους αποτελούν εν δυνάμει στόχο της αυτονομίας. Στις συνθήκες της μεταπανδημικής εποχής, όπου η ετερονομία μεγιστοποιείται υπό το κράτος ελέγχου, η επικαιροποίηση της άρθρωσης των τριών δραστηριοτήτων και η επεξεργασία του αδύνατου καθίστανται κομβικές.

Η Βέρα Παύλου σπούδασε Φυσική στο ΕΚΠΑ, έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στη Διδακτική της Φυσικής στο Πανεπιστήμιο Paris VII και σπουδές Επιστημών Αγωγής στο Πανεπιστήμιο Paris V, με έμφαση στην ψυχαναλυτική παιδαγωγική. Είναι Καθηγήτρια Εφαρμογών-Λέκτορας στην Ανώτατη Σχολή Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης στον τομέα της παιδαγωγικής και παράλληλα εργάζεται ως ψυχαναλύτρια (ατομικά και με ομάδες). Επιμελείται τη σειρά «Ψυχαναλυτική παιδαγωγική» στις εκδόσεις Gutenberg, ενώ ασχολείται και με τη μετάφραση και τη συγγραφή. Κείμενά της έχουν δημοσιευτεί από τις εκδόσεις Επέκεινα και Κουκκίδα, στις «Αναγνώσεις» της *Κυριακάτικης Αυγής* και αλλού.

Καστοριάδης και Feenberg: το κοινωνικό φαντασιακό και ο μετασχηματισμός της τεχνολογίας

Γιάννης Περπερίδης
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Στο πλαίσιο της κριτικής στις κοινωνίες της ετερονομίας, ο Καστοριάδης ασχολήθηκε και με την τεχνολογία, η οποία φαινόταν ήδη κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980 ότι κατέχει εξέχοντα ρόλο στην εξέλιξη της κοινωνίας. Επίσης γνωστές ήταν και οι απόψεις σχετικά με τον ντετερμινισμό ως προς την τεχνολογική εξέλιξη, καθώς και η άποψη που εκκινούσε από τα γραπτά του Heidegger σχετικά με την αυτονομία της τεχνολογίας και το τεχνολογικό αποκαλύπτειν (Πλαισιοθέτηση) κατά τη νεωτερικότητα. Ωστόσο ο Καστοριάδης άσκησε κριτική και στην τεχνολογία. Μια πολύ χαρακτηριστική του φράση είναι πως: «Ο καπιταλισμός δεν χρησιμοποιεί μια τεχνολογία, ουδέτερη καθ' εαυτήν, για καπιταλιστικούς σκοπούς. Ο καπιταλισμός δημιούργησε μια καπιταλιστική τεχνολογία που δεν είναι καθόλου ουδέτερη». Μια τέτοιου είδους θεώρηση οδηγεί σε μια πολιτική της τεχνολογίας που συνυπάρχει με μια ερμηνευτική της τεχνολογίας. Σε αυτή την πορεία είναι αναπόφευκτο ο Έλληνας φιλόσοφος να συναντηθεί με τη σκέψη ενός πολύ σημαντικού σύγχρονου στοχαστή, του Andrew Feenberg, ο οποίος εκκινώντας από τη Σχολή της Φρανκφούρτης, διαμορφώνει μια εξαιρετική θεωρία που ονομάζει «Κριτική Θεωρία της Τεχνολογίας». Ο σκοπός της ομιλίας μου είναι μέσω της σύνδεσης του Καστοριάδη με τον Feenberg να αναδυθεί ένα νέο πλαίσιο κοινωνικής και τεχνολογικής κριτικής που φανερώνει την κοινωνικότητα της τεχνολογίας συνάμα με την τεχνολογικοποίηση της κοινωνίας. Στις σημερινές κοινωνίες της τεχνολογίας και της πληροφορίας, ο αγώνας για ένα διαφορετικό κοινωνικό φαντασιακό καθίσταται αγώνας διαφορετικού τεχνολογικού σχεδιασμού.

Ο Γιάννης Περπερίδης είναι υποψήφιος διδάκτωρ φιλοσοφίας του τμήματος Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και υπότροφος του ΕΛΙΔΕΚ. Τα κύρια ενδιαφέροντά του είναι η φιλοσοφία της τεχνολογίας, οι ψηφιακές τεχνολογίες, η Κριτική Θεωρία της Σχολής της Φρανκφούρτης,

καθώς και η κοινωνική κριτική του Καστοριάδη. Έχει συμμετάσχει σε αρκετά συνέδρια με ανακοινώσεις για τις παραπάνω θεματικές, ενώ έχει συμβάλει σε συλλογικούς τόμους με κύρια θεματική την κριτική της τεχνολογίας. Στη διατριβή του ασχολείται με την «Κριτική θεωρία της Τεχνολογίας» του Andrew Feenberg και έχει μεταφράσει το βιβλίο του *Between Reason and Experience: Essays in Technology and Modernity*, που θα κυκλοφορήσει την άνοιξη του 2022.

Το άνοιγμα προς την ελευθερία

Ειρήνη Π. Περπερίδου
Ανεξάρτητη ερευνήτρια

Η δημοκρατία συντίθεται από ζωντανούς οργανισμούς, οι οποίοι πάλλονται επαναστατικά, όντας ικανοί μέσω των αγώνων τους να αναδιαμορφώσουν το παρηκμασμένο πολιτειακό γίνεσθαι, καθώς προσανατολίζονται, μέσω των διαδικασιών της αυτορρύθμισης και αυτοθέσμησης, σε μια κοινωνική συγκρότηση που φέρει νόημα. Η «ίαση» από το παράφρον καπιταλιστικό φαντασιακό δύναται να εκκινεί από την ίση συμμετοχή στη διαδικασία θέσπισης των νόμων, η οποία ταυτίζεται με την πραγμάτωση της ελευθερίας του ατόμου, του ειπωμένου λόγου και της ζώσας πράξης στη δημόσια σφαίρα. Η επίτευξη της αυτονομίας του κοινωνικού συνόλου οφείλει να αποτελεί μέλημα για κάθε πραγματικά ελεύθερο άτομο, το οποίο επιθυμεί να συμμετέχει σε διαδικασίες συλλογικών διαβουλεύσεων και αποφάσεων. Όταν το άτομο, με πνεύμα ελεύθερης επιλογής και ενέργειας, αποφασίζει να εξωτερικεύσει το «Αυτό» στην πολιτική κοινωνία, συντελείται ένα «ανθρώπινο θαύμα», καθώς διαρρηγνύει την ετερο-ρύθμιση. Η σχάση μεταξύ θεσμιζόμενης και θεσμιζουσας κοινωνίας συνιστά μια πρώτη τάξεως ευκαιρία μετασχηματισμού του «Εγώ» και των σχέσεων του ατόμου με τους άλλους. Η έμπρακτη, ενεργή και δυναμική πράξη του ατόμου στην πολιτική κοινωνία αποτελεί τμήμα του δίπολου ελευθερίας και πράξης, «γιατί το να είναι κανείς ελεύθερος και το να πράττει, είναι ένα και το αυτό» (Αρεντ, *Ελευθερία, αλήθεια και πολιτική*), ως μια εμπνεύσα αρχή

η οποία δρα με καθολικό τρόπο και συμβάλλει στη διάρρηξη της μοιραίας «πολιτικής αλυσίδας», μέσω της ομιλίας και της πράξης. Η πολιτική ελευθερία κατανοείται ως μια συνεχής διαδικασία μετασχηματισμού, εκκοινωνισμού της ψυχής, μιας συνάντησης του έσω με τον έξω κόσμο του ατόμου στη συνθήκη ενός συνεχούς και δυναμικού συλλογικού γίνεσθαι.

Η Ειρήνη Π. Περπερίδου είναι φιλόλογος-γλωσσολόγος και νομικός, με ειδίκευση στο Διεθνές Δίκαιο και τη Φιλοσοφία και Κοινωνιολογία του Δικαίου. Παράλληλα, έχει δημιουργήσει την GEA (Gender Equality Assembly) με σκοπό την προάσπιση και προώθηση των έμφυλων δικαιωμάτων.

Ζητήματα πολιτικής φιλοσοφίας στη θεατρική σκηνή. Η αυτονομία της δημιουργίας και η θέσπιση νέων σημασιών ως βασικά χαρακτηριστικά του πολιτικού θεάτρου

Χάρης Πεχλιβανίδης
ΑΠΘ

Ο προσδιορισμός του χώρου που εκτείνεται μεταξύ του θεατή και της αισθητικής επιτέλεσης της πραγματικότητας βρίσκεται στο επίκεντρο της προτεινόμενης εργασίας. Το κεντρικό ερώτημα της παρούσας μελέτης είναι: πώς ορίζεται ο χώρος της δημιουργίας στο πολιτικό θέατρο;

Η έρευνα θα κινηθεί στα πλαίσια του πολιτικού θεάτρου και πιο συγκεκριμένα στο είδος που ονομάζεται «θέατρο της πραγματικότητας», φέρνοντας σε διάλογο τις θέσεις για τη «δημιουργία ex nihilo» του Κορνήλιου Καστοριάδη και για τον «θεατή ως μεταφραστή και αφηγητή» του Ζακ Ρανσιέρ. Ο χώρος όπου πραγματοποιούνται οι ζυμώσεις των θέσεων των δύο φιλοσόφων ορίζουν μια καινούργια περιοχή στη θεατρική εμπειρία. Η εργασία θα μελετήσει τον εν λόγω χώρο για να μπορέσει στη συνέχεια να επαναπροσδιορίσει το ενδιάμεσο πεδίο μεταξύ θεατή και παράστασης. Στα όρια αυτής της περιοχής θα υποστηριχθεί η κυκλική σχέση της ex nihilo δημιουργίας και της χειραφέτησης του θεατή

με στόχο την παραγωγή νέων σημασιών. Η παράσταση θεάτρου ντοκουμέντο «Ορυχείο Ίψεν: Ένας εχθρός του λαού συναντάει το λαό», θα λειτουργήσει ως παράδειγμα όπου εμφανίζονται οι δυναμικές της υπό εξέταση περιοχής. Με αυτόν τον τρόπο η εργασία θα αναδείξει τη σημασία του ενδιάμεσου πεδίου ως διαμορφωτικής δύναμης μέσω της οποίας είναι δυνατόν να καθοριστεί η πολιτική διάσταση της δημιουργίας στο θέατρο.

Ο Χάρης Πεχλιβανίδης, σκηνοθέτης και ηθοποιός, είναι υποψήφιος διδάκτορας στο Τμήμα Θεάτρου της Σχολής Καλών Τεχνών του ΑΠΘ και Καλλιτεχνικός Διευθυντής του ΔΗΠΕΘΕ Ιωαννίνων.

Η θρησκεία στη σφαίρα του φαντασιακού: κρίνοντας τη θρησκεία με ψυχαναλυτικούς όρους, από τον Freud στον Καστοριάδη

Βασίλειος-Διονύσιος Πίνας
ΕΚΠΑ

Η βασική αντίληψη του Sigmund Freud για τη θρησκεία είναι πως αυτή αποτελεί μια «ψευδαίσθηση η οποία έχει τη δύναμη να προσαρμόζεται στις ενστικτώδεις μελαγχολικές παρορμήσεις μας». Η άποψη του Καστοριάδη στα κείμενά του με θέμα την ψυχανάλυση δείχνει να τέμνεται σε αυτό το σημείο με τη φροϋδική. Τι συμβαίνει όμως όταν προσπαθήσουμε να κάνουμε μια ανάλυση περισσότερο κοινωνικοπολιτική αλλά στη βάση της ψυχαναλυτικής; Τότε αναπόφευκτα θα συναντήσουμε την καστοριαδική κριτική. Η αυτονομία, μας λέει ο Κορνήλιος Καστοριάδης, απαιτεί τη συνειδητοποίηση της θνητότητας. Αν λάβουμε υπόψιν πως ο θάνατος είναι ένας από τους βασικούς λόγους πίστης στα δόγματα, θα συνειδητοποιήσουμε το προαναφερόμενο σημείο τομής. Μιλώντας για το κοινωνικό φαντασιακό ως πεδίο δράσης των ατόμων και για τις κοινωνικές φαντασιακές σημασίες ως νοηματοδότηση αυτού του φαντασιακού πεδίου, έρχεται να σταθεί κριτικά απέναντι σε κάθε είδους θέσφατο και, σε μεγαλύτερη κλίμακα, σε κάθε ντετερμινιστική αντίληψη της ιστορίας. Η ιστορία πλέον είναι

«δημιουργία» και όχι ένα στατικό πεδίο όπου τα άτομα έχουν προκαθορισμένη πορεία (σε αυτό το σημείο θα εντοπιστεί και η κριτική του στη μαρξική αντίληψη). Τέλος, ο Καστοριάδης γράφει για τον Freud από τα χρόνια του «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα», επηρεάζεται και θα λέγαμε πως συνομιλεί με τη σκέψη του σε σημαντικό βαθμό. Στην παρούσα μελέτη θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τόσο τη φροϋδική, όσο και την καστοριαδική αντίληψη για το θρησκευτικό φαινόμενο στο σύνολό του. Αποκλίνοντα και συγκλίνοντα σημεία, ενδιαφέρουσες αποτυπώσεις μιας αθεϊστικής θέασης του ρου της ιστορίας και του θρησκευτικού φαινομένου αυτού καθαυτό, θα είναι ο κεντρικός πυρήνας της εργασίας.

Ο Βασίλειος-Διονύσιος Πίνας γεννήθηκε στην Αθήνα το 1999 και έζησε τα πρώτα χρόνια της ζωής του σε ένα μικρό χωριό του νομού Μαγνησίας. Το 2017 εισάχθηκε στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ, όπου και φοιτά έως σήμερα. Ήδη από το 2016 διάβαζε το έργο του Καστοριάδη που τον εισήγαγε στο φιλοσοφικό κόσμο. Τώρα, έξι χρόνια μετά, διαβάζει με πάθος το έργο του και ανακαλύπτει και άλλες πτυχές. Το επόμενο βήμα στις σπουδές του θα είναι η εισαγωγή σε προπτυχιακό πρόγραμμα ψυχολογίας, εξού και η επιλογή της ψυχανάλυσης ως θέματος για την εισήγησή του. Το 2019 συμμετείχε στο 1ο Διεθνές Συνέδριο «Φερεκύδης» που διεξήχθη στη Σύρο, με τίτλο εισήγησης: «Η παιδεία ως αέναη πρόκληση: πλατωνική Πολιτεία και σύγχρονο αστικό κράτος».

Η επανάσταση και οι μετασχηματισμοί στη σκέψη του Κορνήλιου Καστοριάδη

Γιώργος Πουλάδος
Μεταφραστής

Από τα πρώτα εφηβικά του χρόνια ο Κορνήλιος Καστοριάδης κόλλησε τον ιό της επανάστασης, τον οποίο θα κουβαλούσε μέχρι το τέλος της ζωής του. Από την υποστήριξή του στην Οκτωβριανή Επανάσταση έως τα τροτσκιστικά του κείμενα και από τον Μάη του '68 έως τις

μεταμαρξιστικές αναλύσεις του, ο Καστοριάδης αναζητούσε εναγωνίως φιλοσοφικές και πολιτικές απαντήσεις στα προβλήματα της εποχής του. Η επανάσταση ως θεωρία και πράξη υπήρξε σταθερό σημείο αναφοράς στη σκέψη του. Η αθηναϊκή δημοκρατία, η πρώτη σοσιαλιστική επανάσταση, ο αντικαπιταλισμός, ο Μάης του '68, η ανάδυση της ατομικής και συλλογικής αυτονομίας, η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας, η σχέση του ανθρώπου με τη φύση καθώς και η σχέση ψυχής-κοινωνίας αποτέλεσαν μερικά από τα θέματα τα οποία εξέταζε διαρκώς υπό το πρίσμα μιας ριζοσπαστικής και αυτόνομης προσέγγισης. Η ανάδειξη των μετασηματισμών της σκέψης του Καστοριάδη μπορεί να συμβάλει αποφασιστικά στη δημιουργία ενός νέου και ουσιαστικού πολιτικού και φιλοσοφικού λόγου που θα ανταγωνίζεται τις τρέχουσες μορφές ετερονομίας του σύγχρονου καπιταλισμού.

Ο Γιώργος Πουλάδος γεννήθηκε το 1965 στη Νότια Αφρική. Είναι παντρεμένος και έχει τέσσερα παιδιά. Έχει σπουδάσει Τεχνολογία Τροφίμων στο ΤΕΙ Αθήνας, Ελληνικό Πολιτισμό στο ΕΑΠ ενώ κατά το τρέχον έτος ολοκληρώνει τις μεταπτυχιακές του σπουδές στη Δημόσια Ιστορία, στο ίδιο ίδρυμα. Είναι μόνιμος κάτοικος Πατρών, υπεύθυνος των εκδόσεων Furtuna και εργάζεται ως μεταφραστής.

Η αντίληψη του Καστοριάδη για τη φιλοσοφία και τις σχέσεις της με το εκτός της: πολιτική, επιστήμες, τέχνες και θρησκεία

Γιάννης Πρελορέντζος
ΕΚΠΑ

Ο Καστοριάδης αναστοχάζεται κριτικά το φιλοσοφείν ως δραστηριότητα της σκέψης αλληλένδετη με τη δημοκρατία και βασική ενσάρκωση της ελευθερίας μας.

Αρχικά θα εξετάσω πώς συλλαμβάνει τη φιλοσοφία ως αναστοχαστικό και ιστορικό σκέπτεσθαι σε αντιδιαστολή προς άλλες συλλήψεις της (στις ποικίλες εκφάνσεις της κληρονομημένης σκέψης, από τον Πλάτωνα ως τον Heidegger, αλλά και στην αποδόμηση) και τις αναλύσεις του για τη σχέση

της φιλοσοφίας με τη γλώσσα και την αλήθεια. Θα αναδείξω συναφώς την καστοριαδική διάκριση τριών στάσεων της σκέψης –εξήγησης, κατανόησης και διαύγασης–, μολοντί κάτι σημαντικό (η σχέση του υποκειμένου με την καλλιτεχνική δημιουργία) δεν υπάγεται σε καμία από αυτές.

Θα μελετήσω επίσης τις απόψεις του για την ιδιοτυπία των φιλοσοφικών ερωτημάτων και για τον ρόλο των θεωρούμενων παραδοσιακά ως πνευματικών ικανοτήτων ή δυνάμεων (αντίληψης, φαντασίας, Λόγου, βούλησης κ.λπ.) στην ανάδυση των μεγάλων φιλοσοφιών.

Για να κατανοήσουμε επαρκώς την καστοριαδική σύλληψη του φιλοσοφείν απαιτείται να εντοπίσουμε τις σχέσεις της –τις βασικές διαφορές της *αλλά και τη συνεργασία της*– με το εκτός της: μυθολογία, θρησκεία, επιστήμες και τεχνολογία, τέχνες, λογοτεχνία, ψυχανάλυση και, φυσικά, την πολιτική. Κατά τον Καστοριάδη, υφίσταται βαθιά συγγένεια ανάμεσα στη φιλοσοφία, την τέχνη και την επιστήμη, καθώς χαρακτηρίζονται εγγενώς από δημιουργικότητα. Είναι φαντασιακές δημιουργίες και όχι προϊόντα της λογικής και υπάγονται στην *ποιητική*, όχι στην *τεχνική/λειτουργική*, δημιουργία. Εξάλλου, ο Καστοριάδης θεωρεί αλληλένδετες τη φιλοσοφική και την πολιτική δραστηριότητα, χωρίς ωστόσο να πιστεύει ότι περνάμε απευθείας από την πρώτη στη δεύτερη.

Πώς σχετίζεται η φιλοσοφία με την ιστορία της φιλοσοφίας; Ο συγγραφέας της *Φαντασιακής θέσμισης της κοινωνίας* ασκεί κριτική σε όσους συρρικνώνουν τη φιλοσοφική τους εργασία στον σχολιασμό και την ερμηνεία. Αντιτάσσεται στην εγγελιανή και στη χαϊντεγκεριανή θεώρηση της ιστορίας της φιλοσοφίας βάσει των φιλοσοφικοϊστορικών προκείμενων τους. Ο ίδιος προκρίνει μια *κριτική* ιστορία της φιλοσοφίας: απαιτείται να έχει κανείς προσίδια οπτική γωνία και να συλλαμβάνει με ορισμένο τρόπο την ιστορία και τη θέση της φιλοσοφίας εντός της.

Η φιλοσοφία αποτελεί κατά τον Καστοριάδη θεμελιώδη συνιστώσα του ελληνοδυτικού προτάγματος ατομικής και κοινωνικής αυτονομίας· συνεπώς το τέλος της θα σήμαινε το τέλος της ελευθερίας. Συνακόλουθα, αντικρούει τις αναλύσεις των Hegel, Heidegger και Rorty περί τέλους της

φιλοσοφίας και θεωρεί αναγκαία την εκ νέου ανακάλυψη της φιλοσοφίας στις μέρες μας.

Ο Γιάννης Πρελορέντζος, διδάκτωρ φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Paris-IV (1992), είναι καθηγητής νεότερης και σύγχρονης φιλοσοφίας στο Τμήμα Φιλοσοφίας του ΕΚΠΑ. Δίδαξε στο Τμήμα ΦΠΨ του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (2000-2019), όπου διετέλεσε κοσμήτορας της Φιλοσοφικής Σχολής, και στα Πανεπιστήμια Πατρών και Θεσσαλονίκης. Έχει δημοσιεύσει μελέτες κυρίως για τον Descartes, τον Spinoza και τον Bergson, καθώς και για πτυχές του φιλοσοφικού στοχασμού χορείας Γάλλων και Ελλήνων φιλοσόφων του εικοστού αιώνα και της εποχής μας, ιδίως για τους Jankélévitch, Sartre, Merleau-Ponty, Lévinas, Camus, Deleuze, Ricoeur, Chantal Jaquet, Κ. Παπαϊωάννου, Καστοριάδη, Μουτσόπουλο κ.ά. Έχει δημοσιεύσει τα βιβλία *Γνώση και μέθοδος στον Bergson* (2012), *Φιλοσοφία και λογοτεχνία στη Γαλλία 1930-1960* (2016) και *Για τον σκωτικό Διαφωτισμό* (2019), καθώς και σχολιασμένες μεταφράσεις των κεντρικών βιβλίων της *Πολιτείας* του Πλάτωνος στα γαλλικά και των *Παθών της ψυχής* του Descartes, της *Δημιουργικής εξέλιξης* του Bergson, του *Μπερζονισμού* του Deleuze και του *Φιλοσοφία και λογοτεχνία* του Sabot. Είναι υπόθητος του Τάγματος του Ακαδημαϊκού Φοίνικα της Γαλλικής Δημοκρατίας (2015).

Η αμφίπλευρη κριτική του Κ. Καστοριάδη στη νεοκλασική και τη μαρξική οικονομική θεωρία

Νίκος Προγούλης
ΕΜΠ

Ένα από τα αντικείμενα με τα οποία ασχολήθηκε ο Κ. Καστοριάδης είναι η οικονομική θεωρία. Είναι εξάλλου γνωστό ότι η εμπλοκή του με το πεδίο της οικονομίας δεν ήταν μόνο θεωρητική καθώς ο ίδιος εργάστηκε ως οικονομολόγος στον ΟΟΣΑ για 22 έτη. Αντίθετα με άλλες επιστήμες όπου η «επιστημονική κοινότητα» γενικά συμφωνεί, στα οικονομικά υπάρχουν πολλές σχολές με διαφορετικά θεωρητικά αντικείμενα, μεθοδολογία,

αξιώματα και, βεβαίως, συνδυάζονται με διαφορετικά κοινωνικά οράματα. Ο Καστοριάδης στα έργα του ασκεί έντονη κριτική τόσο στη νεοκλασική όσο και στη μαρξική οικονομική θεωρία.

Αναφορικά με την κυρίαρχη σήμερα νεοκλασική θεωρία, υποστηρίζει ότι έχει ελάχιστη σχέση με την πραγματικότητα, αλλά συνεχίζει να επιβιώνει διότι αξιοποιείται ιδεολογικά. Κύρια σημεία της κριτικής του είναι α) η υποτιθέμενη αυτονομία του οικονομικού πεδίου, ώστε να μελετάται από τους νεοκλασικούς με την ακρίβεια που υπονοούν οι μαθηματικές εξισώσεις, β) η εμμονή τους σε καταστάσεις ισορροπίας και βελτιστοποίησης που βεβαίως δεν υφίστανται στη δυναμική καπιταλιστική πραγματικότητα και γ) ο καταλογισμός αποτελεσμάτων σε μεμονωμένες μονάδες κεφαλαίου, εργασίας ή επιχειρήσεις, αφού σε αυτά συμβάλλει ολόκληρη η κοινωνία κι επηρεάζονται από το ευρύτερο κοινωνικό ιστορικό.

Η κριτική του Καστοριάδη στη μαρξική οικονομική θεωρία είναι περισσότερο φιλοσοφική παρά εφαρμοσμένη. Αποδομεί την «εργασιακή θεωρία της αξίας», η οποία βρίσκεται κυριολεκτικά στην καρδιά της μαρξικής θεωρίας. Επίσης, υποστηρίζει ότι ο Μαρξ είναι εγκλωβισμένος εντός του καπιταλιστικού ορίζοντα: ανακαλύπτει στον καπιταλισμό υπερ-ιστορικές αλήθειες, οι οποίες θα πρέπει να κάποιον τρόπο να μεταφερθούν ως «μαθήματα» στη μελλοντική κομμουνιστική κοινωνία.

Η κοινή κριτική του Καστοριάδη απέναντι και στις δύο θεωρίες είναι ότι αμφισβητεί τη δυνατότητα διατύπωσης «οικονομικών νόμων», καθώς ο ίδιος υποστηρίζει ότι η οικονομία λειτουργεί βασισμένη σε κοινωνικές θεσμίσεις.

Ο Νίκος Προγούλης είναι διδάκτορας φιλοσοφίας του ΕΚΠΑ. Σπούδασε Οικονομικά (Ανωτάτη Βιομηχανική Σχολή Πειραιώς) κι έχει εργαστεί 22 χρόνια στον ιδιωτικό τομέα, κυρίως σε μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Ασχολείται με την Κοινωνική και Πολιτική Φιλοσοφία και τη Φιλοσοφία της Οικονομίας. Έχει γράψει δύο βιβλία κι έχει κάνει δημοσιεύσεις σε επιστημονικά περιοδικά και συνέδρια. Τα τελευταία χρόνια εργάζεται στην εκπαίδευση, ενώ παράλληλα είναι μεταδιδακτορικός ερευνητής στον τομέα ΑΚΕΔ του ΕΜΠ, όπου και

διδάσκει Οικονομική Ανάλυση. Είναι μέλος του εργαστηρίου Theoretical and Applied Economics and Law Lab του ΕΜΠ.

Η μυθοπλασία ως χώρος μεσολάβησης του πραγματικού και του φαντασιακού. Μια ιχνηλάτηση της σκέψης του Καστοριάδη στην ύστερη λογοτεχνική θεωρία του Wolfgang Iser

Αντώνης Σαρρής
ΕΚΠΑ

Αν είναι δυνατό να συνοψιστεί το πολυσχιδές θεωρητικό έργο του Κορνήλιου Καστοριάδη σε μία πρόταση, αυτή αφορά στον στοχασμό της γένεσης ως διαρκούς ανάδυσης της ετερότητας, όπως αυτή αντικατοπτρίζεται στον όρο του *ριζικού φαντασιακού*. Με άξονα αυτή τη θεματική, ακολουθεί μια σειρά από τοποθετήσεις που αγγίζουν οριακά το σύνολο του επιστητού (μεταφυσική, φιλοσοφία της επιστήμης, επιστημολογία, αισθητική, πολιτική θεωρία, ψυχανάλυση). Ωστόσο, πρωταρχικά, η επαναξιολόγηση του φαντασιακού συντελείται στο πεδίο του κοινωνικο-ιστορικού. Αυτό δεν σημαίνει ότι το κατά Καστοριάδη φαντασιακό δεν μπορεί να αποτελέσει πρόσφορο έδαφος για ριζικές επαναξιολογήσεις σε άλλα επιστημονικά πεδία. Εμφανώς επηρεαζόμενος από το έργο του, ο γερμανός θεωρητικός Wolfgang Iser επιχειρεί να μεταφέρει την καστοριαδική προβληματική στον χώρο της λογοτεχνικής θεωρίας. Κατά τον Iser, η λογοτεχνία αποτελεί προνομιακό πεδίο φανέρωσης της διαδικασίας της φαντασιακής θέσμισης του πραγματικού. Ο λόγος για αυτή τη θέση είναι ότι η λογοτεχνία, διαμέσου του μυθοπλαστικού της χαρακτήρα, καθιστά διάφανη τη συγκροτητική διαδικασία που οι κοινωνικο-πολιτικές θεσμίσεις τείνουν να αποκρύπτουν. Το έργο του Iser στο πρώιμο στάδιο του, αφορμώντας από μια φαινομενολογική-ερμηνευτική σκοπιά προκρίνει τη σημασία του αναγνώστη στη πρόσληψη του έργου. Στο ύστερο έργο του, συντελείται ένα πέρασμα από αυτή την επιστημολογική θέση σε έναν γενικό ανθρωπολογικό στοχασμό που αφορά τη συμπλοκή μυθοπλασίας-φαντασιακού, μέσω της ενσωμάτωσης της καστοριαδικής σκέψης και της

μερικής απομάκρυνσης του Iser από τις πρότερες φαινομενολογικές καταβολές του. Ο σκοπός της παρουσίασης λοιπόν, αφορά τη θεώρηση του λογοτεχνικού φαινομένου με άξονα τη σκέψη του Καστοριάδη, όπως αυτή ερμηνεύεται κριτικά μέσω του έργου του Iser.

Ο Αντώνης Σαρρής γεννήθηκε στην Αθήνα το 1989. Είναι υποψήφιος διδάκτορας στο Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών. Είναι πτυχιούχος του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του ΕΚΠΑ και απόφοιτος του μεταπτυχιακού προγράμματος «Πολιτισμικές και Κινηματογραφικές Σπουδές» του Τμήματος Επικοινωνίας και ΜΜΕ στο ίδιο Πανεπιστήμιο. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα εστιάζουν στη θεωρία της λογοτεχνίας, στη φαινομενολογία και την ερμηνευτική στον χώρο της φιλοσοφίας, καθώς και στη σχέση μοντέρνου-μεταμοντέρνου όπως αποτυπώνεται στη λογοτεχνία του 20ού αιώνα.

Ο οικολογικός ορίζοντας της ηθικής και της πολιτικής: ο Καστοριάδης σε διάλογο με τον Χανς Γιόνας

Μιχάλης Σκομβούλης
Πανεπιστήμιο Πατρών

Είναι γνωστό ότι ο Καστοριάδης έλαβε μια κριτική –ενίοτε απορριπτική– στάση απέναντι στην όψιμη «επιστροφή της ηθικής» στη σύγχρονη φιλοσοφία. Από αυτή τη σκοπιά θα φαινόταν παράταιρη μια συσχέτισή του με τον Χ. Γιόνας, ο οποίος επεδίωξε στο μεγάλο του έργο *Η αρχή της ευθύνης* την αναδιατύπωση μιας ηθικής προστακτικής για τον σύγχρονο, τεχνολογικά αναπτυγμένο καπιταλιστικό κόσμο. Αυτή η αρνητική αντίστιξη όμως μετριάζεται μόλις σκεφτούμε ότι ο Γιόνας αντιλαμβάνεται την ηθική όχι πλέον ως μια ατομική, «καθημερινή» υπόθεση αλλά ως ζήτημα αλλαγής της «εθικής» συγκρότησης της κοινωνικής συνείδησης, με στόχευση τη διάσωση των οικολογικών όρων της ανθρώπινης κοινωνίας και λογική στραμμένη προς το μέλλον. Ασφαλώς ο Καστοριάδης, προερχόμενος από μια διαφορετική κριτική κοινωνικο-θεωρητική

παράδοση απέχει από τις μεταφυσικές –αν όχι θεολογικές– προϋποθέσεις της προσέγγισης του Γιόνας. Σίγουρα όμως δεν απέχει από την οικειοποίηση του οικολογικού ζητήματος ως του στο εξής κομβικού ορίζοντα μιας κοινωνικής και πολιτικής σκέψης του σύγχρονου κόσμου. Θεωρούμε κατά συνέπεια ότι μια τέτοια συσχέτιση όχι μόνο καθίσταται δυνατή αλλά και ενδιαφέρουσα: οι στοχοθεσίες μιας τέτοιας προσέγγισης θα έθεταν το ερώτημα αν και κατά τον Καστοριάδη ενυπάρχει ένα αίτημα αλλαγής όχι τόσο και όχι μόνο της «ατομικής συνείδησης» αλλά του συνολικού έθνους (ακολουθώντας την αριστοτελική και εγγελιανή «βιογραφία» του όρου) της κοινωνίας. Με ποιον τρόπο όμως η αντικειμενική ηθική της κοινωνίας μπορεί να αντιστοιχισθεί με μετασχηματιστικά πολιτικά αιτήματα; Εδώ διαπιστώνουμε και διαφορές προοπτικής μεταξύ των δύο στοχαστών όσον αφορά την έμφαση στη δημοκρατία για την αντιμετώπιση των οικολογικών προκλήσεων ως ζητημάτων που αφορούν μια καθολικευτική ευθύνη της ανθρωπότητας ή, σε μια γλώσσα κοντύτερα στον Καστοριάδη, τις προοπτικές της ανθρώπινης αυτονομίας. Η παρούσα εισήγηση αποσκοπεί στη διάνοιξη μιας τέτοιας δυνατότητας διαλόγου, πλησιάζοντας την ηθικο-κεντρική οπτική του Γιόνας στην πολιτικο-κεντρική θεωρία του Καστοριάδη, και θέτοντας το ζήτημα μιας μετασχηματισμένης ηθικής διερεύνησης.

Ο Μιχάλης Σκομβούλης είναι διδάκτορας φιλοσοφίας του πανεπιστημίου Paris 1 ενώ έχει πραγματοποιήσει μεταδιδακτορική έρευνα στο ΑΠΘ. Κατά το τρέχον ακαδημαϊκό έτος διδάσκει στο τμήμα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Πατρών. Έχει διδάξει σε σειρά ελληνικών ΑΕΙ σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο (ενδεικτικά: Πάντειο Πανεπιστήμιο, Πανεπιστήμιο Πατρών και Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο). Έχει δημοσιεύσει άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά και συλλογικούς τόμους στα ελληνικά και τα αγγλικά καθώς και τη μονογραφία *Κεφάλαιο και Επικοινωνία* (εκδ. Παπαζήση).

Η δυναμική της μετουσίωσης στην κοινωνικο-ιστορική πραγματικότητα

Κώστας Σπηλιώτης
Ψυχοθεραπευτής

«Η ιστορία του ατόμου είναι μια ιστορία αυτοδημιουργίας», γράφει ο Κορνήλιος Καστοριάδης αναφερόμενος στην ασυνείδητη ψυχική διεργασία του αναλυόμενου. Υπό αυτή την έννοια, η ψυχανάλυση είναι μια διαδικασία που δίνει τη δυνατότητα στο άτομο να ανοιχτεί και να επενδύσει στην κοινωνικο-ιστορική δημιουργία. Σε ένα καθεστώς «ακατάπαυστης δημιουργίας», το άτομο παράγει αναπαραστάσεις και φαντασιώσεις που, ως ψυχικοί εκπρόσωποι των εννομήσεων, του δίνουν υπόσταση. Ο Καστοριάδης εισάγει μια νέα παράμετρο: οι προθέσεις συναρμόζουν τις αναπαραστάσεις και δίνουν νόημα στις εννομήσεις από τις οποίες εκπορεύονται οι αναπαραστάσεις. Οι προθέσεις, συνδέοντας τις αναπαραστάσεις, διαφοροποιούν τα άτομα, τις εμπειρίες τους, και επιδρούν στην ίδια τη διαδικασία της ιστορίας.

Οι ατομικές αναπαραστάσεις και φαντασιώσεις δεν είναι το θεμέλιο της δημιουργίας των κοινωνικο-ιστορικών συνθηκών, αλλά είναι ο ψυχικός χυμός με τον οποίο συνεχώς θρέφεται ο κοινωνικο-ιστορικός κόσμος. Ο Καστοριάδης προσδίδει στη φροϋδική έννοια της μετουσίωσης μια ευρύτερη σημασία. Δεν την αντιλαμβάνεται απλώς ως μια αποσεξουαλικοποιημένη ενέργεια του Εγώ που επενδύει σε κοινωνικές ή καλλιτεχνικές δραστηριότητες. Η μετουσίωση είναι για τον Καστοριάδη, αφενός, η διαδικασία απελευθέρωσης του ατόμου από τις αρχικές ψυχικές επενδύσεις του σε πρωτογενή αντικείμενα και, αφετέρου, η διαδικασία επικέντρωσης της λιβιδινικής του ενέργειας στον κοινωνικο-ιστορικό κόσμο.

Ο διάλογος του Καστοριάδη με τον Φρόυντ, την Κλάιν, τον Λαπλάνς και άλλους διανοητές της ψυχανάλυσης αναδεικνύει την πολιτική σημασία της έννοιας της μετουσίωσης. Η εισήγηση θα επικεντρωθεί στην καστοριαδική έννοια της μετουσίωσης ως διαδικασίας υπέρβασης του ναρκισσισμού και αέναης δημιουργίας σημασιών ικανών και αναγκαίων για την αλλαγή της κοινωνικο-ιστορικής πραγματικότητας.

Ο Κώστας Σπηλιώτης είναι διδάκτορας Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Paris IX-Dauphine, ψυχαναλυτικός ψυχοθεραπευτής και μέλος ελληνικών και διεθνών επιστημονικών ενώσεων. Έχει διδάξει σε προγράμματα Πανεπιστημίων. Έχει δημοσιεύσει άρθρα στα ακόλουθα περιοδικά: *Le Banquet*, *La Revue du M.A.U.S.S. permanente*, *Χρόνος*, *alloglotta*, *Νέα Κοινωνιολογία* και *σύναψις*. Βιβλία: *Théories du code: Debord, Baudrillard, Deleuze et Guattari*, EUE, 2017, Saarbrücken. *Η Εικόνα της κοινωνίας του καταναλωτισμού – Ο Μπωντριγιάρ στον καθρέφτη του Ντεμπόρ*, Περισπωμένη, 2017. *Σχέσεις και Εξουσία* (συλλογικό), Αρμός, 2021. Ετοιμάζεται: *Στον Λαβύρινθο του Ίδιου – Δοκίμιο για την κωδικοποιημένη κοινωνία*. Οι ερευνητικές αναζητήσεις του κινούνται στο πεδίο της σύζευξης της πολιτικής σκέψης, της αισθητικής και της ψυχανάλυσης.

Κορνήλιος Καστοριάδης και θέατρο: χρόνος και χώρος ως το πλαίσιο ανάδυσης της ετερότητας στο θεατρικό *Ο κυκλισμός του τετραγώνου* του Δημήτρη Δημητριάδη

Πάνος Σταθάτος
Ανεξάρτητος ερευνητής

Αντικείμενο της παρούσας εισήγησης είναι η ανάδειξη των φαντασιακών σημασιών της σχηματικής αναπαράστασης του χώρου και του χρόνου στο θεατρικό έργο *Ο κυκλισμός του τετραγώνου* (2013) του Δημήτρη Δημητριάδη, πάνω στον άξονα της καστοριαδικής φιλοσοφίας. Η σχηματική σύνθεση του χώρου ως τετραγώνου και του χρόνου ως κύκλου στο θεατρικό έργο του Δημητριάδη εγείρουν ζητήματα που αφορούν στον σχηματικό τρόπο με τον οποίο οι κοινωνίες απεικονίζουν τις δύο αυτές διαστάσεις, με την εκάστοτε αναπαράσταση να γεννά ερωτήματα σχετικά με το πώς αντιλαμβάνονται φαντασιακά την κοινωνική τους θέσμιση, επενδύοντάς τη με φαντασιακές σημασίες. Σκοπός είναι να διαφανεί πώς η φιλοσοφική αντίληψη του Καστοριάδη για τη φαντασιακή διάσταση του χώρου και του χρόνου ως του πλαισίου της ανάδυσης της *ετερότητας*, μπορούν να φωτίσουν πτυχές τόσο του εν λόγω θεατρικού όσο και

ευρύτερα της οντολογικής διάστασης του έργου τέχνης. Οι αναφορές του Καστοριάδη στην τέχνη και ειδικότερα στη λογοτεχνία, συγκεντρωμένες στη συλλογή κειμένων *Παράθυρο στο χάος*, που θέλουν την τέχνη να είναι η δυναμική και ο τρόπος με τον οποίο μορφοποιείται το δισυπόστατο χάος της κοινωνικής και ατομικής ύπαρξης, μπορούν να αποτελέσουν εφαλτήριο ώστε το έργο του φιλοσόφου της αυτονομίας να αξιοποιηθεί προς την κατανόηση και την ερμηνεία της καλλιτεχνικής δραστηριότητας. Με αφορμή το θεατρικό του Δημητριάδη, η καστοριαδική φιλοσοφία μπορεί να συντελέσει στη διαύγηση του δύσβατου ερωτήματος της σχέσης της λογοτεχνίας, του θεάτρου και γενικότερα της τέχνης με αυτό που αντιλαμβανόμαστε ως πραγματικότητα.

Ο Πάνος Σταθάτος είναι πτυχιούχος του Τμήματος Φιλολογίας στο ΕΚΠΑ και απόφοιτος του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Νεοελληνικής Φιλολογίας «Κοραής» στο ΕΚΠΑ. Στη διπλωματική του ασχολήθηκε με το φασματικό είδος της ελληνικής Επιστημονικής Φαντασίας μελετώντας τη σχέση του με την ουτοπία και την αλληγορία, ενώ τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα εστιάζουν στην ουτοπία, τον μαρξισμό, την ψυχανάλυση, τις νεοελληνικές σπουδές, τα λογοτεχνικά είδη, την εθνική ταυτότητα, τη συγκριτική λογοτεχνία και τις πολιτισμικές σπουδές. Έχει συμμετάσχει σε ακαδημαϊκά συνέδρια ενώ άρθρα του έχουν δημοσιευτεί, μεταξύ άλλων, στα περιοδικά *Ερωφίλη*, *Θέματα Λογοτεχνίας*, *misfit* και *Marginalia*.

Οντολογίες της τέχνης και της πολιτικής: τα όρια της συνάντησης ανάμεσα στον Καστοριάδη και τον Ρανσιέρ ως σχεδιαστικό πρόβλημα

Θωμάς Συμεωνίδης
ΑΣΚΤ & ΕΑΠ

Αν επιλέγω να θέσω το εγχείρημα μιας προσέγγισης της σκέψης του Καστοριάδη και του Ρανσιέρ με όρους σχεδιαστικού προβλήματος είναι κυρίως επειδή η ίδια η εννοιολογία στην οποία καταφεύγουν το επιτρέπει. Στις θεωρήσεις του Καστοριάδη για την τέχνη συναντούμε διαρκώς

επικλήσεις εννοιολογικών σχημάτων με ένα αποκαλυπτικό και σχεδιαστικό πρόσημο, αναφέρω ενδεικτικά το πιο γνωστό ίσως σχήμα αυτής της κατηγορίας: τη *μορφοποίηση/δημιουργία ενός κόσμου*. Αντίστοιχα, στον Ρανσιέρ, οι οντολογικές προσεγγίσεις της τέχνης, και κατά προέκταση της πολιτικής, βασίζονται στην πραγμάτευση του πολιτικού-αισθητικού με όρους *τοπογραφίας*: υπάρχει ένας κοινός χώρος όπου εγγράφονται οι τροχιές της αναδιανομής και του αναμερισμού του αισθητού, ένας κοινός σχεδιαστικός χώρος νέων θέσεων και δυνατοτήτων για την πολιτική στους άξονες της συμμετοχής και της υποκειμενοποίησης. Στην ανάλυσή μου θα προσπαθήσω να θέσω τα ερωτήματα για τη σχέση τέχνης και πολιτικής, στον Ρανσιέρ και στον Καστοριάδη αντίστοιχα, εστιάζοντας στο πλέγμα της πολιτικής λειτουργίας της τέχνης και της τέχνης ως οντολογικού υποδείγματος για τη διαμόρφωση μιας πειραματικής πολιτικής. Από αυτή την άποψη, η αμιγώς σχεδιαστική προσέγγιση που έχω την πρόθεση να ακολουθήσω αποσκοπεί ακριβώς στο να δειχθεί πώς η εργασία πάνω στις γραμμές σκέψης, στην επιλογή των λέξεων και στον ορισμό των επιπέδων/επιφανειών της δημιουργίας και της αισθητικής εμπειρίας μπορούν να αποσαφηνίσουν τα όρια του κοινού τόπου και τις γραμμές απόκλισης στη σκέψη των Καστοριάδη και Ρανσιέρ.

Ο Θωμάς Συμεωνίδης διδάσκει Φιλοσοφία και Αισθητική στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών και Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία στο ΕΑΠ. Είναι συνεργάτης στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα για τον διαθεματικό σχεδιασμό στη Σχολή Αρχιτεκτόνων του ΑΠΘ. Έχει μεταφράσει, μεταξύ άλλων, τα βιβλία του Ζακ Ρανσιέρ *Δυσφορία στην Αισθητική* και *Το πεπρωμένο των εικόνων*.

Κράτος και εξουσία στη σκέψη του Καστοριάδη

Αλέξανδρος Σχισμένος
ΑΠΘ

Ο Κορνήλιος Καστοριάδης υποστήριξε ότι, ενώ μια κοινωνία δίχως εξουσία είναι αδιανόητη, μια κοινωνία χωρίς κράτος όχι μόνο είναι εφικτή, μα και επιθυμητή.

Η κριτική του Καστοριάδη στο κράτος ξεκινά, ήδη κατά τη μαρξιστική του περίοδο, από την κριτική θεώρηση του γραφειοκρατικού καπιταλισμού ως κυρίαρχης οργάνωσης του σύγχρονου έθνους-κράτους. Η στάση του ριζοσπαστικοποιείται μετά τη ρήξη με τον Μαρξ, καθώς προχωρά από το πρόταγμα του σοσιαλισμού στο πρόταγμα της αυτονομίας. Γίνεται σαφής η αντίθεση αρχής μεταξύ κράτους και κοινωνίας, που ερείδεται στην ένταση μεταξύ του θεσμισμένου και του θεσμιζοντος κοινωνικού φαντασιακού. Το κράτος λειτουργεί ως διαχωρισμένος μηχανισμός αποκλεισμού του πληθυσμού από τη λήψη αποφάσεων και πραγματώνει την ετερονομία, την υποδούλωση της θεσμιζουσας κοινωνίας στη θεσμισμένη.

Το κράτος νομιμοποιεί τις υπόλοιπες μορφές κοινωνικής ανισότητας καθώς αναγνωρίζεται ως ο μόνος θεσμός παραγωγής της νομιμότητας. Μα δεν αρκεί η ωμή βία για την κρατική δικαιοδοσία, που εν γένει στηρίζεται στην υποστασιοποίηση και εσωτερίκευση των φαντασιακών σημασιών της αντιπροσώπευσης. Η ύπαρξη του κράτους ως κεντρικού πολιτικού θεσμού ισοδυναμεί με την κατάργηση της πολιτικής, αν πολιτική είναι ο ρητός συλλογικός μετασχηματισμός των νόμων με την ισότιμη συμμετοχή της κοινωνικής πλειοψηφίας.

Η καστοριαδική κριτική του κράτους ερείδεται σε μια διαφορετική σύλληψη του πολιτικού, της πολιτικής και της θεσμισμένης εξουσίας. Στην εξουσία ως αυθεντία (authority) διαχωρισμένη από τη ζώσα κοινωνία, μπορούμε να αντιπαραθέσουμε την εξουσία ως δύναμη (power) ρητού και συλλογικού μετασχηματισμού της κοινωνικής πραγματικότητας με την ισότιμη συμμετοχή όλων. Παρόμοια μορφή, εν σπέρματι, υπήρξε η αθηναϊκή δημοκρατία.

Η δημοκρατία δεν είναι μια αντιπροσωπευτικότερη μορφή κράτους, ούτε η συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών στις κρατικές υποθέσεις, ούτε η δημιουργία αντεξουσιών στο περιθώριο του κράτους, ούτε η διάνοιξη ενός δημόσιου χώρου κενού από εξουσία, αλλά μια συνολική θέσμιση της εξουσίας δίχως κράτος, στηριγμένη στην αυτονομία και την ισότιμη συμμετοχή του ατόμου στη λήψη και την εκτέλεση των αποφάσεων. Μια τέτοια αντίληψη της δημοκρατίας προϋποθέτει τη σύνδεση της ελευθερίας και της ισότητας στο κοινωνικό πεδίο, την ανακλητότητα των αξιωματούχων, την πλήρη ενημέρωση της κοινωνίας, την εκ νέου δημιουργία του ελεύθερου δημόσιου χρόνου.

Ο Καστοριάδης μας προσκαλεί να αμφισβητήσουμε τους αποκλειστικούς διαχωρισμούς μεταξύ του ατόμου και της συλλογικότητας για να διαυγάσουμε την αυτονομία ως έμπρακτη συλλογική ελευθερία που προϋποθέτει την ατομική ισότητα.

Ο Αλέξανδρος Σχισμένος γεννήθηκε το 1978 στην Αθήνα και μεγάλωσε στο Αγρίνιο. Είναι διδάκτωρ Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και μεταδιδακτορικός ερευνητής του ΑΠΘ. Υπήρξε συντάκτης των περιοδικών *ContAct* (2000-2007), *Βαθυλωνία* (2003-2019), *Έρμα* και *Αυτολεξεί*. Κυκλοφορούν τα έργα του: *Η ανθρώπινη τρικυμία: Ψυχή και αυτονομία στη φιλοσοφία του Κορνήλιου Καστοριάδη* (Εξάρχεια), *Μετά τον Καστοριάδη: Δρόμοι της αυτονομίας στον 21ο αιώνα* (Εξάρχεια), *Το τέλος της εθνικής πολιτικής* (Εξάρχεια), *Μικρή πραγματεία για τον ερωτικό χρόνο* (RedMarks), *Καστοριάδης εναντίον Χάιντεγκερ* (Αυτολεξεί), *Εισαγωγή στην Κριτική του Ψηφιακού Λόγου* (Athens School), *Castoriadis and Autonomy in the Twenty-First Century* (Bloomsbury), *Common Futures: Social Transformation and Political Ecology* (Black Rose Books).

Ο χωρικός σχεδιασμός ως «μάγμα κοινωνικών φαντασιακών σημασιών». Θεσμικές/χωρικές προσεγγίσεις με αναφορές στο έργο του Κορνήλιου Καστοριάδη

Λουκάς Τριάντης
Αρχιτέκτονας-Πολεοδόμος

Η εργασία εμπνέεται από έννοιες της *Φαντασιακής θέσμισης της κοινωνίας* προκειμένου να συμβάλει στην κατανόηση σύγχρονων διακυβευμάτων που συνδέονται με τον χώρο, τον σχεδιασμό του και τη θεσμική τους συγκρότηση. Ο σχεδιασμός του χώρου αναφέρεται σε διαφοροποιημένες παρεμβάσεις στον χώρο, σε νομοθετικά πλαίσια και διαδικασίες, ενώ καταγράφεται σε κάποιο τελικό προϊόν/σχέδιο που μπορεί να περιέχει κατευθύνσεις, χωροθετήσεις, ρυθμίσεις, χρήσεις γης, όρους και περιορισμούς δόμησης. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, κατά την περίοδο της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, ο σχεδιασμός του χώρου βρίσκεται αντιμέτωπος με σημαντικές μετατοπίσεις των στόχων και του περιεχομένου του. Το κυρίαρχο παράδειγμα σχεδιασμού έχει αποκτήσει έναν αναπτυξιοκρατικό χαρακτήρα ο οποίος συναρτάται με κοινωνικές φαντασιακές σημασίες όπως: η εμπορευματοποίηση, η κυριαρχία της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και της κουλτούρας του ιδιωτικού, ο χωρικός ανταγωνισμός, η επιχειρηματικότητα, η κατανάλωση κοινών πόρων κ.ο.κ. Με επίκεντρο τα ζητήματα του χώρου και του σχεδιασμού του, η εργασία θα αναδείξει επιλεκτικά περιπτώσεις από την Ελλάδα της «μνημονιακής περιόδου» και την Αλβανία κατά την περίοδο της «μετασοσιαλιστικής μετάβασης». Θα συζητήσει πώς ιδέες, πρότυπα, τυπολογίες και τρόποι χωρικής ανάπτυξης και διακυβέρνησης συναρτώνται με «νέες» φαντασιακές σημασίες και «νέες» σχέσεις κοινωνίας και χώρου στο πλαίσιο νεοφιλελεύθερων θεσμίσεων των κοινωνιών. Από την οπτική αυτή, η εργασία δοκιμάζει μια θεώρηση της νέας θεσμικής συγκρότησης του χωρικού σχεδιασμού ως «μάγματος κοινωνικών φαντασιακών σημασιών». Ο χωρικός σχεδιασμός ως μάγμα υπερβαίνει τη θεσμοθέτηση νόμων, οργάνων και διοικητικών πλαισίων. Αποτελεί μια συνισταμένη πολλαπλών, ετερογενών, άνισων αλλά διασυνδεδεμένων δυναμικών σε επίπεδο λόγων, ιδεών και αντιλήψεων,

πολιτικών, αλλά και κοινωνικών δυναμικών, τυπικών και άτυπων πρακτικών, που συγκατοικούν ή αντιμάχονται. Η θεώρηση αυτή δίνει έμφαση στο ενδεχομενικό και το συγκυριακό. Αναφέρεται σε ένα δυναμικό, ανοιχτό αναλυτικό/ερμηνευτικό σχήμα σε διαρκή μετασχηματισμό. Συμβάλλει στη διαύγηση πολιτικών διαστάσεων που συνυφαίνονται με τον χώρο και τον σχεδιασμό του, ανοίγοντας έναν ορίζοντα εναλλακτικών.

Ο Λουκάς Τριάντης είναι αρχιτέκτονας-πολεοδόμος (ΕΜΠ) με μεταπτυχιακές σπουδές αστικής γεωγραφίας (LSE) και διδακτορικό πολεοδομίας-χωροταξίας (ΕΜΠ). Έχει διδάξει πολεοδομία, χωροταξία και αστική γεωγραφία στις Σχολές Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ και Πολυτεχνείου Κρήτης. Έχει εργαστεί ως πολεοδόμος-χωροτάκτης στον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα στην Ελλάδα, καθώς και ως ερευνητής σε προγράμματα του LSE και του ΕΜΠ. Τα ενδιαφέροντά του εστιάζουν στις κοινωνικές, πολιτικές και θεσμικές όψεις του σχεδιασμού, της ανάπτυξης και της διακυβέρνησης του χώρου. Είναι συγγραφέας του βιβλίου *Χωρικός σχεδιασμός, θεσμικές μεταρρυθμίσεις και παγκοσμιοποίηση. Πολιτικές της διεθνούς ανάπτυξης κατά τη μετα-σοσιαλιστική μετάβαση στην Αλβανία* (2020). Ένα από τα θεωρητικά στηρίγματα του βιβλίου είναι το έργο του Κορνήλιου Καστοριάδη.

Η σημασία των σκέψεων του Καστοριάδη για τον συνταγματισμό

Πάρης Τσούτσης
ΔΠΘ

Η καστοριαδική κριτική θεώρηση του Συντάγματος, που διατυπώνεται μάλλον αποσπασματικά στο έργο του και όχι ως μια συνεκτική κανονιστική θεωρία, προσάπτει στο συνταγματικό κράτος μια αδυναμία συγκρότησης, μέσω του εκάστοτε καταστατικού χάρτη πολιτειακής οργάνωσης, ενός αποτελεσματικού εγγυητικού μηχανισμού, ικανού να ορθώσει τα αναγκαία όρια (αυτο)περιορισμού του θεσμιζόντος κοινωνικού σώματος. Ο αξιακός διαχωρισμός, φιλοξενούμενος υπό την

κατασκευή της επονομαζόμενης και «ρήτρας αιωνιότητας» στα νεωτερικά συνταγματικά κείμενα, μεταξύ θεμελιώδους ή μη διάταξης, υποκείμενης ή μη σε αναθεώρηση, προσκρούει στην καστοριαδική ένσταση του (ακραιφνώς) «παιδαγωγικού τύπου» (και εν πολλοίς ετερόνομου, αμφισβητώντας άρρητα την πολιτική θεωρία που νομιμοποιεί κοινωνικοσυμβολικά τη συνταγματογένεση) αναχώματος στην ακαταγώνιστη δυναμική της αναδημιουργίας, η οποία εγγράφεται σε έναν ορίζοντα, εγγύτερο και στο πρόταγμα της αυτονομίας, που δεν προσδιορίζεται από άκαμπτες προκαθορισμένες οριοθετήσεις, αλλά τελεί σε έναν ατελεύτητο ριζοσπαστικό επανακαθορισμό. Άλλωστε, η συνταγματοφάνεια αυταρχικών καθεστώτων, η συγκρουσιακή σχέση νομιμοποίησης-νομιμότητας, η –κατά τον Καστοριάδη– νοούμενη ως άμεση δημοκρατία και η θέση του φιλοσόφου για τον γνήσιο αυτοπεριορισμό, είναι μια σωρεία θεματικών που διατρέχουν το έργο του και εγγίζουν τον πυρήνα του προβληματισμού για τους όρους συνύπαρξης, οι οποίοι στην εποχή της νεωτερικότητας διαμορφώνονται από τα Συντάγματα. Λόγω της ιδιοτυπίας της ρυθμιστικής του ύλης, το Συνταγματικό Δίκαιο και οι δικαιοπολιτικές σταθμίσεις και οι κοινωνικές διευθετήσεις που συστεγάζονται υπό τη θεσμική σκέψη του γραπτού και τυπικού Συντάγματος, οφείλουν να διανοίγονται στην επικράτεια μιας διεπιστημονικής και προεχόντως φιλοσοφικής αμφισβήτησης, και αυτό θα προσπαθήσω να πράξω στην εισήγηση μέσω του στοχαστικού καλειδοσκοπίου του Καστοριάδη, αντιπαραβάλλοντας το διαμέτρημα της σκέψης του με τους συγκαιρινούς του σημαίνοντες συνταγματολόγους, εξυφαίνοντας τοιουτοτρόπως το νήμα μιας (νοερής) συζήτησης που δεν διεξήχθη ποτέ.

Ο Πάρης Τσούτσης ζει και εργάζεται στην Αθήνα ως ασκούμενος δικηγόρος. Ολοκλήρωσε τον προπτυχιακό του κύκλο σπουδών στη Νομική Σχολή Αθηνών και είναι μεταπτυχιακός φοιτητής του Τμήματος Νομικής ΔΠΘ με ειδίκευση στο Συνταγματικό Δίκαιο.

Η ριζοσπαστική δημοκρατία ως πολιτική χωρίς θεμέλιο: καστοριαδική αυτονομία και φουκωκή μετα-δομιστική ανάλυση της εξουσίας

Γιάννης Φλυτζάνης
ΕΚΠΑ

Η παρουσίαση εκδιπλώνεται σε τρία μέρη: αρχικά, επιχειρεί να εντοπίσει ένα κοινό δημοκρατικό διακύβευμα στους Καστοριάδη και Φουκώ. Επισημαίνεται ότι και οι δύο μοιράζονται ένα ριζοσπαστικό σχέδιο συγκρότησης ενός κοινού βίου, ο οποίος δεν θεμελιώνεται σε κάποια μεταφυσική αρχή: είναι αντι-ουσιοκρατικός έχοντας στον πυρήνα του την οντολογική αβεβαιότητα. Ο στόχος τους είναι μια πολιτική που ανοίγεται προς τη διαφορετικότητα και δεν βασίζεται στην αναπαραγωγή μιας κλειστής, συμπαγούς και εξουσιαστικής ανθρώπινης ουσίας. Η προαγωγή της δημοκρατικής ενικότητας βρίσκεται πέρα από καταδυναστευτικές ηθικές θεμελιώσεις και την ορθολογική εκκαθολίκευση.

Ο τρόπος όμως υλοποίησης της συγκεκριμένης πολιτικής στόχευσης διαφέρει ουσιωδώς στους δύο στοχαστές. Το καστοριαδικό υποκείμενο αποσπάται από την καθολική ταυτότητα της εξουσίας, καθώς έχει τη δυνατότητα να αυτοκαθορίζεται μέσα από μια δημιουργική δράση που περιλαμβάνει τη φαντασία: αναστοχάζεται και αυτοθεσμίζεται εντός ενός κόσμου, ο οποίος δεν συλλαμβάνεται ντετερμινιστικά, αλλά μέσα από τις έννοιες του ενδεχομενικού και του ακαθόριστου. Αντιθέτως, στον Φουκώ η υποκειμενοποίηση προκύπτει εντός ενός δικτύου εξουσιαστικών λόγων και πρακτικών, όπου το ζητούμενο είναι η αντίσταση και η αναδιευθέτησή τους. Η έμφαση δίνεται τόσο στις καταπιέσεις της εξουσιαστικής κανονικοποίησης όσο και στην αμφισβήτηση και παράβαση των ορίων της.

Στο τρίτο μέρος, αναφέρεται αναστοχαστικά ότι και οι δύο στοχαστές μάς καλούν να επινοήσουμε μια πολιτική πέρα από τις παραδοσιακές κατηγοριοποιήσεις είτε σε τοπικά μικρο-πεδία είτε μακρο-πολιτικά. Η διερώτηση όμως αφορά το κατά πόσον μια θεωρητικοποίηση του πολιτικού που επιμένει στις εξουσιαστικές σχέσεις, τείνει να τις αναπαράγει (Φουκώ) ή κατά πόσο η αυτονομία γίνεται ένα νέο

κανονιστικό υπόδειγμα το οποίο απομακρύνεται από τη σχετικιστική οπτική (Καστοριάδης).

Ο Γιάννης Φλυτζάνης είναι διδάσκων στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του ΕΚΠΑ των μαθημάτων του πεδίου *Δίκαιο και Κοινωνία*. Έχει αναλάβει διδακτικό έργο και στα μαθήματα της *Κοινωνικής θεωρίας για το Δίκαιο* του μεταπτυχιακού προγράμματος της *Κοινωνιολογίας Δικαίου* της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ. Στα γνωστικά του ενδιαφέροντα περιλαμβάνονται η κριτική κοινωνική θεωρία για το δίκαιο και τη δημοκρατία, η κοινωνιολογία δικαίου, η νομική θεωρία και η κοινωνική και πολιτική φιλοσοφία. Η διδακτορική του διατριβή (που πρόκειται να εκδοθεί από τις εκδόσεις Νήσος) αποτελεί μια επανεξέταση του κριτικού στοχασμού του Henri Lefebvre υπό το πρίσμα της δημοκρατικής θεωρίας και της πολιτικής δικαιωμάτων.

«Δίκα θεῶν & νόμοι χθονός»: Η τραγική διφυΐα ως αντινομική πηγή αυτοθέσμησης στην καστοριαδική σκέψη

Γιάννης Ψωμάκης
ΕΚΠΑ

Η τραγωδία, το τραγικό και η τραγικότητα αποτέλεσαν αφετηριακές έννοιες που ενεργοποίησαν εξαρχής την καστοριαδική σκέψη. Με ιδιαίτερη επιμονή και μεθοδικότητα ο νεοέλληνας φιλόσοφος αναζήτησε στην αρχαία ελληνική γραμματεία και ιδίως στη λογοτεχνική της παραγωγή τα θεμελιώδη στηρίγματα του σημασιακού εκείνου μάγματος που ο ίδιος ονόμασε *φαντασιακή πολιτική θέσμιση*. Η διάλεξή του για την αισχύλεια ανθρωπογονία και τη σοφόκλεια αυτοδημιουργία, βασισμένη στην ερμηνευτική προσπέλαση των τραγωδιών «*Προμηθεύς δεσμώτης*» και «*Αντιγόνη*», συνιστά μία ακόμα απόπειρα του Καστοριάδη να δείξει το οντολογικό υπόστρωμα της ελληνικής αυτογνωσίας που καθορίζει την αυτοθεσμιζουσα πολιτική κοινότητα.

Με αφορμή την παραπάνω διάλεξη, το ερευνητικό ερώτημα που γεννάται και θα επιχειρηθεί να απαντηθεί στην παρούσα εργασία τίθεται

ως εξής: από ποιο «υλικό» –είτε ως πρωταρχική είτε ως έσχατη αρχή– συντίθεται ο τραγικός αυτοπεριορισμός που ο Καστοριάδης θέτει ως βασική προϋπόθεση του αυτοθεσμιζόντος υποκειμένου; Είναι, τελικά, ο «ύψιπολις» άνθρωπος αποτέλεσμα της συνύφανσης ενός (αισχύλειου) προλογικού-θρησκευτικού και ενός (σοφόκλειου) λογικού-πολιτικού στοιχείου; Ή μήπως η ανάδυση του κλασικού πολίτη ευδοκίμησε στο έδαφος του σοφιστικού διαφωτισμού και της ανθρωποκεντρικής αντίληψης της εποχής; Για τον Καστοριάδη η αθηναϊκή τραγωδία αναπαριστά με τρόπο υπαινικτικό το οντολογικό ερώτημα και αρθρώνει με γλώσσα υπόρρητη την απάντηση. Σκοπός της ανακοίνωσης είναι να «συνομιλήσει» με τον καστοριαδικό λόγο εξετάζοντας και διαυγάζοντας τις οντολογικές ρίζες του πολιτικού ανθρώπου όπως αυτές εκτίθενται στην αρχαία τραγική δραματουργία.

Ο Γιάννης Ψωμάκης σπούδασε Φιλοσοφία, Παιδαγωγική & Ψυχολογία και Θεολογία στη Φιλοσοφική και τη Θεολογική Σχολή του ΕΚΠΑ αντίστοιχα. Οι μεταπτυχιακές του μελέτες εστιάζουν στη Συγκριτική Φιλοσοφία της Θρησκείας. Εκπόνησε διπλωματική εργασία με θέμα *Φιλοσοφία & θρησκεία στο έργο του νεοέλληνα φιλοσόφου Κώστα Παπαϊωάννου*, ενώ η διδακτορική του διατριβή στο τμήμα Φιλοσοφίας του ΕΚΠΑ είχε τίτλο *Φιλοσοφία & πολιτική θεωρία στο έργο του Νικηφόρου Βλεμμύδη*. Σήμερα είναι μεταδιδακτορικός ερευνητής του Τμήματος Φιλοσοφίας του ΕΚΠΑ με αντικείμενο μελέτης την πρόσληψη της βυζαντινής φιλοσοφίας στον νεοελληνικό φιλοσοφικό στοχασμό (Παπαϊωάννου, Καστοριάδης, Αξελός).

The Concept of Autonomy: Reading Castoriadis in Amman

Duaa Abouzaid
Arab Center for Research and Policy

The Hashemite Kingdom of Jordan has recently experienced a noticeable political and social change that shows an evident unrest which hadn't risen to the surface before. The country, which was viewed as one of the most stable zones amidst the frail countries surrounding it, now faces more than

ever a risk of uprising that could lead to the destabilisation of the political and social scene. The fact that there are ongoing movements and strikes reflects Castoriadis' question on how humans ought to be and the importance of political philosophy rise from the vast capacity to break through the society's status quo. This paper will address the possibility of reading Castoriadis' project of autonomy in regards to the social and political institutions in Amman and whether it is possible to overthrow the installed heteronomy henceforth finding the will to establish institutions on which can be referred to as autonomous.

Duaa Abuzaid is a 25 years old scholar from Jordan. She holds a BA in English and Italian Language and Literature from the University of Jordan. In 2019 she moved to Qatar on a scholarship to continue her studies in Philosophy at Doha Institute for Graduate Studies and she obtained an MA degree in political philosophy. In her thesis, entitled *Cornelius Castoriadis: The Concept of Autonomy*, she tried to understand who Cornelius Castoriadis is and how his ideas about autonomy can be bestowed upon the Arab world generally and the Middle East specifically. She spent the last two years working at the Arab Center for Research and Policy in Qatar as a research assistant with the Philosophy and Languages department and she is currently working with the Arab Center for Research and Policy in Amman (Jordan).

Castoriadis' Philosophy of Technology. Rethinking the Present Ecological Crisis

Adrián Almazán Gómez
Autonomous University of Madrid

The purpose of this presentation is to provide a general introduction to the philosophy of technique and technology of Cornelius Castoriadis. Of all the facets of his work, this remains probably one of the most unknown, there being very few works dedicated to it before my doctoral dissertation, *Technique and Autonomy. A Reflection on the Non-Neutrality of Technique*

in the Work of Cornelius Castoriadis (2018). This philosophy of technology has four relevant dimensions, which I will proceed to detail. First ontological, in the sense that the technical object should be considered a radical creation. Second historical, because technology is one of the most crucial material site of imaginary social significations. Third political, because in order to understand Castoriadis' definition of infrapower, it is crucial to understand the interrelation that exists between technology and individual construction. And fourth imaginary. Technology plays a crucial role in the conformation and perpetuation of capitalist imaginary and its idea of (pseudo-)rational (pseudo-)domain. Finally, I will ask myself whether this part of Castoriadis' thought is still relevant and updated in order to face contemporary challenges such as the socio-ecological crisis or the democratic crisis of Western societies.

Adrián Almazán Gómez has a degree in Physics, a master's degree in Criticism and Philosophical Argumentation and a PhD in Philosophy from the Autonomous University of Madrid (2018). He is currently a postdoctoral researcher at the Autonomous University of Madrid and is on a research stay at the University of the Basque Country. During the academic year 2020-2021 he was also assistant professor at the University of Deusto. Among his lines of research, collected in multiple publications and conferences, stand out the ecological humanities, social ecology and philosophy of technology. He is also one of the first people to have systematically studied the existence of a philosophy of technology in Cornelius Castoriadis.

Comparing Cornelius Castoriadis' Autonomy with Henri Lefebvre's Autogestion: Urban Politics between State and Human Reason

Marianna Charitonidou
Athens School of Fine Arts

The paper compares Cornelius Castoriadis' and Henri Lefebvre's approaches. It places particular emphasis on "the imaginary" in the politics

of self-governance, rendering explicit how the imaginary accompanying self-governance revive the tension between State reason and human reason and. Castoriadis, in *The Imaginary Institution of Society*, emphasizes the internal relation between what is intended – the development of autonomy – and that through which it is intended – the exercise of this autonomy. According to Castoriadis, these are two moments of a single process and defines as revolutionary politics "a praxis which takes as its object the organization and orientation of society as they foster the autonomy of all its members and which recognizes that this presupposes a radical transformation of society, which will be possible, in its turn, only through the autonomous activity of individuals." My paper intends to present which would be the implications of such revolutionary politics for urban studies.

Henri Lefebvre, in "Theoretical Problems of Autogestion", underscores that autogestion introduces and stimulates a contradiction with the State. Lefebvre believes that autogestion calls into question the State's functioning as a constraining force erected above society as a whole, capturing and demanding the rationality that is inherent to social relations and practice. He considers that autogestion tends to resolve contradictions by subletting them into a new totality. In parallel, he wonders whether the principle of autogestion is an ideal whose rational core and content is ultimately derived from the democratic ideal. The paper revisits this question, juxtaposing it to the following question raised by Castoriadis, in *The Imaginary Institution of Society*: "Does not the critique of rationalism exclude the possibility of establishing a destructive and constructive revolutionary dynamics?" The objective is to relate the "practical way to change life" in Lefebvre's thought to Castoriadis' understanding of praxis.

Marianna Charitonidou (Dr. Ing.) is Postdoctoral Researcher at Athens School of Fine Arts. As Lecturer at ETH Zürich, she completed the project "The Travelling Architect's Eye: Photography and the Automobile Vision" and curated the exhibition "The View from the Car: Autopia as a New Perceptual Regime". As Postdoctoral Researcher at National Technical University of Athens, she conducted the project "Architecture between

Nature and Archaeology". In 2018, she was awarded a Doctoral Degree all'unanimità from the National Technical University of Athens ("The Relationship between Interpretation and Elaboration of Architectural Form", jury: J.-L. Cohen, B. Tschumi, G. Parmenidis, P. Ciorra, C. Moraitis, K. Tsiambaos, P. Tournikiotis). She was Visiting Scholar at Columbia University (invited by Prof. B. Tschumi), New York University (invited by Prof. J.-L. Cohen), École française de Rome, and Canadian Centre for Architecture.

Castoriadis, Anti-Humanism and the Problem of Alienation

Vicky Iakovou
University of the Aegean

"The death of man and the annihilation of the subject are on everyone's lips. Invoking Marx or Freud, Nietzsche or Heidegger, the 'process without a subject' or the 'deconstruction of metaphysics', big and small mandarins are everywhere, tracking down the subject and expelling it from science [...]. The only disagreement among our academic philosophers concerns what sauce to eat 'the subject' with. As for 'man', any *hypokhâgneux* would blush to invoke him in a paper. The only ones who dare speak of man without provisos or precautions are, in fact, workers". This is how Jacques Rancière encapsulates, in *Althusser's Lesson* (1974), the atmosphere dominating the French philosophico-political scene during the 1960s and the early 1970s. Cornelius Castoriadis did not partake in this atmosphere; his thought moves within the confines of humanism. Thus, Castoriadis does not repudiate the concept of alienation, that the anti-humanism of the 1960s and 1970s banned from critical theory (broadly construed); far from seeing this concept as presupposing an essentialist understanding of the human, he also refutes the view according to which alienation is a constitutive, and thus unsurpassable, dimension of subjectivity.

This paper aims at reconstructing Castoriadis' arguments for the pertinence of the concept of alienation and against its rejection. My claim is that these are important arguments that are still philosophically and

politically relevant, even more so given the recent (re)turn to the concept of alienation (by philosophers and critical social theorists such as Rahel Jaeggi, Hartmut Rosa, Stéphane Haber and others).

Vicky Iakovou (PhD University of Paris VII) is Assistant Professor of Political Philosophy at the Department of Social Anthropology and History of the University of the Aegean. Her teaching interests, research and publications involve modern and contemporary political and social philosophy, the critical theory of the Frankfurt School, the influence of psychoanalysis on political and social theory, and the tradition of utopian thought. She has also translated into Greek books and articles of continental philosophy and political theory (by M. Abensour, H Arendt, P. Dardot-Chr. Laval, Cl. Lefort, E. Levinas, J.-L. Nancy, M. Foucault, J. Rancière, P. Ricœur, and others).

That Which Is Not Yet There: Castoriadis and Arendt on the Impossible in Politics

Sophia Kanaouti
University of Athens & Hellenic Open University

Castoriadis talks about the three impossible professions: the pedagogue, the psychoanalyst and the politician. They are impossible because they are working with the person that is not yet there, with an autonomy that is not yet there. The psychoanalyst with the subject as 'healed', which she is not yet, the pedagogue with the subject as learned, educated, formed and reformed, which she is not yet. Politics is both the solution to the riddle of impossibility, as well as an impossible profession in itself, since "it must also lean on a not yet existing autonomy in order to bring its own type of autonomy into being". As a solution to impossibility, politics is a solution as well as a project in itself.

To address the issue of the autonomy that is not yet there, the paper addresses Castoriadis' notion of politics as community building, comparing it to Arendt's description of "the vices of solitude" (theorised here as lack of politics): abstraction, logicity and functionality. How does Castoriadis'

politics distance itself from these three characteristics of the a-political? And how does it form itself as a solution to impossibilities, at a time of general despair at the rise of loneliness and authoritarianism? To answer these, the paper also uses Castoriadis' view of the imaginary and of the work of art, b. Arendt's notion of art and how it aids our political self, and c. Matynia's reformulation of what Castoriadis calls/identifies as mores, as "habits of the heart".

Sophia Kanaouti is adjunct faculty of the National and Kapodistrian University of Athens and of Hellenic Open University. She is also a Fellow of the New School for Social Research, New York, for the Institute of Critical Social Inquiry, and for the Transregional Centre for Democratic Studies. She has published on media and politics and on Castoriadis and Arendt. One of her recent articles in English is "Desire, Guilt and the Media: Neoliberal Urgency and Wish Fulfillment in the Era of Trump", in *Expanding and Restricting the Erotic*, eds. Buttigieg et al., Brill, 2020.

The Need to Reshape Social Imaginaries

Luís Lóia
Catholic University of Portugal

Cornelius Castoriadis identifies the social imaginary, not as being composed by concepts about what a society is, but by what gives meaning to symbols, values, institutions, that is, what configures the *ethos* of a group or a community. What can best define a society is a set of shared and unifying conceptions of the good that provide significant content clustered into symbolic structures – a social imaginary. Castoriadis refers as examples of social imaginaries the Old Testament for Jews or the philosophical and democratic conceptions of the ancient Greeks. Thus, a particular society can only be properly understood considering its binding and fundamental imagery. This imaginary provides a horizon of meaning that allows us to determine what a society is in ontological terms: a set of meanings that provides a specific view of the world and creates a society's

own world, in other words institutes a society and makes it possible to distinguish it from others. Our aim is to show how our social imaginaries are undermined by global political structures and that this is a source of the current crises of democracy. In a way, Castoriadis has anticipated the need for strengthened social imaginaries as a form to enrich the identity of different societies; in another sense, departing from Castoriadis, we may find that social imaginary of a National-State is nowadays in crisis and this poses new challenges to modern democracies. As so, to preserve Identity and Democracy we must reshape our social imaginaries.

Luís Miguel Lóia Reis is Assistant Professor of Philosophy at the School of Human Sciences of the Catholic University of Portugal (UCP) and Coordinator of the BA Program in Philosophy. He holds a BA in Philosophy (UCP), an MA in Political Science and International Relations and a PhD in Philosophy from the Faculty of Arts and Humanities of University of Porto. He is member of the Centre for Philosophical and Humanistic Studies (CEFH – UCP) and editor of the *International Journal of Philosophy and Social Values of the School of Human Sciences (FCH-UCP)*.

The *Nomas* as the Rupture of Heteronomy

Christos Marneros
University of Kent & Riga Graduate School of Law

Cornelius Castoriadis conceives autonomy as "the capacity, of a society or an individual, to act deliberately and explicitly in order to modify its law – that is to say, its form [*nomos*]". That is to say, the ability of someone to disorient or cause a rupture the 'sanctity' of the given, transcendent laws of the *heteronomous* societies that we live in. Yet, what remains problematic is that we became so accustomed to a mode of being that exists under the commands of the given laws that these laws and this mode of life are now understood as natural phenomena. Thus, the process of rethinking our potentiality of (re)creating and (re)modifying our own

nomoi and our ability to be(come) *auto-nomous* becomes a challenging one.

This distinction between the laws of autonomous beings and the dogmatic laws of the state apparatus was also identified by Gilles Deleuze and Félix Guattari. In their *Nomadology: A War Machine*, they present the figure of the nomad or *nomas* as the entity that has the potential to escape the capture of the state apparatus and its laws. The *nomas* manages to escape the whims and the dominance of the State by being always in a process of a constant move, in flux, in the sense that it constantly recreates its own *nomoi* through an immanent process of experience rather than accepting the obedience to the given laws of any transcendent authority. The *nomos* of the *nomas* is “a *nomos* very different from the law” (Deleuze & Guattari, 1986, 16).

This paper aims to bring together the notions of autonomy by Castoriadis and that of the *nomas* by Deleuze and Guattari. In doing so, it aims to explore anew the possibilities of thinking beyond the heteronomy of the State apparatus and its laws.

Christos Marneros is Lecturer in Law at Kent Law School, University of Kent, UK and Visiting Lecturer in Legal Philosophy, Riga Graduate School of Law, Latvia. His current research focuses on the intersections between political theory, legal theory and continental philosophy. In particular, it seeks to question and examine how anarchic thought can disturb the law, the State and ‘the police’ (both as an institution and as a mode of being and thinking). His monograph, titled *Human Rights After Deleuze: Towards an An-archic Jurisprudence* is to be published by Hart Publishing in 2022.

Power, Knowledge and Policy: Operational Governance in the Work of Cornelius Castoriadis

Theo Papadopoulos
University of Bath

This paper critically explores how operational governance and the role of expert knowledge in public policy making are approached in the work of Cornelius Castoriadis (CC). This is a rather under-researched aspect of CC’s work which, however, is of central importance with respect to the operational/practical dimension of the project of autonomy. Based on CC’s published seminars on Plato’s *Politicus* (Πολιτικός) and his essays in the book *Philosophy, Politics, Autonomy* the paper (a) sketches CC’s approach to the perennial issue of the relationship between means and ends in politics and policy; (b) explores CC’s understanding of the role of knowledge and expertise in radical democratic prefigurative politics and (c) highlights the affinities, as well as differences, with a number of other radical approaches. It is argued that while on the formal aspect of governance (the content of policies) CC’s radical democratic analysis is lucid, powerful and eloquently argued, when it comes to the operational aspect of governance (the process of policy making that includes implementation) CC’s analysis is under-theorized, rather weak and opaque. In fact, it is further argued that some of the theorists of classic anarchism (like M. Bakunin, Proudhon) seem to have intuitively understood more clearly this aspect of governance and its role in reproducing (and well as altering) structures of domination and heteronomy. The paper ends with a number of tentative recommendations for strengthening the prefigurative aspects of the project of autonomy and complementing CC’s contribution on these issues.

Theo Papadopoulos (MSc, DPhil) is Director of the Centre for Analysis of Social Policy, in the Department of Social and Policy Sciences at the University of Bath (UK). His teaching and research areas include the comparative political economy of welfare, public policy design and governance analysis. His recent publications focus on the social politics of

austerity in southern EU countries; the ordo-liberal character of EU's economic governance; the role of the family in semi-peripheral welfare capitalism. He has been a visiting professor in Maastricht School of Governance (the Netherlands), University of Shandong (China) and University of Turku (Finland).

The Lack of Autonomy as a Social Pathology: On the “Hidden” Relevance of Castoriadis’ Ethical Thought in Contemporary Ethics

Silvia Pierosara
University of Macerata

The aim of this contribution is to point out that an attentive consideration of the concept of autonomy elaborated by Castoriadis could be fruitful to rethink ethics in hard times. In order to do so, I propose a path that contemplates three steps, each of them referring to some Castoriadis’ texts and interventions.

First, I focus on two fundamental features of autonomy: it is capable of overcoming the dichotomy between private and public, and between individual and social aspects of human life; it is “always already” entangled with “the Other”. Thus, autonomy is not the elimination of the Other, but, rather, the “dynamic”, never definitive, act of coming to terms and negotiating with its presence: “It cannot be a matter of entirely eliminating the discourse of the other – not only because this is an unending task, but because the other is in each case present in the activity that “eliminates” him [...] The subject’s truth is always participation in a truth that surpasses him” (*The Imaginary Institution of Society*), whose roots are in society and history.

Second, I maintain that autonomy is not only the capability of underpinning a norm, but, more radically, of creating norms anew, and I share Castoriadis’ diagnosis of our times as times where creativity is disappearing. So, autonomy is linked to human self-reflective, explicit, initiative in history: “Autonomy as objective: Yes, but is that enough? Autonomy is an objective that we want for itself – but also for something

else[...] We are not seeing – or are seeing very little of – the emergence of new contents for people’s lives, new orientations that would be synchronous with the tendency [...] towards an autonomy, a liberation vis-a-vis simply inherited rules” (“The Logic of Magmas and the Question of Autonomy”).

Third, starting from some reflections made by Castoriadis concerning the role of the subject in contemporary philosophy, I aim at showing the close connection between autonomy and responsibility: “Without the project of such a subjectivity [...] not only does every attempt at truth and knowledge collapse but every ethical effort disappears, since all responsibility vanishes” (“The State of the Subject Today”). In my concluding remarks I point out that the structure of autonomy is participation. This means that, as Castoriadis teaches us, autonomy should be defined as a constant negotiation with the discourse of the Other, sharing of responsibility, and participation to the collective creation and articulation of meanings and institutions. In this sense, it could be a fundamental tool to (re)-create the conditions of possibility of a good life.

Silvia Pierosara is Researcher of Moral Philosophy at the University of Macerata, Italy. She studied the theory of recognition, narrative ethics and relational autonomy, as well as contemporary forms of social and political emancipation both on a local and a global scale. She is interested in the ethical implications of imaginaries and narratives as paths to personal and social autonomy and emancipation. She actually explores the link between emancipation and relational autonomy. She has published monographs and several essays. Her actual research focuses on the possibility of a «narrative autonomy» which values the concept of self-authorship and scales back that of self-ownership. Starting from a definition of «narrative autonomy», she is planning to devote a research to the topic of nostalgia. She teaches History of Moral Philosophy and Theories of Justice at the University of Macerata.

Democracy without Institutions? Reading Castoriadis' *Paideia* with and against Rancière

Clémence Saintemarie
University College Dublin

This presentation overall proposes to supplement Jacques Rancière's critique of "procedural democracy" with that of Cornelius Castoriadis and with a focus on education as an underdeveloped social-institutional phenomenon in Rancière. The aim is to test and substantiate Rancière's contribution to a theory of radical democracy as well as to challenge, together with Castoriadis, his formalistic – in a Kantian vein – concepts of politics (*la politique*) and critiques of the political (*le politique*) and the police (*la police*). I will first read Rancière's conceptual framing of democracy as sharing many affinities with that of Castoriadis, beyond and against his open contentions with the latter. Indeed, Rancière and Castoriadis share many concerns for emancipation and autonomy most specifically, a critique of the false dichotomy between freedom and equality for effective political participation, as well as the thesis of an intimate connection between real democracy as regime and the assumption of an equality of intelligences. However, one of the major differences between the two philosophers lies in one of the major aporias of Rancière's "political anarchism", that is an under-developed thinking of institution and institutions. I take the question of education to be of paramount importance for both Rancière's and Castoriadis' democratic theories and one which poses a dramatic challenge as to the viability of Rancière's views on emancipation: Can there be collective emancipation if his model of intellectual emancipation is based on the figure of the autodidact? How can Castoriadis' *paideia*, and his co-implication of collective and individual autonomy, help make sense, and provide a correction to, of education in Rancière's political-aesthetic reflections?

Clémence Saintemarie (MA, UCD; MPhil, Paris-Sorbonne) is a PhD candidate in Philosophy at University College Dublin (UCD), funded by UCD College of Social Sciences and Law (2019-2024). Her thesis focuses on

political invisibility at the intersection of political theory and aesthetics, with comparative French and German Critical Theory as theoretical framework. She also researches imagination at large and imaginaries of resistance and emancipation more specifically. She works as a teaching and research assistant for UCD School of Philosophy, French instructor for UCD Applied Language Centre, and translator-interpreter for migrant support networks, as well as academic and artistic purposes.

Castoriadis and Heidegger on Historical Time: Foregrounding a Rethinking of the *Legein* and *Teukhein* for an Equitable Future

Rajesh Sampath
Brandeis University

This paper will compare and contrast Castoriadis' highly original philosophical speculations about the nature of time in *The Imaginary Institution of Society* (1975) with Heidegger's breakthrough reflections on time, being-in-the-world, and Dasein in *Being and Time* (1927). We want to test Castoriadis' encounter with Kant (particularly on the schematism) and Plato (*Timaeus*, *Philebus*): we must critically encounter in particular the sections on *The Imaginary Institution of Society* that address time directly in chapter 4: "The Social-Historical" of Part II: "The Social Imaginary and Institution". The goal is to see if they hold up to Heidegger's critique of how linear time (based on the succession of now-points-past as no longer now, present as now, and future as yet to be now) has been conceived in the history of Western thought starting with Plato to Aristotle to Kant to Hegel. This important section on time in Castoriadis' most important treatise leads up to chapter 5: "The Social-Historical Institution: Legein and Teukhein." From Castoriadis, we can draw on the tradition of the Greek etymology of the 'legein' and 'teukhein' to imagine the greatest creation in history, namely the 'social individual,' and how that can open up alterior possibilities of history. Our hypothesis is that with Castoriadis' thinking we can reimagine the philosophical grounds of new global institutions – beyond the existing multilateral model of the UN for example or

alternatively 20th century Marxist totalitarian systems – to take seriously the eschatological possibility of apocalyptic eclipse (climate change, global inequality, collapse of democracies) in our times and ways to avert it in the future. The ancient Greek Fathers like Pseudo-Dionysius the Areopagite still carry possibilities for future speculative philosophical creation in that endeavor.

Rajesh Sampath, PhD, is Associate Professor of the Philosophy of Justice, Rights, and Social Change at Brandeis University. He has published articles in continental European philosophy with a particular focus on epochal shifts and historical time. His research involves comparisons and contrasts between major figures in the history of Western philosophy, particularly Hegel, Heidegger, and Derrida, and philosophical traditions in Eastern and Global South religious contexts.

London Solidarity & Cornelius Castoriadis: A Case Study in the Autopoiesis of Radical Democracy

Chris Spannos
Independent scholar

The London Solidarity group contributed to the re-emergence of direct-action and autonomous social struggle in the United Kingdom from 1961. The group rigorously critiqued authoritarian exploitation in the East and West, championed sexual liberation, worker self-activity and played a historic role in the 1963 “Spies for Peace” scandal which provoked a public crisis of confidence in the British warfare state by revealing its secret preparations for elite rule after nuclear war. Solidarity used direct-action as a method to achieve direct-democracy and autonomy. The group was deeply influenced by the radical philosophy and politics of Cornelius Castoriadis. Solidarity co-founder Chris Pallis (aka Maurice Brinton), among the world’s leading neurologists in the second half of the 20th century, first encountered Castoriadis’ ideas in the early 50’s, and the two formed a close friendship until Castoriadis’ death in 1997. Pallis and other

“Solidarists” consulted Castoriadis over the years: hosting him in Britain for talks, debates and meetings, and making political pilgrimages to Paris. Pallis translated significant tracts of Castoriadis’ work into English, adapted for a British audience. This work informed Solidarity’s own critique of bureaucracy, and the group’s struggle for autonomy and direct-democracy. Castoriadis’ ideas, and the influence of *Socialisme ou Barbarie* more broadly, is important for understanding what I argue is an example of Autopoiesis in the Castoriadean sense. I illustrate this by applying Castoriadis’ later philosophical understanding of Autopoiesis to his own relationship with Solidarity from the group’s origins. Autopoiesis is important because it illuminates on a fundamental level how, beyond linguistic or cultural differences, Solidarity evolved to instaurate its own creative base for direct-action and a radical imaginary striving to enable the emergence of autonomous people, autonomous social movements and an autonomous society in Britain. In this way Autopoiesis can be used to study social-historical relationships between political groups universally.

Chris Spannos is co-author of *Castoriadis and Autonomy in the Twenty-first Century*, published by Bloomsbury Academic, 2021. He is author of the forthcoming *Direct-action and autonomous organizing across the United Kingdom: London Solidarity* also from Bloomsbury Academic, and related titles such as *The Solidarity Reader* and *The Ken Weller Reader*, both forthcoming from PM Press. Chris was formerly Media Editor in Oxford University Press’ Higher Education division, Digital Editor for New Internationalist, Editor for ZCommunications, and Editor for teleSUR English. His writings have appeared in *Le Monde diplomatique*, *ROAR* and elsewhere.

Conditions for Subjectivity in the Attention Economy

Ingerid Straume
University of Oslo

What are the conditions for forming subjectivity today? In *Consuming Life* from 2007, Zygmunt Bauman wrote that “[i]n the society of consumers no one can become a subject without first turning into a commodity, and no one can keep his or her subjectness secure without perpetually [...] replenishing the capacities expected and required of a sellable commodity”. There is probably some truth to this statement, still in 2022, but additional trends are becoming increasingly clear. First, as many so-called *incels* (persons living in involuntary celibacy) have experienced, not every subject-cum-commodity finds their market. To be seen as a commodity without any market value is certainly destructive for a person’s subjectivity and selfhood, including the capacity to form meaningful relationships.

Second, and more important from a political viewpoint, contemporary individuals are probably less in control over resources connected to ‘subjectness’ than at Bauman’s time of observation. Arguably the most valued commodity-characteristic of contemporary individuals is their attention – a limited resource fought over by increasingly clever tech-companies. On this background, the paper discusses different notions of subjectivity (subjectness, subjectification, individuation) as coined by Castoriadis, Bauman, Gert Biesta and René Girard related to a discussion about the so-called “attention economy”.

The conditions for subjectivity are further elucidated in relation to anti-political trends in the attention economy, including surveillance and neoliberal, semi-authoritarian developments in the educational systems.

Ingerid Straume is a Norwegian philosopher of education and non-fiction author. She holds a PhD from 2010 with a thesis on Cornelius Castoriadis’ notion of political *paideia* and has published on subjects including environmental philosophy, autonomy, education and political thought. She

is currently working on a monography in the Social Imaginaries book series (Rowman & Littlefield). The paper is part of this work in progress.

Federalism in the Political Project of Castoriadis

Yavor Tarinski
Independent scholar

Cornelius Castoriadis was, as it is well known, a prominent advocate of direct democracy. It played an integral part in the philosopher’s project of social and individual autonomy. However, the way Castoriadis viewed democracy differs significantly from other political visions that use the term, both from his time and ours. For him, the public participation in a democratic society was not confined to elections of representatives, internet-voting, or plebiscites (referendums). In Castoriadis’ view, direct democracy only has meaning if understood as the direct (unmediated) participation of all citizens in the creation, shaping, and alteration of the laws and institutions that constitute the backbone of social life. The philosopher, however, went beyond an abstract notion of absolute citizenship, and proposed instead concrete ideas on how a democratic society might look like. He insisted that such a direct popular participation can be achieved through the institution of public assemblies and councils. Castoriadis was convinced that such a democratic system can work on larger, society-wide, scale through the means of stateless federalism, where the centralization of power is being prevented by mechanisms such as selection and revocability of delegates (not representatives), sortition, etc.

This paper will explore the dimensions of Castoriadis’ understanding of federalism, and how they relate to contemporary social movements, struggles and similar political currents. Special focus will be given on how it compares to Bookchin’s concept of *Libertarian Municipalism*, which advances *confederalism* as the means of large-scale coordination between democratic units.

Yavor Tarinski is independent researcher, author, and political activist. He is member of Agora International, the Transnational Institute of Social Ecology, and the Greek libertarian journal *Aftoleksi*. Tarinski has authored over 5 books on direct democracy and political ecology that have appeared in English, Spanish, and Bulgarian languages. His latest books are *Common Futures: Social Transformation and Political Ecology* [co-authored with Alexandros Schismenos] and *Enlightenment and Ecology: The Legacy of Murray Bookchin in the 21st Century*, both published by Black Rose Books.

Rethinking Organization through Cornelius Castoriadis: Organization as Chaosmos

Haridimos Tsoukas
University of Cyprus & University of Warwick

The notions of chaos and order have been prominent in the thought of Cornelius Castoriadis. Identifying chaos with *abyssos* and formlessness, Castoriadis insightfully argued that at the root of order is chaos, and vice versa: the effort to give shape to human institutions amounts to the effort to turn chaos into cosmos. Drawing on Castoriadis' thinking I will look at a particular kind of order, that of *organization*. Organization, I will suggest, consists of three ontological components, all necessary although not equally present in practice, each one of which points to a different function – ensemblization (representation, syntax), practice (semantics, meaning), and emerging pattern of action (signification, improvisation). An outline of the argument is presented below.

Organization as the ensemblizing of magmatic being underlines the *representational* dimension of organizing. Without representation, there is no organization. Portions of the world need to be re-presented in terms of the ensidic logic for an entity to become organized. Through ensemblization, portions of the world are labeled, described, classified, and connected, and human action is made possible across contexts. Organization, thus, implies generalization and renders human action able

to transcend contexts. The generic categories and the associated rules constitute the syntax of organization.

The meanings generic categories have and the justifications rules aim to achieve are established in the context of practices. Participants in practices must share the meanings of the key categories involved in the practice for them to be able to carry out their tasks and apply rules. While through representation human action is sought to be decontextualized and, thus, rendered operative across contexts, insofar as representations are significations, they are necessarily rooted in the practice of a particular community, through which they acquire collectively shared meanings. Decontextualization is possible provided its contextual roots are acknowledged.

Insofar as meanings and justifications are coached in language, they enter *signification* – hence they are open-ended. Although a practice is teleologically structured and grounded on particular values, it is also indefinite in the sense that the significations through which its values and ends may be expressed are indefinite and indefinitely linked. A practice, at its roots, is magmatic – it constitutes an indefinite multiplicity. Both syntax (rules) and semantics (meanings) are applied by concrete people in an open-ended world, which is infinitely more complex than its representations. There is always a phronetic gap between representations and the world, which is filled in through actors improvising. Representations and meanings are instantiated through the pragmatics of human action. Insofar as patterns of actions emerge, the organization emerges through the interrelating of human actions.

Haridimos Tsoukas is the Columbia Ship Management Professor of Strategic Management at the University of Cyprus, Cyprus and a Distinguished Research Environment Professor of Organizational Behaviour at Warwick Business School, University of Warwick, UK. He is an Honorary Professor at the University of Sydney Business School and at Queensland University. He was the Editor-in-Chief of *Organization Studies* (2003-2008) and has served on the Editorial Board of several journals. He has co-edited several books, including: *The Sage Handbook of Process Organization*

Studies (with Ann Langley, 2017, Sage); *Oxford Handbook of Organization Theory: Meta-theoretical Perspectives* (with Christian Knudsen, Oxford University Press, 2003); and *Philosophy and Organization Theory* (with Robert Chia, Emerald, 2011). He is the author of: *Philosophical Organization Theory* (Oxford University Press, 2019); *Complex Knowledge: Studies in Organizational Epistemology* (Oxford University Press, 2005); and *If Aristotle were a CEO* (in Greek, Kastaniotis, 2012, 4th edition).